

63.3(0)
B.53

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Історія

Випуск VII

Івано-Франківськ

2003

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

**ІСТОРІЯ
ВИПУСК VII**

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
“ПЛАЙ”
2003

Вісник Прикарпатського університету.
Історія. 2003. Вип. VII.

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені етнополітичним процесам в Україні, а також актуальним проблемам історії зарубіжних країн, джерелознавства та історіографії, праці молодих науковців.

This book contains scientific articles dealing with actual historical problems of ethnopolitical processes in Ukraine, history of foreign countries, historical sources studies, historiography, and the research results of the beginning scientists.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК (*голова ради*), д-р філос. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК, д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО, д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК, д-р юрид. наук, проф. В.В.ЛУЦЬ, д-р філол. наук, проф. В.Г.МАТВІШИН, д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК, д-р пед. наук, проф. Н.В.ЛИСЕНКО, д-р хім. наук, проф. Д.М.ФРЕЙК.

Редакційна колегія: д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК (*голова редколегії*), д-р істор. наук, проф. В.В.ГРАБОВЕЦЬКИЙ, д-р істор. наук, проф. Л.О.ЗАШКІЛЬНЯК, д-р істор. наук, проф. О.Ю.КАРПЕНКО, д-р істор. наук, проф. П.С.ФЕДОРЧАК, канд. істор. наук, доцент О.С.ЖЕРНОКЛЕСВ (*відповідальний секретар*).

Видається з 1995 р.

Збірник редакційної колегії:

76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,

Прикарпатський університет імені Василя Стефаника.

© Видавництво "Плай" Прикарпатського університету, 2003.

ЕТНОСОЦІАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Жерноклеєв О.С., Райківський І.Я.

МИКОЛА ГАНКЕВИЧ (1869-1931 рр.): ОСНОВНІ ВІХИ ЖИТТЯ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Однією з актуальних проблем сучасної вітчизняної історіографії є дослідження діяльності видатних політичних діячів, чий імена в радянські часи під тиском партійно-тоталітарної ідеології були викреслені з історії. Серед малодосліджених постатей можна назвати й Миколу Ганкевича (1869-1931) – відомого українського політичного і профспілкового діяча, організатора українського робітництва у Галичині, журналіста. Показово, що навіть у ґрунтовних виданнях довідникового характеру "Енциклопедії Українознавства" (перевидання в Україні. – Львів, 1993. – Т.1) та "Довіднику з історії України. А – Я" (видання 2-е. – К.: Генеза, 2001) автори статей про М.Ганкевича припустилися ряду фактичних неточностей. М.Ганкевич був одним із засновників і багатолітніх лідерів Української соціал-демократичної партії (УСДП), що виникла у 1899 р. на початку оформлення партійної структури українського політичного руху в Галичині і протягом сорока років своєї діяльності, до встановлення в краї комуністичного партійно-тоталітарного режиму, активно відстоювала національні та соціальні права українських робітничих мас.

Перші спроби створення цілісного політичного портрета М.Ганкевича були зроблені вже у міжвоєнний період. Так, соратник по партії, колишній голова УСДП В.Темницький відгукнувся на смерть М.Ганкевича виданням у Львові в 1932 р. невеликої брошури, присвяченої його життю та діяльності [66]. Він справедливо підкреслював, що історичне значення діяльності М.Ганкевича не можна локалізувати межами Галичини, вона має всеукраїнський вимір як у територіальному, так і в соціальному відношенні [66, с.11]. Праця В.Темницького містить цікавий конкретно-фактичний матеріал, однак загалом має публіцистичний характер, відображає лише найважливіші віхи з політичного життєпису М.Ганкевича. Загальну характеристику постаті М.Ганкевича та окремі важливі факти його політичної біографії містить праця К.Левицького [72].

Діяльність М.Ганкевича в 90-х рр. XIX ст. у складі групи "молодих" радикалів, його участь у галицькому робітничому і соціал-демократичному русі того періоду знайшли відображення у статтях сучасних українських науковців Я.Грицака [68], С.Макарчука [74] та ін. Окремі важливі факти з діяльності М.Ганкевича в Українській соціал-демократичній партії у 20-ті рр. XX ст. знаходимо в працях М.Кравця [70]. Співпраця М.Ганке-

вича з польськими соціал-демократами в 1890-1918 рр. частково показана у працях польської дослідниці В.Найдус [81;82], а в міжвоєнний період – Е.Коко [80].

Однак загалом у вітчизняній історіографії досі не створено цілісної, об'єктивної та докладної політичної біографії М.Ганкевича. Завданням цієї статті стало детальніше висвітлення основних віх його життя і громадсько-політичної діяльності в контексті суспільно-політичних відносин у Галичині кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.

Микола Ганкевич народився 16 травня 1869 р. у м. Снятині в родині священика. Освіту здобував у Тернопільській гімназії та Львівському університеті, де навчався спочатку на філософському, а згодом на правничому факультеті [66, с.11].

Свої перші кроки у громадсько-політичній діяльності М.Ганкевич зробив досить рано – вже у гімназійні та студентські роки. У середині 80-х рр. ХІХ ст. під час навчання у Тернопільській гімназії він належав до лівого крила таємного молодіжного гуртка, що підтримував зв'язки з аналогічним товариством Львівської гімназії, отримував соціалістичну літературу [78, с.188, 280]. Після вступу до Львівського університету відбулась його остаточна ідейна еволюція до марксизму і соціал-демократизму. У 1888 р. він разом з іншими українськими та польськими соціалістами І.Франком, М.Павликом, В.Будзиновським, О.Маковеєм, С.Козловським та ін. увійшов до редколегії українського соціалістичного журналу “Товариш”, а також взяв участь в організації відомого страйку львівських пекарів [78, с.177].

Разом з видатними українськими громадсько-політичними діячами І.Франком та М.Павликом Микола Ганкевич у складі групи студентів-марксистів став одним із творців першої української політичної партії – Русько-української радикальної партії (РУРП), взяв участь в її установчому з'їзді у Львові 4-5 жовтня 1890 р. Від самого початку існування партії він належав до її “молодого” крила, або “національних радикалів” [9, арк. 34], як вони самі себе називали (В.Будзиновський, В.Охримович, Є.Левицький та ін.), що поєднували свої марксистські погляди з більш радикальним підходом до вирішення національного питання. Їх світогляд формувався безпосередньо під впливом праць А.Шеффле, Ф.Лассалля, К.Маркса, Ф.Енгельса, К.Каутського, Г.Спенсера, М.Чернишевського та ін. [10, арк. 16 зв.; 59, с.67]. Так, вже на І з'їзді РУРП під впливом “молодих” до програми партії було включено “максимальну” частину, яка вимагала “переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму” та “колективного устрою праці і колективної власності средств продукційних” [47]. “Молоді” відразу домагалися включення до програми вимоги політичної незалежності і соборності України, однак лише у 1895 р., після того, як один з лідерів “молодих”, соратник і близький друг М.Ганкевича

Юліан Бачинський видав свою книгу “Україна irredenta”, цей постулат увійшов до програми РУРП [68, с.82, 85, 92-93].

Микола Ганкевич стояв біля витоків українського соціал-демократичного руху в Галичині. В умовах поглиблення процесу федералізації Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА) за національною ознакою і фактичного перетворення галицької соціал-демократії на її польську національну секцію М.Ганкевич став одним з ініціаторів заснування окремої, Української соціал-демократичної партії. Багато десятиліть тому відомий галицько-український політик К.Левицький писав про М.Ганкевича: “Його змаганням було: організувати українських робітників по містах, щоб вони почувалися українцями і на основі соціально-демократичної програми добували кращу долю для себе та підносили і скріпляли професійну організацію робітників. Цій організації він присвятив ціле своє життя: становище, посаду і всякі вигоди життя”. І далі відзначав: “При своїй соціалістичній діяльності Ганкевич ніколи не затрачував національної ідеології українського народу та завжди по своєму розумінні їй служив вірно” [72, с.120]. Сам Ганкевич в одній з своїх праць писав про це так: “Боротьба в ім'я соціалістичних ідеалів, проти гнобителів працюючого люду – це також боротьба за національне визволення” [61, с.82].

Вперше рішення про заснування УСДП було прийнято у вересні 1896 р. на зборах українських робітників у Львові. Тоді ж вирішено розпочати видання робітничої газети українською мовою і латинським шрифтом, оскільки багато галицьких робітників не вміли читати кирилицею. Перший номер газети під назвою “Robitnyk” побачив світ у січні 1897 р. В його програмовій статті підкреслювалось, що “для нас, русинів-українців, тим симпатичніший прапор соціал-демократії, що на нім видніється знамя національної свободи”. Редактором газети був М.Ганкевич. Він разом з Є.Левицьким виробив проект програми нової партії. Однак, через політичні розбіжності між “молодими” і “старшими” радикалами [68, с.95-98] вже на початку 1897 р. оргкомітет із створенням УСДП розпався, а випуск газети припинився після шести номерів через брак передплатників. М.Ганкевич перейшов до лав Соціал-демократичної партії Галичини і Сілезії (СДПГіС) і вже в ролі її представника того ж 1897 р. був присутнім на з'їздах СДРПА та радикальної партії.

“Молоді”, що залишилися в рядах РУРП, здійснили кілька невдалих спроб реорганізувати партію у соціал-демократичну, після чого у травні 1899 р. вийшли з неї і оголосили про створення УСДП. До тимчасового правління партії увійшли М.Ганкевич, Ю.Бачинський та С.Вітик. Остаточно нова партія оформилась на установчій конференції у Львові 17 вересня 1899 р., в якій активну участь взяв і М.Ганкевич. Конференція прийняла Гайнфельдську програму австрійської соціал-демократії і таким

чином визнала новостворену партію автономною національною секцією СДРПА. М.Ганкевича було обрано до Екзекутиви (виконавчого комітету) УСДП і делегатом на VII всеавстрійський конгрес соціал-демократії [2, арк. 1-2].

VII з'їзд СДРПА, що відбувся 24-29 вересня 1899 р. у м. Брюнні (Брно), став помітною віхою не лише в історії української соціал-демократії, яка вперше була тут офіційно представлена як партія, але й в політичній біографії М.Ганкевича. Член президії з'їзду та комісії з підготовки резолюції з національного питання М.Ганкевич зробив заяву від імені УСДП, в якій підкреслив, що партія вважає повне національне визволення і рівноправність передумовою дійсного інтернаціоналізму, тому "українські соціал-демократи змагатимуться до національної свободи свого народу, щоби возз'єднаний і звільнений український народ став поряд з іншими націями як рівноправний член" [20, s.85]. Формально з'їзд не заперечив заяви, вона була опублікована в його матеріалах, що означало фактичне визнання права націй на самовизначення. Хоча тези про це не було у прийнятій на з'їзді Брюннській національній програмі СДРПА, яка передбачала перебування Австро-Угорщини на засадах національно-територіальної автономії, УСДП вважала заяву М.Ганкевича програмовою практично до кінця австрійського періоду своєї історії.

З січня 1900 р. почав виходити друкований орган УСДП газета "Воля". У програмовій передовій статті її першого номера відзначалось: "Наша програма, наша ціль ясна. Повна воля політична, самодержавність люду, демократія; перехід землі і фабрик на власність загалу; визволення люду з темноти, доступ кожного до науки, до світла" [22]. Офіційним видавцем і відповідальним редактором "Воли" був М.Ганкевич.

Процес організаційного і політичного становлення українського соціал-демократичного руху в Галичині виявився складним і тривалим, що зумовлювалось, зокрема, малочисельністю, розпорошеністю і багатонаціональним характером галицького робітництва. Лише 21-22 березня 1903 р. у Львові за участю 36 делегатів відбувся I з'їзд УСДП, який одночасно і без дискусії прийняв нову, Віденську програму австрійської соціал-демократії [23], ухвалену VIII з'їздом СДРПА (1901 р.). Доповідав з цього питання на з'їзді УСДП М.Ганкевич, який був у 1901 р. делегатом віденського з'їзду. Його було обрано і до складу Екзекутиви УСДП [15].

Цікавим епізодом, що яскраво характеризує особистість і суспільно-політичну позицію М.Ганкевича, була його участь у роботі чергового конгресу II Інтернаціоналу в 1904 р. в Амстердамі. Напередодні конгресу М.Ганкевич, репрезентуючи УСДП і водночас Революційну українську партію, що діяла на Наддніпрянщині, запропонував створити єдину делегацію українських соціалістів з обох боків російсько-австрійського кор-

дону на взірць польської делегації. Однак конгрес не визнав окрему українську делегацію, оскільки права окремих делегацій надавались тільки "державним" націям (виняток тоді становили фактично лише поляки), і висловив побажання, щоб українські делегати увійшли до якої-небудь з уже існуючих секцій [69, с.58-59]. Протестуючи проти цього, бо вважав незаперечним своє право представляти тільки українських соціал-демократів, М.Ганкевич відмовився від мандата, а інший делегат РУП Е.Голицинський увійшов до делегації РСДРП. Це, як і відмова РУП від самостійницьких постулатів і перехід на автономістські позиції, болісно вразило М.Ганкевича – палкого прихильника ідеї незалежної України, внаслідок чого він відійшов від подальшої безпосередньої співпраці з РУП [66, с.9-10].

В умовах значної радикалізації суспільних настроїв, активізації суспільно-політичних процесів під впливом першої російської революції 27-28 січня 1906 р. у Львові відбувся II з'їзд УСДП. М.Ганкевич виступив з доповіддю про революцію в Росії, в якій розкрив її історичні передумови, причини і перспективи революційного руху, висловив переконання в тому, що боротьба в Росії завершиться крахом деспотизму. З'їзд ухвалив внесену ним резолюцію, в якій підкреслювалось, що занепад царату "дасть волю і простір робочому люду в його боротьбі за кращу будучність, ... дасть поневоленим народам змогу свободного розвитку, змогу здобути волю і політичну незалежність", висловлювалася солідарність з революційною діяльністю УСДРП [17; 24].

Під тиском масового руху за загальне виборче право австро-угорська монархічна влада була змушена в 1907 р. піти на реформу виборчої системи в Австрії. Перші вибори до австрійського парламенту на основі нового виборчого закону відбулись у червні 1907 р. У розпалі передвиборної кампанії в центрі уваги широкої громадськості Галичини несподівано опинилася справа балотування М.Ганкевича по одному з львівських міських виборчих округів. Кандидатура М.Ганкевича як дуже популярного серед львівського робітництва і авторитетного політичного діяча, лідера робітничого руху була висунута Львівським міським комітетом Польської партії соціал-демократичної (до 1899 р. – СДПГіС, з грудня 1899 р. – Польська партія соціал-демократична Галичини і Сілезії). Однак керівництво ППСД відкинуло цю кандидатуру, мотивуючи своє рішення тим, що М.Ганкевич – українець, а міські виборчі округи є польськими [81, s.452]. Це рішення викликало обурення як самого Ганкевича, так і в лавах УСДП. Справа набула значного суспільного резонансу. Частина українських соціал-демократів навіть мала намір офіційно протиставити кандидатуру М.Ганкевича Г.Діамандові, якого ППСД висунула по тому ж округу [14, арк. 12 зв., 46]. Проте сам М.Ганкевич відмовився балотуватися всупереч позиції ППСД.

Цікаво, що і після того М.Ганкевич, будучи засновником і визнаним лідером УСДП, водночас залишався активним членом, а фактично одним з провідників польської соціал-демократії в Галичині. Польський національно-визвольний рух в цілому і передусім соціал-демократію як одну з важливих його складових він розглядав одним з основних союзників у боротьбі проти російського самодержавства, в поваленні якого внаслідок революції вбачав головну передумову національного і соціального визволення і возз'єднання України. Як свідчить аналіз джерел, зокрема донесень поліції, в організації і проведенні багатьох масових робітничих зборів і мітингів, ініційованих формально ППСД, як і в керівництві страйковим рухом, фактично найактивнішу участь поряд з деякими іншими українськими соціал-демократами (С.Вітиком, Т.Меленем та ін.) брав і М.Ганкевич [16; 3, арк.29-30, 59-60; 4, арк.52-53 та ін.]. За умов значної колонізації галицького робітництва, високої питомої ваги польських робітників і ремісників значну частину цієї роботи доводилося вести польською мовою, в рамках існуючих профспілок, культурно-освітніх організацій, кас хворих та інших робітничих об'єднань, що фактично мали польський характер і перебували під контролем ППСД.

Все це викликало незадоволення молодшого покоління діячів і лідерів УСДП, які прийшли до партії з студентського руху в 1905-1907 рр. і прагнули її цілковитого звільнення з-під польських впливів, зокрема повного унезалежнення від ППСД (В.Левинський, В.Темницький, Л.Ганкевич та ін.). Після III з'їзду УСДП, що відбувся 14–15 березня 1909 р. у Львові, “молоде” крило партії значно посилало свої позиції. З метою тісніше прив'язати М.Ганкевича до УСДП і примусити його працювати насамперед в українській партії “молоді” ініціювали його обрання головою УСДП. Однак при цьому Ганкевич залишився керівником міського комітету ППСД у Львові та редактором органу польської соціал-демократії газети “Gios”, продовжував віддавати значні сили і час розвитку польського соціал-демократичного руху. На переконання “молодих”, це ставило УСДП у підпорядковане становище щодо ППСД [69, с.97-98].

Внутріпартійна дискусія значно загострилась після виходу в світ брошури Ю.Бачинського “Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині” (Львів, 1910), в якій автор у дуже різкій формі закинув ППСД ворожість до українського соціал-демократичного руху, а “старих” лідерів УСДП М.Ганкевича і С.Вітика звинуватив у “політичному гермафродитизмі” [58, с.10, 15-19, 29].

Кульмінаційним моментом полеміки стало обговорення взаємин між українською і польською соціал-демократіями на конференції УСДП 29 січня 1911 р. у Львові. Доповідач з цього питання на конференції В.Левинський цілковито солідаризувався з основними положеннями брошури Ю.Бачин-

ського [48]. Після бурхливої дискусії, в якій взяло участь 27 делегатів, конференція ухвалила запропоновану “молодими” резолюцію, що характеризувала відносини між УСДП і ППСД як “ненормальні”, закидала останній соціал-патріотизм в ідеології, прагнення монополізувати весь робітничий рух в Галичині та дискримінаційну політику щодо українців у робітничих організаціях. У резолюції також наголошувалось, що обов'язок кожного члена УСДП – працювати насамперед у своїй партії, що було прямим натяком на одночасну роботу в ППСД “старих” лідерів партії, в тому числі й М.Ганкевича [45]. Це означало фактично початок розколу в УСДП, оскільки відразу після голосування М.Ганкевич і С.Вітик з групою прихильників на знак протесту проти вищезгаданої ухвали залишили конференцію [71, с.93-94].

Менш ніж за рік питання знову постало на IV з'їзді УСДП, що відбувся 3-4 грудня 1911 р. у Львові. Ситуація відрізнялась від попередньої тим, що позаду була провальна для партії парламентська виборча кампанія 1911 р. Це стало наслідком як внутріпартійних непорозумінь, так і значного загострення відносин УСДП з іншими українськими партіями, яке було зумовлено не в останню чергу більш безкомпромісною, ортодоксально-соціалістичною позицією “молодих” щодо решти українських політичних сил, які трактувалися як “буржуазні”, “націоналістичні” тощо.

Доповідач з питання про ставлення до інших соціалістичних партій В.Левинський гостро розкритикував “старих” лідерів УСДП за надмірну лояльність до ППСД і нехтування національних інтересів українців [18]. Голові УСДП М.Ганкевичу він закинув бездіяльність в партії на тлі самовідданої праці в ППСД [42]. Запропонована ним резолюція вбачала причини кризи в СДРПА в “закоріненню націоналістичних ідеологій серед соціал-демократичних партій поодиноких народів Австрії” [46], що фактично було відвертою вказівкою, у першу чергу, на ППСД, а також на австрійську соціал-демократію, яка підтримувала поляків.

Зі співдоповіддю від “старих” виступив Т.Мелень. Він зажадав усунення з резолюції посилань на рішення січневої партконференції, що практично означало відмову від них, та вніс додатковий пункт з осудом брошури Ю.Бачинського як шкідливої для партії [46].

Доповіди викликали надзвичайно гостру дискусію. В.Левинський у заключному слові вказав на цілковиту відсутність принципових ідеологічних і програмних розбіжностей між фракціями в партії, разом з тим знову в різкій формі закинув М.Ганкевичу активну діяльність у польському робітничому русі і повне занедбання роботи в УСДП [26].

Голова партії М.Ганкевич прагнув уникнути остаточного розколу і, попри те, що багато моментів полеміки безпосередньо стосувалися його особисто, у спокійній промові закликав до порозуміння, запропонувавши

обрати спеціальну комісію, яка спробувала б виробити єдиний, компромісний проект резолюції. Пропозицію підтримали також буковинські делегати, однак “молоді” відмовились увійти до складу комісії [46]. У результаті поіменного голосування з’їзд більшістю всього у два голоси ухвалив резолюцію з поправкою Т.Меленя, а “молоді”, незгодні з цим рішенням, залишили з’їзд [18]. Невдовзі вони розпочали видавати власний друкований орган – газету “Вперед”. Тим часом з’їзд, що продовжив роботу, обрав нову Екзекутиву, яка на своєму першому засіданні знову обрала М.Ганкевича головою партії [46]. Він же залишився і видавцем партійного органу (тепер – фактично органу “старих”) газети “Земля і воля”. Таким чином, IV з’їзд УСДП завершився розколом партії, що вкрай негативно позначилось на подальшому розвитку українського соціал-демократичного руху в Галичині у 1912-1913 рр., призвело до занепаду партійної преси, стагнації у житті українських робітничих організацій.

Лише наприкінці 1913 – на початку 1914 рр. УСДП вдалося подолати розкол, що було остаточно закріплено рішеннями V (об’єднаною) з’їзду партії, який відбувся у Львові 1-2 березня 1914 р. З’їзд обрав нову Екзекутиву з представників обох фракцій на чолі з В.Темницьким. М.Ганкевич залишився членом Екзекутиви [50].

У умовах назрівання світового воєнного конфлікту одним з центральних на з’їзді стало питання про ставлення партії до війни. М.Ганкевич у своїй доповіді “Міжнародне становище і український народ” підкреслив, що метою українських соціал-демократів є “демократична республіка українська”, утворення якої можливе лише внаслідок поразки російського самодержавства у війні. Враховуючи, що союзники Росії через антагонізм до Німеччини підтримують російські загарбницькі прагнення і не зацікавлені у відродженні східноєвропейських народів, він наголосив, що поразка центральних держав означала б тільки подальше зміцнення реакційної Російської імперії, тому у випадку війни українці повинні однозначно стати на боці її противників [21].

Після тривалої дискусії з’їзд переважною більшістю голосів ухвалив внесену М.Ганкевичем резолюцію, в якій зазначалося, що УСДП разом зі всім Інтернаціоналом поборює імперіалістичну політику великих держав “в інтересі цивілізації і поступу, в інтересі мирного суспільного розвитку цивілізованого світу, в ім’я волі і самостійності кожного народу, що є основою міжнародного братерства народів та услів’ям конечним побіди соціалізму”. Українські соціал-демократи “є противниками династичної, великодержавної, імперіалістичної політики австрійської”, але їх “найбільшим ворогом є царат”, тому “передовсім проти Російської імперії звернутися мусить на случай воєнного конфлікту ціла енергія українського соціалістичного пролетаріату, так як нашою найближчою ціллю мусить

бути розбиття царської імперії – бо тільки з руїною сеї імперії впаде остання твердиня всесвітньої реакції, наблизиться день політичної самостійності України, надійде день тріумфу соціалізму у всіх краях цивілізованого світу” [51; 43].

З початком Першої світової війни М.Ганкевич як репрезентант УСДП разом з представниками Української національно-демократичної та радикальної партій увійшов до складу Головної Української Ради (ГУР), утвореної у Львові 1-2 серпня 1914 р. У своєму маніфесті від 3 серпня ГУР закликала український народ “стати однодушно проти царської імперії, при тій державі, в якій українське національне життя знайшло свободу розвитку”, відзначала, що “чим більше буде поразення Росії, тим швидше виб’є година визволення України” [19, с.212-213]. Маніфест був укладений заступником голови ГУР М.Ганкевичем [72, с.122; 66, с. 28-29].

Війна яскраво виявила примат національного над соціально-класовим як в ідеології УСДП загалом, так і в світогляді М.Ганкевича. Так, в одній з статей до “Вісника Союзу визволення України” він писав, що коли мова йде про війну, для поневолених націй “критерієм, що рішає в такім випадку про становище соціалістів, є домагання волі і самостійності для кожного народу” [62]. У своїй праці “Соціалістичний Інтернаціонал і війна” він наголошував: “Розвалення ... Російської імперії, воля, самостійність і незалежність народів європейського Сходу – се програмовий постулат, який мусить поставити кожний демократ і кожний соціаліст” [63, с.26].

До кінця серпня 1914 р. М.Ганкевич залишався у Львові, однак з наближенням до міста російських військ змушений був виїхати до Нового Сонча (тепер – Республіка Польща), а з початком зими перебратися до Відня [55].

Підтримуючи ідею консолідації всіх національно-державницьких сил і створення єдиної загальноукраїнської політичної репрезентації, М.Ганкевич взяв активну участь в організації і діяльності Загальної Української Ради (ЗУР), утвореної в травні 1915 р. у Відні. За свідченням голови президії Ради К.Левицького, в подоланні непорозумінь та особистих амбіцій у досягненні згоди між лідерами різних організацій велику роль відіграв М.Ганкевич, який став віце-президентом ЗУР. Він же написав і проект статуту ЗУР [72, с.122].

Слід зауважити, що війна перервала нормальне громадсько-політичне життя на території Галичини, яка була безпосередньо ареною бойових дій. Лише після того, як у липні 1917 р. Австро-Угорщина повернула край під свою владу, поступово почали складатись умови для відновлення діяльності УСДП.

У березні 1918 р. в Перемишлі почав виходити орган українських соціал-демократів “Українська робітничая газета”, а 23 червня, після відродження ряду місцевих партійних організацій, у Львові відбулась конфе-

ренція УСДП. Вона обрала тимчасове керівництво партії в складі 10 осіб (М.Ганкевич, А.Чернецький, М.Парфанович, О.Устинович та ін.), очолив його Й.Крупа [56; 57].

В умовах назріваючого розпаду Австро-Угорської імперії на окремі національні держави М.Ганкевич увійшов як представник УСДП до Української національної ради (УНРади), що була створена в жовтні 1918 р. як політичне представництво українського народу в Австро-Угорщині*. На з'їзді мужів довір'я (Конституанті) 19 жовтня 1918 р. у зв'язку з проголошенням рішення УНРади про створення західноукраїнської держави фактично під егідою австрійської корони М.Ганкевич виступив з опозиційною заявою. Від імені УСДП він закликав до негайної злуки "усіх українських земель – між іншим українських земель Австро-Угорської держави – в одну державу, ... ціллію наших національних змагань – з'єдинена, вольна, самостійна Українська республіка". М.Ганкевич закликав до обрання на демократичних засадах Українського національного сейму, проведення аграрної реформи, запровадження 8-годинного дня праці, робітничого законодавства тощо. Було сказано про необхідність забезпечення вільного розвитку культури національних меншин в Україні. Насамкінець доповідач вимагав допущення української делегації на післявоєнну мирну конференцію, що дало б змогу українському народові "в згоді з демократією народів цілого світа поладнати міжнародні взаємини на основах волі, рівності і братерства" [8, арк.7; 27, с.2]. Соціал-демократи домагались обговорення заяви М.Ганкевича, однак головуєчий на зборах Є.Петрушевич, виражаючи волю більшості учасників, був проти цього. На знак протесту діячі УСДП на деякий час вийшли з УНРади [73, с.31; 79, с.86].

М.Ганкевич намагався відвернути назріваючий на уламках Австро-Угорщини польсько-український конфлікт. 31 жовтня 1918 р. він написав листа до відомого польського соціаліста І.Дашинського, в якому закликав, поки ще не пізно, до порозуміння між народами. Очевидно, УСДП мала надії на підтримку польських соціалістів у справедливому розв'язанні українського питання. Лист М.Ганкевича був розглянутий на засіданні ексекютиви Польської партії соціал-демократичної 1-2 листопада, коли у Львові вже точилися бої. Було вирішено для переговорів до Львова делегувати А.Гауснера [81, s.622, 623]. Однак Листопадова 1918 р. національно-демократична революція в Галичині, проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) і початок польсько-української війни перекреслили ці наміри. Польсько-український збройний конфлікт з

* До УНРади входили депутати австрійського парламенту, Галицького і Буковинського крайових сеймів, а також по три представники від політичних партій Галичини і Буковини та молоді.

усім трагізмом продемонстрував ілюзорність тези про інтернаціональну солідарність робітничого класу в боротьбі за соціалістичні ідеали. УСДП, як і ППС, чітко виявила свій національний патріотизм, примат національного над соціальним та інтернаціональним.

М.Ганкевич не взяв безпосередньої участі в розбудові української державності у Галичині, залишився у Львові, окупованому поляками 22 листопада 1918 р. Польсько-українська війна поділила УСДП на дві частини: одна з них діяла на території ЗУНР з тимчасовою столицею у Станіславі, інша – під польською окупацією. Лев Ганкевич, однофамілець Миколи, один із його партійних товаришів, стверджував, що УСДП, "хоч розбита була тодішніми стратегічними лініями на два табори, які не могли бути в злуці, все ж таки проявляла замітну діяльність і брала живу участь в будівництві нашої державності..., докладаючи всіх зусиль, щоби на Україні був заведений справжній демократичний мир і порядок [60, с.31]. Разом з М.Ганкевичем у підвладному полякам Львові опинилися діячі Головної управи УСДП Л.Ганкевич, А.Чернецький, П.Буняк, І.Квасниці та ін. [77, с.90].

М.Ганкевич уважно стежив за розбудовою Української держави. Соціал-демократи, за словами газети УСДП "Вперед", яка виходила у Львові, "раділи кожньою вісткою з вільного краю, як ... угрунтовується наша З'єдинена Народня Республіка та сумували ..., коли почули про якісь там невдачі..." [30, с.1]. Виступаючи 25 листопада 1918 р. на засіданні тимчасової Ради Львова, створеної після захоплення міста поляками, М.Ганкевич як "репрезентант українського соціалізму" заявив: "На руїнах царату... виросла вольна Україна, виросла Українська самостійна республіка! І ніяка сила в світі не зажене України в могилу!". Він був прихильником польсько-української угоди на основі права народів на самовизначення та реалізації соціалістичної ідеї: "Могучий нині шал націоналізму, – стверджував далі М.Ганкевич. – Та я вірю..., що остаточно побідить наш червоний прапор" [28, с.1].

Соціал-демократи намагалися відновити організаційно-партійну роботу під польською владою, що занепала в умовах Першої світової війни. М.Ганкевич взяв участь у професійних зборах українських залізничників 1 грудня 1918 р. у Львові. Збори скликала УСДП в справі організації українського робітництва і заснування Української Робітничої Ради. У доповіді М.Ганкевич різко виступив проти продовження багатолітньої війни, яка "до тла знищила край і його господарку, а продовжування її грозить краєви, а передовсім городови Львову прямо погибеллю". На його думку, необхідно було "покінчити братовбійчу війну і направити злидні та загоїти рани, які війна завдала людству" [60, с.29]. Ухвалена після виступу М.Ганкевича резолюція задекларувала "право українського народу до самостійного державного життя на українській землі. Збори вважають, що не

війна, а взаємні переговори репрезентантів українського й польського народу, згідно всесвітній мировий конгрес має рішати про межі обох держав” [60, с.29]. Збори обрали сім залізничників до Української Робітничої Ради, що була створена з метою захисту інтересів українського робітництва. Однак, за словами Л.Ганкевича, “воєнні умови не дозволили на дальший розвій організаційного життя” [60, с.30].

На окупованих землях галицькі соціал-демократи при підтримці УСДРП Наддніпрянщини організували видавництво української преси – щоденної газети УСДП “Вперед” і тижневика для робітниць “Наша мета” у Львові. У газетах неодноразово містилися статті М.Ганкевича та повідомлення про його діяльність. Всупереч опору урядових чинників УСДП виступала захисником всього українського населення під польською владою. “Вперед” стоїть “незламно на становищі української державности, – визнавав урядовий орган Західної Облaсті УНР “Република”. – І ціла українська громада без різниці партій і переконань радо й енергійно піддержує газету...” [52]. Свій внесок у боротьбу галицьких українців за національні і соціальні права, проти польської окупації зробив і соціал-демократ М.Ганкевич.

Загострення міжетнічних стосунків у Галичині, кровопролитна польсько-українська війна 1918-1919 рр. поставили українських і польських соціал-демократів по різні сторони збройного конфлікту. Пріоритет національної ідеї над соціальною був основою для співпраці УСДП з іншими українськими партіями, що дало змогу здійснити “Листопадовий зрив” 1918 р. і приступити до будівництва західноукраїнської держави. У січні 1919 р. ЗУНР проголосила злуку з Українською Народною Республікою (УНР). Водночас польські соціалісти підтримали політику анексії східно-галицьких територій Польською державою. Представники УСДП (А. Чернецький, М.Парфанович) увійшли до складу першого уряду ЗУНР, тоді як діячі Польської партії соціалістичної (ППС) очолили перші уряди відродженої Речі Посполитої. Пепеєсівці становили більшість в урядах І.Дашинського та Є.Морачевського разом з діячами Польської трудової партії “Визволення” [76, с.71]. “Не справдилися слова сього найбільшого поета революційної Польщі і України тов. Миколи Ганкевича, – писала газета “Вперед”. – Не станув польський революційний пролетаріят в однім ряді з українським товаришем – розійшлися їх шляхи...” [32, с.1]. За свідченням Л.Ганкевича, УСДП ще в кінці жовтня 1918 р. розірвала стосунки з пепеєвцями, “не висилала нікого і не посилала ніяких привітів до польських соціалістів” [49, с.3].

М.Ганкевич послідовно обстоював необхідність мирного поладження польсько-українського конфлікту. Він закликав до взаємодії українських і польських соціал-демократів у боротьбі за соціалістичну

перебудову суспільства. У січні 1919 р. на сторінках газети “Вперед” М.Ганкевич висловив необхідність відновлення єдиного соціалістичного Інтернаціоналу. Автор стверджував, що необхідна єдність усіх соціалістичних партій, щоб “народи цілого цивілізованого світа” зрозуміли “спасенність соціалістичних кличів для цілої людськості”. Найбільшу небезпеку для єдності робітничого руху він вбачав у більшовицькій диктатурі в Росії [29, с.2]. “Всесвітня війна відкрила... нерозум... капіталістичного ладу, – писав М.Ганкевич у газеті УСДРП “Воля”. – Весь світ відчуває конечність основної зміни суспільного ладу”. На його думку, “приватна власність... мусить бути безповоротно знесена. ...Соціалізація, усупільнення... засобів суспільної господарки стає нині неминучою конечністю” [25, с.1].

М.Ганкевич увійшов як єдиний “репрезентант українського пролетаріату” до складу міської ради у Львові, створеної в кінці 1918 р. [31, с.4]. Виступаючи на засіданні ради 17 лютого 1919 р., він від імені соціалістів наголосив, що “репрезентантів соціалістичного пролетаріату мусіли тут (у міську раду. – *Авт.*) впровадити під напором всесвітнього перевороту” [34, с.1]. Водночас доповідач вимагав негайного проведення демократичних виборів до нової львівської ради [34, с.1]. Однак невдовзі на знак протесту проти окупаційної політики польських властей М.Ганкевич на основі рішення виконавчого комітету УСДП вийшов з міської ради у Львові. Характеризував її як “пережитий, перестарілий давний міський режим, як пережите панування дотеперішньої львівської олігархії” [33, с.2].

Галицька УСДП, одним з лідерів якої був М.Ганкевич, взяла активну участь в Українській революції 1917-1920 рр. Після Акту злуки ЗУНР і УНР в січні 1919 р. партія стала в опозицію до урядових чинників Західної Облaсті УНР, виступила за створення єдиного соціалістичного уряду в Україні. Соціал-демократи В.Темницький, О.Безпалко, В.Старосольський і С.Вітик в 1919-1920 рр. входили до уряду Директорії УНР. УСДП першою з політичних партій ЗУНР прийняла ухвалу про об’єднання з ідейно близькою партією в Наддніпрянській Україні – Українською соціал-демократичною робітничою партією. Представники УСДП були запрошені на VI конгрес УСДРП 10-12 січня 1919 р. у Києві, який ухвалив “Резолюцію про об’єднання українських соціал-демократичних партій Українських Народних Республік Східної і Західної”. Однак на перешкоді дійсному об’єднанню двох “гілок” української соціал-демократії стали несприятливі зовнішньополітичні обставини. Підтримавши курс С.Петлюри на польсько-українське зближення, УСДП різко засудила Варшавський договір 1920 р. між УНР і Польщею. Соціал-демократи вийшли з Української національної ради у Львові (30 березня 1920 р.) та з уряду УНР (4 квітня 1920 р.) [75, с.51]. Отже, УСДП в 1920 р. остаточно зневірилася в політиці еміграційних урядів УНР і ЗУНР.

Перебуваючи в окупованому поляками Львові, М.Ганкевич підтримував стосунки з партійними товаришами, що брали участь у державотворчих процесах на Україні. 23-26 лютого 1920 р. він разом з О.Безпалком, В.Старосольським, Л.Ганкевичем та І.Квасницею взяв участь у конференції УСДРП у Варшаві. Конференція прийняла резолюцію, в якій містилася вимога негайного визнання “суверенности українського народу” з боку радянської Росії. Делегати визнали потребу “тіснішого об’єднання соціалістичних партій” різних народів, що проживали в межах колишньої Російської імперії [64, с.197].

3-4 липня 1920 р. М.Ганкевич взяв активну участь у конференції УСДП у Львові. Він зробив важливу доповідь про ставлення партії до II і III Інтернаціоналів. Доповідач виділив дві небезпеки в міжнародному робітничому русі: “З одної сторони, примітивний революціонізм, а з другої – зневіра в теорію, опортунізм. Як ніколи вага хвилини вимагає нав’язати нитки міжнародного братерства”. М.Ганкевич різко засудив діяльність III Інтернаціоналу, назвавши її “сектантською”. “Ілюзією новочасного пролетарського руху” М.Ганкевич назвав думку, нібито “пролетаріят за одним махом може завести свій лад... Смішним є вірити в повний успіх революції там, де ... капіталізм, цей предвісник побіди соціалізму, ще не укріпився”. Було сказано, що світова війна спричинилася “до пробудження революційного духа серед широких мас...” [36, с.1]. По суті, це був останній виступ М.Ганкевича на конференціях або з’їздах УСДП.

Матеріали конференції засвідчують, що партія українських соціал-демократів вступила у стадію ідейної та організаційної кризи. Після виступу М.Ганкевича делегати прийняли резолюцію, що “II Інтернаціонал перестав існувати”. УСДП закликала до “збудування Інтернаціоналу, в якому з’єднався б революційний пролетаріят цілого світа”. Однак 17 делегатів проти 21, за даними Компартії Східної Галичини, проголосували за альтернативну резолюцію про вступ УСДП до III, Комуністичного Інтернаціоналу. Очевидно, це були представники партійних низів, бо 12 членів Головної управи УСДП, у тому числі М.Ганкевич, виступили проти цієї пропозиції [1, арк.22]. Отже, партійні “верхи” влітку 1920 р. не мали політичної стратегії, а “низи” були дезорієнтованими, перебували під впливом ліворадикальних ідей.

Поразка національно-визвольних змагань, усталення польського окупаційного режиму в Західній Україні, а з іншого боку – наявність української державності (хоча й ілюзорної) в особі Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) та проведення в ній політики українізації спричинили ліворадикальну еволюцію УСДП на початку 1920-х рр. Керівництво УСДП “не поставило міцного політично-ідейного опору проти... опанування партії комуністичним і комуніфіліським елементом”

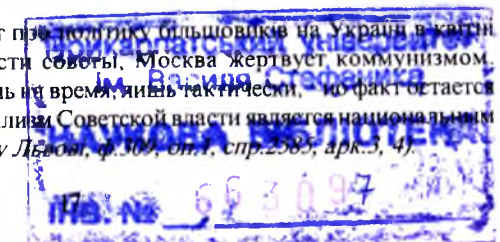
[65, с.283], – слушно зауважив радикал І.Макух. Відомі й заслужені в минулому керівники УСДП з різних причин опинилися поза партійною організацією (В.Темницький, В.Старосольський, О.Безпалко, С.Вітик та ін.) або були виключені з Головної управи (Л.Ганкевич, П.Буняк, І.Квасниця у травні 1922 рр.). VI з’їзд 18 березня 1923 р. відкрито проголосив перехід УСДП на комуністичні позиції, що стало причиною заборони партії польською владою в січні 1924 р.

Позиція М.Ганкевича на початку 1920-х рр. все більше відрізнялася від політичної лінії УСДП. М.Ганкевич дедалі критичніше ставився до радянської влади на Україні*, вірив у можливість польсько-українського порозуміння. Він прямо заявляв, що “вільна і самостійна Україна і вільна, самостійна Польща мусять в тісній злуці ставити чоло спільному ворогові – російському імперіялізмови...” [35, с.2]. М.Ганкевич став відповідальним редактором газети УСДРП “Соціалістична думка”, яка виходила у Львові з липня 1921 р. Він був переконаний, що “вільна, самостійна Українська республіка зможе в порозумінню з Польською республікою справедливо на основі етнографічного принципу вирішити справу границь між обома республіками, справу Східної Галичини, Холмщини і Волині” [53, с.6]. На сторінках газети підкреслювалося, що “найближчою політичною метою українського пролетаріята являється не завоювання революційної диктатури..., а перемога народоправства, демократії над диктатурою тої чи іншої меншости” [54, с.3].

М.Ганкевич був прихильником співпраці УСДП з польськими соціалістами, вважаючи, що “в Галичині територіальна автономія – се пункт вихідний” [6, арк.16 зв.]. На його думку, розроблений ППС проект територіальної автономії Східної Галичини у складі Речі Посполитої мав забезпечити розв’язку “польсько-української справи на одинокій національній мирній дорозі” [41]. М.Ганкевич як гість виступав на XVIII конгресі ППС у Лодзі в липні 1921 р. Щоправда, він прийшов на засідання конгресу без відома УСДП [37, с.3]. Під час зустрічі з відомими діячами ППС М.Недзялковським і К.Пужаком в листопаді 1921 р. М.Ганкевич заявив, що пепеєвська програма автономії прийнятна лише за умов, коли “автономна територія обніматиме буде всі повіти Східної Галичини з населенням в більшості українським” [38, с.1].

У спогадах соціал-демократа А.Чернецького міститься цікавий аналіз постаті М.Ганкевича. “Польсько-українська війна, якої він ніколи

* У виписках М.Ганкевича з газет про політику більшовиків на Україні в квітні 1922 р. говорилося: “Чтобы спасти советы, Москва жертвует коммунизмом. Жертвует с своей точки зрения лишь на время, лишь тактически, но факт остается фактом. (...) Самый интернационализм Советской власти является национальным по духу...” (Див.: ЦДІА України у Львові, ф.309, оп.1, спр.2582, арк.3, 4).

не сподівався, так на нього вплинула, що він цілковито розгубився і до ніякої політичної роботи не був здібний, – писав А. Чернецький. – Микола Ганкевич був безсумнівним українським патріотом, мазепинцем, як він сам себе не раз називав, ненавидів російський імперіалізм, домагався рівного права на державне існування України як соборної самостійної демократичної республіки. Він вірив, що поляки у власному інтересі підтримають українців і що з ними по-сусідському розмежуються”. “Але так не сталося, – продовжував А. Чернецький. – Від вибуху польсько-української війни М.Ганкевич уже не брав участі в українському політичному житті, натомість схилився на бік політики Польщі” [67, с.68].

На відміну від М.Ганкевича, УСДП зневірилася у політиці польського уряду щодо українського питання, почала еволюціонувати в напрямку визнання “диктатури пролетаріату” і радянської влади на Україні. Центральний орган УСДП газета “Вперед” у Львові писала, що М.Ганкевич “поставився до великої пролетарської революції Сходу як сліпець до ясного сонця” і почав “разом з цілою сферою контрреволюційних чорних духів лаятися на велике пролетарське діло” [40, с.1]. На вимогу львівської робітничої ради Головна управа УСДП на своєму засіданні 29 грудня 1921 р. виключила М.Ганкевича з партії. “Це рішення послідувало по причині довшої з принципами і карністю партії в різкій суперечності стоячій діяльності Миколи Ганкевича, яка принесла шкоду УСДП і українському робітництву” [39, с.2], – пояснювала газета “Вперед”. За інформацією польської поліції влітку 1922 р., УСДП еволюціонує “наліво”, тоді як М.Ганкевич “рішучий прихильник Польщі”. Це й стало, на думку поліції, причиною виключення його з партії [11, арк.11]. Показово, що М.Ганкевич не був офіційно поінформований про виключення з УСДП і дізнався про це рішення з газети [5, арк.14]. “Час від часу у польській пресі появлялися його заяви чи статті, з якими не могла погодитися наша партія, – згадував А.Чернецький. – Дійшло навіть до того, що в кінці Миколу Ганкевича з УСДП виключено. Після того не раз на вічах ППС він гостро виступав проти більшовиків, головню за їхній напад на Грузію. За те Левко Ганкевич називав його Миколою Грузія” [67, с.68].

Після заборони прокомуністичної УСДП владою колишнє керівництво здійснювало заходи щодо відбудови партії українських соціал-демократів. Зусилля було спрямовано на просвітницьку роботу в робітничому середовищі – через заснування культурно-освітнього товариства “Робітнича громада” (1925 р.) і газети “Вперед!” (1926 р.). Напередодні парламентських виборів 1928 р. у Польщі представники колишнього проводу УСДП (І.Жовнір, В.Старосольський, Л.Ганкевич, І.Квасниця, П.Буняк та ін.) заснували Українську соціалістичну групу “Вперед”, що виступила як політична організація. Відбудову УСДП остаточно завершив з’їзд 8-9 грудня 1928 р. у Львові – Український соціалістичний конгрес.

Відновлена УСДП зайняла місце у лівоцентристському спектрі національно-державницького табору, намагалася поєднати національну ідею з марксизмом і виступала за незалежну соборну Українську державу з соціалістичним ладом. Поступово УСДП відновила зв’язки з Польською партією соціалістичною.

М.Ганкевич не брав участі у партійному житті українських соціал-демократів наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Очевидно, для цього не було серйозних політичних причин, оскільки відновлена УСДП обстоювала національні і соціальні гасла, за які соціал-демократ М.Ганкевич боровся усе своє життя. Він співпрацював з польськими соціалістами, писав статті до пепесівських видань [13, с.65 зв.]. Неодноразово виступав на першотравневих мітингах ППС українською мовою [12, арк.15]. М.Ганкевич, як і українські та польські соціал-демократи, виступив проти “пацифікації” 1930 р. у Східній Галичині, проведеної урядом у відповідь на саботажну акцію українського населення, організатором якої стала Організація українських націоналістів. “Українське громадянство не може відповідати за діла тайних конспіративних організацій, ані за вчинки тайних одиниць, що ділають на власну руку, без найменшої контролю громадянства та його організації, – писав М.Ганкевич. – За підпали й пожежі не винуватий український нарід; а якщо вони були ділом українських рук, то вони були ... для української справи прямо шкідливі [44, с.2].

Українські соціал-демократи не забули про свого давнього партійного товариша, одного із засновників УСДП. Відгуком на його смерть став вихід у світ брошури члена Головної управи УСДП В.Темницького “Микола Ганкевич” (Львів, 1932. – 31 с.). У ній високо оцінюється життєвий шлях і діяльність М.Ганкевича, для якого були “дві провідні ідеї: політично-державне визволення України та суспільно-економічне визволення робучого люду... Від своїх студентських часів до самої смерти М.Ганкевич був завсігди ортодоксійним марксистом...” [66, с.17, 18]. “І те, що по тім боці Збруча називається соціалістичною державою, і те, що по цім боці носить назву Польської Республіки, таке далеке, таке чуже для сердечних ідеалів Миколи” [66, с.30], – стверджував В.Темницький. Запали в душу слова М.Ганкевича, який у вірші “Над Прутом” писав:

Скажи, скажи, мій Пруте бистротечний,

Коли наш люд робочий, наш сердечний,

Здойме в гору щасливу вольну грудь?! [66, с.14].

М.Ганкевич помер 31 липня 1931 р.* на 62-му році життя [66, с.5]. Про це, зокрема, довідуємося з листа голови УСДП Л.Ганкевича В.Старо-

* В “Енциклопедії Українознавства” помилково сказано, що М.Ганкевич помер в 1939 р. (Див.: *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Перевид. в Україні. – Львів, 1993. – Т.1. – С.354.*)

сольському від 31 липня 1931 р.: “Сьогодні о 4.30 попол. помер на серце Микола Ганкевич” [7, арк.15]. В іншому листі говорилося, що смерть настала зовсім “несподівано” [7, арк.16]. Поховали М.Ганкевича на Личаківському цвинтарі у Львові**.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.6, оп.1, спр.15.
2. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.146, оп.7, спр.4759.
3. Там само, ф.146, оп.8, спр.564.
4. Там само, спр.565.
5. Там само, ф.309, оп.1, спр.2183.
6. Там само, спр.2585.
7. Там само, ф.360, оп.1, спр.496.
8. Там само, ф.581, оп.1, спр.128.
9. Там само, ф.372, оп.1, спр.38.
10. Там само, ф.683, оп.1, спр.12.
11. Державний архів Львівської області, ф.1, оп.57, спр.410.
12. Там само, ф.11, оп.29, спр.3489.
13. Там само, ф.256, оп.1, спр.45.
14. Там само, ф.350, оп.1, спр.2933.
15. Das Oesterreichische Staatsarchiv, Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv. Ministerium des Innern, Praesidiale, 22/Galizien, Kt. 2109, Praes. 2083/1903.
16. Ibid., Kt. 2109, Tages Rapport vom 24.11.1905.
17. Ibid., Kt. 2110, Praes. 209/1906.
18. Ibid., Kt. 1114, Praes. 12993/1911.
19. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали: У 3-х т. – Мюнхен, 1983 – Т. 1.
20. Verhandlungen des Gesamtparteitages des Sozialdemokratie in Oesterreich abgehalten zu Bruenn. Wien, 1899. – 144 s.
21. Борба. – 1914. – 18 березня.
22. Воля. – 1900. – 1 січня.
23. Там само. – 1903. – 1 квітня.
24. Там само. – 1906. – 15 лютого.
25. Ганкевич М. Завдання соціалізму // Воля. – 1919. – 4 грудня.
26. Вперед. Одностійка ЕК УСДП. – Львів, 1911.
27. Вперед. – 1918. – 27 листопада.
28. Там само. – 29 листопада.
29. Там само. – 1919. – 25 січня.
30. Там само. – 30 січня.
31. Там само. – 8 лютого.
32. Там само. – 16 лютого.
33. Там само. – 27 лютого.
34. Там само. – 28 лютого.
35. Мир на Сході і польсько-українські питання // Там само. – 1920. – 4 лютого.
36. Краса Партийна Конференція // Там само. – 9 липня.
37. Там само. – 1921. – 6 серпня.
38. Там само. – 16 листопада.

** Пам'ять М.Ганкевича у 1930-ті рр. шанувували діячі як УСДП, так і ППС. (Див.: *Archiwum akt nowych w Warszawie, Urząd Wojewódzki we Lwowie. 1920-1939, sygn. 12, s.35*).

39. Там само. – 1922. – 3 січня.
40. Микола Ганкевич // Там само – 18 січня.
41. Там само. – 30 березня.
42. Діло. – 1911. – 12 грудня.
43. Там само. – 1914. – 19 березня.
44. Микола Ганкевич про нинішні події // Там само. – 1930. – 5 жовтня.
45. Земля і воля. – 1911. – 5 лютого.
46. Там само. – 1911. – 30 грудня.
47. Народ. – 1890. – Ч. 20. – С.301.
48. Наш голос. – 1911. – №4. – С.192.
49. Там само. – 1919. – 3 червня.
50. Праця. – 1914. – 1 квітня.
51. Там само. – 1914. – 15 квітня.
52. Република. – 1919. – 16 лютого.
53. Ганкевич М. Україна і Польща // Соціалістична думка. – 1921. – 3 вересня.
54. “Соціалістичний бльок” і наша тактика // Там само. – 1 липня.
55. Українська робітничка газета. – 1918. – 23 березня.
56. Там само. – 30 червня.
57. Там само. – 25 серпня.
58. Бачинський Ю. Взаїмні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині. – Львів, 1910. – 31 с.
59. Будзиновський В. Смішне в поважнім // Нові шляхи. – 1930. – №10. – С.64-68.
60. Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріали до історії УСДП) // Календар “Вперед”: 1920. – Львів, 1920. – С.17-34.
61. Ганкевич М. З перед двадцяти літ (Початки української соціал-демократії в Галичині) // Там само. – С.82.
62. Ганкевич М. Під теперішню хвилю // Вісник СВУ. – 1915. – Ч.21-22. – С.6-7.
63. Ганкевич М. Соціалістичний Інтернаціонал і війна. – Б. м., 1915 – 32 с.
64. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921. – Прага, 1942. – Т. II. – 232 с.
65. Макух І. На народній службі. Спогади. – К., 2001 – 572 с.
66. Темницький В. Микола Ганкевич. – Львів, 1932. – 31 с.
67. Чернецький А. Спомини з мого життя. – К., 2001. – 168 с.
68. Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки Наук. тов. ім. Т.Шевченка. 1991. – Т.СХХІІ. – С.71-110.
69. Жерноклев О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899-1918). – К., 2000. – 168 с.
70. Кравець М.М. До характеристики УСДП у Західній Україні (1920-1924 рр.) // Укр. іст. журн. – 1958. – №1. – С.84-91.
71. Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині. – К., 1914. – 116 с.
72. Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів. Ч.1. – Львів, 1936. – 140 с.
73. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. – Відень, 1922. – 228 с.
74. Макарчук С. Відносини між Русько-українською радикальною партією і Соціал-демократичною партією Галичини і Сілезії у 90-х роках ХІХ ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.9. – Львів, 2001. – С.437-447.
75. Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917-1920 рр. // Галичина. – 1998. – № 1 (2). – С.42-55.
76. Райківський І. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в 1918-1939 рр. // Там само. – 2002. – № 8. – С.70-86.

77. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 рр. Т.4. – Скрантон, 1960. – 192 с.
78. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860 – 1890). – К., 2002. – 328 с.
79. Ярославин С. Визвольна боротьба на західньо-українських землях у 1918-1923 рр. – Філадельфія, 1956. – 184 с.
80. Koko E. W nadziei na zgodę. Polski ruch socjalistyczny wobec kwestii narodowościowej w Polsce (1918-1939). – Gdańsk, 1995. – 247 s.
81. Najdus W. Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska, 1890 – 1919. – Warszawa, 1983. – 719 s.
82. Najdus W. Ignacy Daszynski 1866 – 1936. – Warszawa, 1988. – 564 s.

Zhernokleyev O., Raykivsky I.

MYKOŁA HANKEVYCH (1869 – 1931): THE BASIC MARKS OF LIFE AND POLITICAL ACTIVITY

The article is devoted to the known ukrainian political figure Ę.Hankevych. In the beginning of the 20th centuries he headed the Ukrainian social-democratic party of Halychyna and Bukovyna, actively cooperated with polish socialists. His political activity is opened on a background of processes of the Ukrainian national revival, development of social-democratic movement in Halychyna.

Лильо І.М. ФІНАНСОВІ СТОСУНКИ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЛЬВОВА В 30-50-х рр. XVIII ст.

Проблема стосунків євреїв та міської влади Львова у першій половині XVIII ст. маловідома. Через недостатнє опрацювання джерельного матеріалу, зокрема міських фінансових книг, окремі питання потребують уточнення. Перші спроби істориків звернутися до даної теми окреслили лише головні аспекти проблеми [9]. Найповажніші дослідження з історії євреїв Львова належать довоєнному досліднику Маєру Балабану [10]. Його працям властива виражена послідовність при вивченні джерельного матеріалу та добра логіка викладу.

В розвідках післявоєнного часу фінансовому аспекту проблеми не приділялось належної уваги [11]. Монографія М.Меламеда, присвячена історії євреїв Львова в XIII – першій половині XX ст., не є прикладом вдалого використання доступних автору джерельних відомостей. Попри вагомість виконаної роботи, окремі висновки щодо економічного та соціального становища громади в першій половині XVIII ст. є хибними або потребують суттєвого доповнення [12].

На сьогодні відсутні розвідки, які б висвітлювали питання соціальних та правничих стосунків, що існували в середовищі єврейського кварталу, демонстрували значення їх впливу на фінансову політику керівництва

Лильо І.М. Фінансові стосунки єврейської громади та органів міського самоврядування Львова в 30-50-х рр. XVIII ст.

кагалу. Водночас бракує серйозних праць, виконаних на основі наявного джерельного матеріалу, які б відображали стосунки між чільними посадовими особами Львова та єврейськими торгівцями, ремісниками, керівниками міської та передміської обшин [12, с.92]. До позитиву останнього часу слід віднести видання книг про привілеї міста Львова, особливо його частини, пов'язаної з розвитком національних громад міста [13].

Доступні джерела вказують, що спад економіки у фінансовому господарстві Львова та політична криза першої половини XVIII ст. посилили в місті антиєврейські настрої* [14]. Зауваження частини дослідників, що пересічне міщанство конфліктувало з єврейською общиною виключно через нетерпимість у релігійних питаннях, на нашу думку, не є вірними. Це ж підтверджують висновки, зроблені в передвоєнних наукових дискусіях [15].

Саме тому аналіз питання економічної політики магістрату щодо євреїв на підставі вивчення фінансових документів, зокрема тижневих міських книг — мануалів [6], підсумкових річних книг — інвентарів [2] та іншої фінансової [1] документації, має велике значення. Такі документи дають уявлення про значення євреїв у господарстві Львова.

В інвентарній книзі міста за 1730-1750 рр. віднайдено документ, який добре ілюструє економічну позицію львівського магістрату щодо єврейської громади [3, арк.428]. Він представлений у вигляді підсумкового, узагальнюючого звіту і охоплює хронологічно кінець XVII ст. та першу половину XVIII ст. Міський писар виділив його в інвентарі як окремий список, що свідчить про неабияке значення цих записів для економічного життя міста. Документ привертає значну увагу дослідників. Окрім статистичного підрахунку писарем заборгованостей конкретних категорій євреїв перед міським бюджетом, текст дозволяє докладніше окреслити різницю в оподаткуванні між “міськими” та передміськими єврейськими громадами [3, арк.449]. Цікавою є стилістика документа, створеного львівським писарем Францішком Веніно. Документ адекватно відображає ставлення чільних посадових осіб Львова до єврейської громади [3, арк.451, 454].

На наш погляд, названий документ є свідченням того, що однією з головних причин протистояння між євреями та львівським магістратом були економічні чинники. Конфлікти переважно зводилися до суперечок, викликаних порушеннями євреями засад податкової політики та законодавчих норм в питаннях торгівлі. Такі суперечки були для міста не новим явищем, однак характерною особливістю XVIII ст. стало звинувачення євреїв у зраді господарських та політичних інтересів громади міста

* Антиєврейські виступи, спричинені переважно економічними мотивами, мали місце у Львові в 1718, 1732, 1751 рр.

під час шведського нападу в 1704 р., який мав для господарства Львова негативні наслідки впродовж усього століття. Писар зазначив, що євреї з Краківського передмістя Львова намагались уникнути пограбування з боку шведських вояків, виказали їм місце знаходження цінностей, які були заховані в костелах та монастирях Львова [3, арк.456].

З іншого боку, серйозно звинувачуючи євреїв у нищенні господарського потенціалу міста, влада в умовах загострення економічних негараздів та наростаючого соціального протистояння провадила подвійну політику. Урядовці намагались обмежити господарську діяльність євреїв територією середміського та приміського кагалів. Однак, отримуючи очевидні прибутки владні мужі охоче користали з якісних та дешевих послуг ремісників єврейського походження [7, арк.181, 537, 636, 946]. Серед львівських бляхарів, золотарів, шинкарів, лихварів, дрібних перекупників відсоток євреїв був дуже високий [16, с.45]. Єврейська громада міста була складовою частиною міського господарства, а окремі її члени мали значний вплив на його розвиток [16, с.36].

Складна політична ситуація в Речі Посполитій та прохолодна позиція щодо євреїв з боку королів Августа II [16, с.21] та Августа III додатково ускладнювали економічні й політичні позиції громад на території країни. Львівська спільнота, на протигагу іншим, перебувала в дещо "привілейованішому" становищі, бо користувалася широкою автономією, основу якої становили отримані в минулому привілеї. Економічне становище євреїв особливо погіршилось, як не парадоксально, після погромів 1664 р. Для відшкодування економічних та матеріальних збитків король Михайло Вишневецький зрівняв євреїв у правах з львівським міщанством [13]. У 1735 р. громада вкотре підтвердила ці привілеї. Саме з цих причин місцева влада Львова у більшій частині конфліктних ситуацій не мала жодного правничого впливу на цю категорію власних громадян. В умовах послаблення королівської влади впродовж XVIII ст. львівський магістрат марно намагався посилити вплив на євреїв. Усі стани міста виступали за скасування наданих їм привілеїв. У період найгострішого протистояння керівництво кагалу з метою захисту прав спільноти було змушене шукати порозуміння з місцевими і столичними чиновниками [16, с. 10].

Законодавчі рішення львівської Ради мали на меті обмежити господарську активність євреїв у Львові виключно територією середміського кварталу. Видання таких актів, як заборона укладення договорів про оренду приміщень в межах середмістя між християнами та євреями [16, с.43] й заборона укладення між євреями і містом економічних угод, не стало перешкодою для розвитку дільниці. Єврейське самоврядування продовжувало діяти у Львові за встановленими внутрішніми законами. На початку століття Краківський та середміський кагали, незважаючи на внутрішні

суперечки, створили спільну касу і канцелярію, яка розташовувалася на вулиці Жидівській [16, с.19].

Наприкінці першої половини XVIII ст. змінювалося господарське обличчя єврейських кварталів. Замість дерев'яних будівель у середмісті, а також у Краківському і Галицькому передмістях хаотично споруджувалися триповерхові та чотириповерхові кам'яниці. У дільницях поряд із розкішшю і багатством [17, с. 138] процвітала перенаселеність, зубожіння та безробіття, що змушувало багатьох євреїв переселятися в навколишні містечка – Броди, Бучач, Жовкву, Свірж.

Через брак придатної для життя території бідніше населення самостійно забудовувало власними господами та дрібними підприємствами земельні ділянки між львівськими мурами, які належали до муніципальної власності [12, с.93]. Євреї утримували дрібну худобу і для задоволення власних потреб у будівельних матеріалах розтягували каміння з оборонних мурів. Ці дії шкодили обороноздатності міста та викликали незадоволення з боку магістрату [3, арк.94]. Щоправда, протиправне заселення й освоєння земель між міськими мурами було давньою загальнольвівською тенденцією [8, арк.45-52].

Урядовці Львова щороку визначали для євреїв обов'язкову сплату різноманітних податків та чиншів. Вона була такою, як і для решти мешканців Львова. Основним вважався поголовний податок [2, арк.223]. Сплату цього податку постійно затримували з різних причин. Основною причиною боргів вважався брак грошей, спричинений важким економічним становищем. Заборгованості накопичувались упродовж десятків років. У міські фінансові книги першої половини XVIII ст. було перенесено рахунки заборгованостей громади з минулого століття. Окремі суми сягнули розміру кількарічних фінансових бюджетів Львова [2, арк.452]. Найбільшими були заборгованості з податку від нерухомості, права роздрібної торгівлі.

Додатковим тягарем для всієї громади Львова вважались надзвичайні податки та контрибуції. Вони характерні саме для першої третини XVIII ст. і були спричинені перебуванням у місті військових гарнізонів та видатками на їх утримання. Це ускладнювало завдання остаточного розрахунку євреїв з податковою службою Львова. У випадку з надзвичайними рахунками магістрат використовував пропорційний розподіл контрибуцій [16, арк.46] між усіма релігійними общинами міста. Тоді для сплати боргів єврейська громада підвищувала податки та вдавалася до внутрішніх і зовнішніх позик [12, с.93].

Складні економічні умови господарської діяльності за межами кварталу змушували євреїв частіше звертатися за протекцією до львівської юридичанської шляхти та католицького духовенства [4, с.23]. У XVIII ст. юридики стали для міста великим економічним лихом. Найзаселенішими у

Львові були території монастиря Бенедиктинок, Старостинська юридика, вулиці Сербська та Руська [12, с.93]. Їх жителі користали зі всіх переваг міської інфраструктури, але відмовлялися сплачувати до львівської скарбниці будь-які податки. У XVIII ст. спостерігалася тенденція до зростання напруження між “старими” львівськими євреями та новоприбулими – юридичанськими. Керівництво міського гетто подало в судові органи заяви про відмежування єврейського кварталу від дій юридичанських співплемінників [16, с.49-50]. Водночас тягар утримання в належному стані міських комунікацій переклався на решту населення, а це сприяло посиленню напруження між християнами та євреями.

Велике занепокоєння влади викликали випадки постійного порушення з боку євреїв права міських монополій на виробництво алкогольних напоїв [5, арк.453], воску [18, с.131], транспортних послуг. Представлений звіт та інші документи рясніють наріканнями писаря на шкідливі для Львова економічні дії юридичанських партачів та євреїв [3, арк.304].

Протиріччя юдейської громади та магістрату в 30-50 рр. XVIII ст. необхідно розглядати і в ракурсі боротьби двох моделей господарського та фінансового розвитку міста. Магістрат Львова продовжував використовувати стару й неефективну модель формування міського бюджету за допомогою підтримки та невиправданої протекції ремісничих монополій. Криза виробництва, вплив до Львова в середині XVIII ст. великої кількості заробітчан і, як наслідок, поява незнаного раніше безробіття підштовхувала збіднілих міщан звертатися за дешевшими послугами саме до єврейських ремісників. Євреї, скоріше переймали новітні методи господарювання, намагалися застосувати їх на міському ґрунті та активно шукали шляхів виходу з несприятливого для них становища.

У той час в місті загострилося питання оренди і купівлі житла. Отримання у власність житла та особливо права оренди крамниць на території економічно вигідного й безпечного середмістя було для єврейських ремісників і торгівців життєво важливим [12, с.94]. Для досягнення мети вони часто діяли протизаконно. Почастішали випадки, коли через підставних осіб ці категорії підприємців викупували чи брали в довготривалу оренду земельні ділянки [4, арк.23] та нерухомості [3, арк.94]. Проблема полягала в тому, що в подальшому такі маєтності де-факто приєднувалися до юридичанських територій і ставали недосяжними для міської податкової служби, а податок з них далі продовжували сплачувати легітимні городяни.

Періодично обидві сторони намагалися законно вирішити проблеми. У 1740 р. громада підписала з містом чергову угоду про торгівлю [4, арк.94]. Але, як правило, до реалізації зобов'язань не доходило, і усі домовленості залишалися лише на папері. Попри це присутність євреїв на території середмістя у 30-50-х рр. вже була реальністю [3, арк.60]. У сере-

дині XVIII ст. внутрішня консолідація їх громад у містах південно-східної частини Речі Посполитої сягнула вершини могутності [19, с.134]. Завдяки вдалій організації внутрішнього устрою вони активно протегували вигідні рішення в керівних органах міської ради, опиралися на захист духовенства і шляхти. При цьому активно використовувався авторитет окремих патріциїв, які мали перед єврейськими лихварями значні борги.

У першій половині XVIII ст. продовжувався процес пошуку компромісу між магістратом та керівництвом єврейської громади. Економічний чинник у цих переговорах часто відігравав першочергове значення. Дослідження фінансових документів львівського магістрату може суттєво вплинути на визначення причин і методів вирішення конфліктів між владою та єврейськими громадами.

Додаток Żydzi miejscy.

Debet.

1. Summy niedopłacone według Complicacji Anni 1683 **2000**
Od tej summy prowizji za lat 57 per a cento debet **7980**
2. Szlachetnemu magistratowi do membrani debet **700**
od tej summy prowizji ab. 1622 odebrano w 1740 za lat 118
debet **5782**
3. Od handlu w miescie od praw innych do decretu
Anni 1710 **37000**
Po decrecie zaś ab Anno 1710 introatine ad annum presente
1740 inclusine prszez lat 30 po 1400 na rok rachuiac debet **42000**
4. Za szkody calemu miastu w handlach ultra pacta
poczynione jux ta decretum Anni 1710 debet **200000**
Po dekrecie zas ad ultimum exbris 1740 prszez lat 30 **220000**
- [429] 6. Ciz zydzii powinni corocznie zapłacić
szarwarcznego alias strazne z kamienic jure etphitentico sobie puszczoney na rok po
2,15 ab Anno 1683 ad ultimum exbris 1740 za lat A 57 debet **171**
7. Ciz zydzii z kamienic i domków swoich żydowskich w miescie będących powinni
corocznie placic kanonu ziemnego.
[436] Procz tego ciz żydzi miejscy winni czwartę czeńśc z podatków jako nizej
Podatek podymnego [1730-1737] **40150**
[439] A 1730 Podatek duplowy na 8000 4 ta pars **2000**
A 1731 Podatek duplowy na 4000 4 ta pars **1000**
A 1732 Podatek duplowy na 4000 4 ta pars **1000**
A 1733 Podatek 12 duplowy na 13000 4 ta pars **3250**
A 1734 Podatek podymnego na 13000 4 ta pars **3200**

A 1735 Podatek 12 złotych na 12000 na sukno dla wojsk J. W. Pana Marszałka Seu regimentarsza generalnego **3000**

A 1736 Podatek 12 złotych na 12000 dla wojsk rosyjskich **3000**

Podatek drugi na tych ze wojsk na 30000 **7500**

Podatek trzeci na tychze wojsk na 30000 **7500**

A 1736 Podatek na 12000 **3000**

A 1737 Podatek na 12000 **3000**

A 1738 Podatek na 18000 **4500**

[440] 13. Procz podatków szwedom pod czas expugnacyj miasta.

Toz miasto zapożycyło sie y wydalo honoratis Steinbergowi et relignis expensis procz kosciolów talarów bitych 80000. Żydzi zas contra decreta regia od miasta sie oducili i malo co dali. Należy od nich talarów bitych **20000**

18. [443] In Anno 1732 pod czas interregnum procz podatków zasagnięło miasto na ruzne expensa dla wojsk koronnych 18000. Teraz szarańcza żydowska zapłacić powinna **4500**

[443] 19. In Anno 1734 et 1735 wydalo miasto z ruznych kas miejskich przez Pana pisarza lonherskiego procz podatków jako to na swiece lojowych, papier i inne rzeczy summa 4128. Należy aby tez żydzi zapłacili **1032**

20. [444] Zaciagnęło miasto in A. 1734 to et 1735 procz jak wiele podatków ktore miasto na ten czas placilo summe 36000 od ktorej placi sie prowizji to na barwe całemu dworzowi J. X. JMZ Helsen Omborga marszałka wojsk rosyjskich winno inne honorarja znaczne i wszelkie mieszczanie przez trzy czwierci roku na tych ze wojsk rosyjskich dawali a smrodliwi żydzi od tego sie wylamywali i malo co albo całkiem nie dali. Należy aby zapłacili **9000**

23. [448] Żydzi miejscy i przedmiejscy z okupiska powinni płacic corocznie na kazdy S. Marcina bez zadnej wymówki **25**

Żydzi przedmiejscy

[449] 1. Z domów na Krakowskim przedmiejscu poczowszy od Mlyna Zymnowodskiego az po sam kosciol S. Anny powinni placic corocznie wzgledem podatków ad cassam civilem **13400**

2. Ciz żydzi poganscy przedmiejscy Straznego ab A 1671 ad Annum 1742 za lat A 70 po 16 na rok Debet **1120**

3. Ciz żydzi przekłaci Straznego za lat A 70 po 4 na rok debet **290**

4. Ciz żydzi zondni lupa ubogich nhrzescian z domów na Krakowskim przedmiejscu poczowszy od Mlyna Zymnowodskiego az po sam kosciol S. Anny za lat A 20 winni **2350**

5. Ciz żydzi zlodzieje od szynków gorzalczanych i innych szynków samemu miastu sluzacych placili quandam Annis po 50 za lat A 70 winni **3500**

6. Ciz żydzi ktorzy wszystkie skarby koscielne wykradaja na reparacji burków po przedmiejsciach ktore najbardziej żydzi nawoząc miasto piwem prostym psuja i ludzi truja przez lat 60 jakowe burki koztowali miasto 60000 winni **15000**

7. Ciz żydzi ktorzy czary i szatańskie sposoby wszystkie summy od pobożnych panów naszych na chwale Boską legata dane z kosciolów i klasztorów wycingają i na siebie zapisują od ktorych summ za chasem nie tylko prowizje ale nawet i kapitali nie zaplacą szrutami miejskiej procent od rozwozenia piwa czyniwal miastu Annis 800 f. teraz od lat 60 nawoząc miasto swoim smierdzacym piwem. Szkody od nich **50000**

8. [451] Ciz żydzi przedmiejscy przez ktorych tak wiele magistrat i rzacow miast dla interesu i zysku przywatnego mniej uwazaja dobra pospolitego i pozywienia dalzego ubogich mieszczen onym pienidzy do opcych krajów daja i comercije z nimi prowadza przez co sumienie strasznie zawodza. Daj Panie Boze zeby nieduza woskobojnia miejska czyniwała znaczny prowent miastu teraz zas malo co czyni dla tego ze pogani żydzi na przedmiejsciach Halickim i Krakowskim kilka woskobojni postawili i tam wosk wybijaja i falszyja przez co ma miasto do nich pretensia ad minimum **140000**

9. Ciz żydzi ktorzy drogą arendujac karczmy i domy goscinne miast, miasteczek majentnosci pańskie i wjosek aby panu zapłacić mogli z podalnych i podruznych ostatni grosz krwawym potem od nich zarobiony ... i niegodziwie szalbierskimi sposobami i napasciami wysilaja ...

Wagi polmiarczne i miasta prowent ten jakze znaczny czyniwal teraz zas [...] ledwie czyni extratione ze żydzi towary albo bez wagi skladaja albo w domach swych szalbierskimi i niesprawiedliwimi wagami wazą ex quo przez jak wiele lat od nych miasto pretensie ad minimum **20000**

10. Sztukowe od Najiasniejszych Krolów Panów naszych milosciwych na wyplacenie dlugów miejskich i prowizji od sum koscielnych naznaczone czyniwal znaczna summe, teraz ledwie 400 zl. Dla tego ze żydzi poganie towarów sklady na przedmiejsciu poczynili one prosto ruznymi kradziejami do miasta wnosza przez co i Rzezpospolita i prowent stracili i miastu szkodzą w tym sztukowym ad Anno 1688 od ktorego roku najwienksza licenzie handlaze poczeli od nich miasto pretenduje malo **150000**

11. Prowent pomierneho dekretami JKM uprzywilejowanego przez tych ze żydow przedmiejskich snisczonego ez ratione ze ciz żydzi contra decreta regia juditiorum boni ordinis falszywe miary alias sledziowki po browarach, strychach i domach swoich trzymaja przez co przyjezdzejoncy ze zbozem do Lwowa wielka krzywda onym dziejesie jako tez i skarbowi miejskiemu a zatym pretenduje miasto od tych ze zlosliwych żydów ad minimum **50000**

12. Ciz żydzi prawdziwi zdrajcy Rzeczpospolitej i miast JKM nie raz ale tysac i wiecej zdradzili zwlaszcza in 1704 pod czas oblogi szwedzkiej kiedy miasto Lwów oblegali ciz poganscy synowie zeby sie sami od ocupu szwedzkiego chronili nie tylko panów mieszczen, koscioli i klasztorów ktorzy sie dobrze mieli na sztych szwedom wyjawili

але навіть о депозитах панских і шляхетских по коścioлах зложено schowane і zakopane tymże szwedom oznajmili do jakowych skarbów naprowadzili gdzie на ten czas milion в miejscu таларів шведзи забрала. Jednak niewiem dla czego najasniejsza Rzeczpospolita tych ze zdrajców так długo in regno toleruje.

Od warów miodu і piw należy do prowentu stukowego od kazdego waru miodu 4, 16 od wary piwa zas po 3, 19 wienc за lat 70 ciz żydzi winni **90000**

13. [454] Także od gozalek prostych przywozonych і Aquaniti według dekretów od stu kwart od sprzedających nalezu po gr. 15 а żydzi по wszystkich przedmiesciach circum miasta nietylko onej szynkuja і ludzi truja але і protekciami ruznymi jako zawsze zwykli onej до miasta przewoza od ktorych ad minimum **80000**

14. [455] Ciz żydzi szatanskimi sposobami і prszez imię jakich prawie wszystkie skarbu jak koscilne duchowne klasztorne panskie шляхетские в rekach swoich maia до jakowej przysli pertekcji і smialosci ze sami nie tylko за cudze skarby і pienandze zrywaia але і wszelkie zbrodni nad chrzescianami popelniaja jako о tym kroniki Polskie sa napelnione і [...] на coraz wienksze expensa tegoz bezchesnego narodu przypatsywac sie і sluchac musimy w tym ze prawie нас wszystkich за worki trzymaja, prosze co dla interesu з ними прсыватнеgo skarac і uskromic onych niemozemy ... Także nakazu miastu od kazdych 100 pulmiarków 30 co zas żydzi niedaja. Miasto od tych ze żyдów ad minimum **57000**.

Джерело: ЦДІАУ у Львові, ф.52, оп.2, спр.727, арк.428.

1. Центральний державний історичний архів України у м. Львові ф.52, оп.2, спр.211.
2. Там само, спр.726.
3. Там само, ф.52, оп.2, спр.727.
4. Там само, спр.728.
5. Там само, спр.729, арк.453.
6. Там само, спр.749.
7. Там само, спр.873, арк.181, 537, 636, 946.
8. Там само, спр.933.
9. Pazdio Z. Organizacja і praktyka Żydowskich Sadów Podwojewódzkich в okresie 1740-1772 г. – Lwów, 1903; Charewiczowa L. Lwów на przelomie XVII і XVIII wieku // Studia z historii społecznej і gospodarczej, poświęcone prof. F. Bujakowi. – Lwów, 1931. – S.357-375, Schall J. Przewodnik по zabytkach żydowskich м. Lwowa. – Lwów, 1935; Pras Z. Galicja. – Wrocław, 1999. – S.75-77.
10. Balaban M. Żydzi lwowscy на przelomie XVI-XVII wieku. – Lwów, 1909; Ejud. Zycie przywatne Żydów lwowskich на przelomie XVI-XVII Studjum historyczne. – Lwów, 1905.
11. Дашкевич Я. Проблематика вивчення українсько-єврейських відносин (XVI-XXст.) // Сучасність. – 1992. – №8; Подолинський А. Єврейські студії в Україні: розвиток, тенденції, перспективи // Український гуманітарний огляд. – Вип.1. – К., 1999.
12. Меламед М. Евреи во Львове XII – в первой половине XX в. – Львов, 1994.
13. Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упорядник М. Капраль. – Львів, 1998; Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упорядник М. Капраль. – Львів, 2000.
14. Gumplowicz L. Prawodawstwo polskie względem Żydów. – Kraków, 1867. – S.20.

15. Czołowski A. "Mord rytualny". Epizod z przeszłości Lwowa. – Lwów, 1899; Ejud. Odpowiedź rabinowi Lwowskiemu Dr. Jechaskielowi Caro в справie "mordu rytuanego". – Lwów, 1899.
16. Balaban M. Dzielnica Żydowska, jej dzieje і zabytki. – Lwów, 1909.
17. Lozinski W. Patrycyat і mieszanstwo lwowskie в XVI-XVII wieku. – Lwów, 1890. – S.138.
18. Zubyk R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa 1624-1635. – Lwów, 1930. – S.131.
19. Motylewicz J. Żydzi в miastach ziemi przemyskiej і sanockiej в drugiej polowie XVII і XVIII wieku II Żydzi в Małopolsce. Pod red. F. Kiryka. – Przemysl, 1991.

Lyljo I.

THE FINANCIAL RELATIONS BETWEEN THE JEWISH COMMUNITY AND BODIES OF URBAN SELF-MANAGEMENT IN LVIV IN 1730-1750 s.

The article throws light on the relations between the Jewish Community and the Local Authorities.

On the basis of these documental resources the author comes to the conclusion, that Jews played an important part in the economic life of the town.

Стефанюк Г.В.

УКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКІСТЬ У БОРОТЬБІ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ОСВІТУ ТА КУЛЬТУРУ В 1941-1944 рр. (НА МАТЕРІАЛАХ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ)

На сучасному етапі демократичного розвитку суспільства при вивченні складних питань недавньої історичної минувшини дослідники звертаються, зокрема, до історії тоталітарних режимів та їх впливів на долю України. У цьому зв'язку постійну увагу привертають події Другої світової війни, у трактуванні якої були різні, іноді протилежні, погляди. Дискусії з концептуальних проблем Другої світової війни продовжуються, і це ще раз засвідчує актуальність дослідження окремих її аспектів, у тому числі й функціонування культурного та освітнього життя, діяльності людей інтелектуальної праці в умовах нацистського тоталітарного режиму.

Дослідження даної проблеми сприятиме відновленню повноти історичної пам'яті, повернення духовних надбань, сфальсифікованих або замовчених понад півстоліття; допоможе активізувати сприйняття суспільством культурно-освітньої спадщини, відкриваючи шлях до вищого рівня культурної свідомості.

Об'єктом дослідження є боротьба за національну освіту і культуру в західноукраїнському регіоні в період німецького окупаційного режиму 1941-1944 рр.

Предметом дослідження є діяльність українських політичних сил, громадськості, товариств і організацій, які діяли на території західних земель України в роки Другої світової війни.

Дослідження передбачає вирішення таких завдань:

– висвітлити втілення самостійницького характеру позицій ОУН в культурно-освітній праці;

– окреслити діяльність Українського Центрального Комітету (УЦК) у розбудові національно-культурного життя;

– розглянути реалізацію практичних завдань “Просвіти” як культурно-освітнього центру регіону.

Мета даного дослідження – на основі переосмислення здобутків історіографії з даної проблеми та вивчення архівних матеріалів, періодичних видань, визначити місце і роль української громадськості у боротьбі за національну освіту і культуру в 1941-1944 рр.

Аналіз праць з даної проблеми свідчить, що українська історіографія перебуває на початковому етапі теоретичного переосмислення проблем, пов'язаних з Другою світовою війною. Вивчення українського культурно-освітнього життя в організаційних межах УЦК, фактичного заперечення нацистської теорії меншовартості українців та їх культури спостерігаємо у спогадах В.Кубійовича [24] та К.Паньківського [33], а також у “Краківських вістях” [21] (періодичному виданні періоду окупації).

Самостійницький характер позицій, на яких будувалися політичні доктрини ОУН, знайшли своє відображення і в культурно-освітній праці організації. Осмислення цих проблем містять дослідження В.Косика [23], О.Вереса [14], М.Марунчака [31], В.Ухача [38], І.Каменецького [22], В.Кубійовича [24], С.Горака [16].

На основі вивчення періодичних видань, зокрема, “Львівських вістей” [15, с.35], “Чортківської думки” [26, с.34], “Краківських вістей” [36], в даній статті подано аналіз практичної діяльності “Просвіти” як центру культурно-освітнього життя західноукраїнського регіону періоду німецької окупації.

Використавши здобутки історичної науки з проблеми дослідження, автор вважала одним з важливіших завдань знайти і залучити до наукового обігу нові джерела. Основна частина документів, вивчена з даної проблеми, зосереджена у Центральному державному архіві громадських об'єднань України – фондах 57, 62, 166, Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України – фонді 3833, Державному архіві Львівської області – фонді 24.

Практичне значення даного дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць з проблеми культурного життя у контексті німецької окупаційної політики в Україні. Стаття може бути використана при наступній розробці проблеми політики гітлерівського режиму в Україні, а також для написання окремих історичних монографій з досліджуваного періоду.

Після приєднання західноукраїнських земель до СРСР новий режим намагався повернути на свій бік населення регіону. Більшовики оголосили, що прийшли на допомогу своїм братам-українцям, виправдовуючи, таким чином, співпрацю з німцями та розподіл Польщі. Але коли радянська влада почала проводити культурно-освітні перетворення, що носили суперечливий характер, а також поетапну, замасковану ліквідацію національно-культурних осередків і масові репресії, то це об'єктивно викликало протидію з боку Організації українських націоналістів.

Період після “золотого вересня” 1939 р., котрий не приніс населенню Західної України очікуваної радості від возз'єднання, став одним із найскладніших етапів діяльності та підпільної боротьби ОУН. Машина смерті, що набула вже досвіду на Сході України і в СРСР в цілому, запрацювала на повну потужність, перемелюючи все, що не вписувалося в рамки її ідеології. Першими під репресії потрапили політичні діячі, лідери партій, які діяли на теренах західноукраїнських земель і самоліквідувалися в перші дні після возз'єднання. Така ж доля чекала й культурно-освітні та громадські організації і товариства “Просвіта”, “Рідна школа”, “Сільський господар” та ін.

Початок війни між Німеччиною й СРСР ОУН зустріла у всеозброєнні. Передусім, було офіційно задекларовано самостійницьку позицію організації, яка у своїй діяльності керувалася, насамперед, загальнонаціональними інтересами України. “Ми боремося за самостійну Україну, а не за чужі імперіалізми, що державну соборність України не визнають. Не заміна одного окупанта на іншого, а самостійна Україна. Не надія на допомогу і ласку чужих імперіалістичних сил, а власні організовані сили – це наша орієнтація” [7, арк. 1].

Самостійницький характер позицій, на яких будувалися політичні доктрини ОУН, з початком липня 1941 р., знайшли втілення у культурно-освітній праці організації. Стосовно культурно-освітньої політики в документах ОУН, прийнятих на Другому Великому Зборі ще в квітні 1941 р., зазначалося, що ОУН виступає “за безплатну освіту, за обов'язкове середнє навчання, за розширення мережі шкіл, бібліотек, за забезпечення студентів стипендіями, харчами, мешканням та навчальним приладдям, за пошану праці до інтелігенції ...”. Лідери ОУН вважали, що “...тільки розвиток мистецьких традицій, які пов'язані з великим героїко-християнським духом нашої давнини, з культом лицарства, вольовим творчим ставленням до життя, міг зародити здорове піднесення нації” [14, с.224].

У постановках ОУН, датованих 1941 р., зазначалося, що, не дивлячись на тимчасову ліквідацію радянським урядом надбань ОУН в культурній сфері (почалося закриття націоналістичних газет, національних бібліотек, видань, гімназій, ліцеїв тощо), провідники не думали відступати, а

поставили собі за мету надалі боротися за національну культуру і освіту українського народу.

З початком війни між Німеччиною та СРСР ОУН отримала можливість розгорнути культурно-освітню діяльність у всеукраїнському масштабі. Основний її тягар було покладено на похідні групи та освітньо-культурний сектор організації. Початковими завданнями, які постали перед організацією в цей період, були: розбудувати організаційну мережу, провести організацію всіх ділянок національно-культурного життя та посилити патріотичні, самостійницькі настрої широких народних кіл [38, с. 11].

У червні 1941 р., після нападу Німеччини на СРСР, перед українською нацією та її провідниками знову виникла проблема творення української влади в українській землі. Керівництво ОУН ставить собі за мету створення всеукраїнського представницького органу, куди б увійшли всі українські політичні партії та середовища, який би виконував консолідуючу роль серед патріотичних сил українства [6, арк. 2]. Це важливе завдання покладалося на створений 22 червня 1941 р. Український Національний Комітет (УНК) на чолі з д-ром В. Горбовим. У виданому УНК "Меморіалі" заявлялося, що український народ прагне самостійної Української держави. А 30 червня 1941 р. було проголошено відновлення Української держави і створення державного правління. "Волею українського народу, Організація українських націоналістів під проводом С. Бандери проголошує відновлення Української держави, за яку покладали голови цілі покоління найкращих синів України" [20, с. 57]. Даний "Акт відновлення Української держави" викликав у Берліні вибух обурення. Вже 5 липня 1941 р. у Кракові був заарештований С. Бандера [19, с. 300].

Слід відмітити, що українське громадянство з великим піднесенням зустріло проголошення 30 червня 1941 р. у Львові "Акту відновлення Української держави". Так, громадяни Підгаєцького повіту в своєму зверненні, яке підписали більше 450 чоловік, висловлювали тверду впевненість і віру, що український народ буде самостійним, ні від кого не залежним господарем на своїй землі, що єдність і солідарність усіх суспільних верств української нації дасть можливість розвинути всі її творчі сили [5, арк. 21]. У звіті з північно-західних українських земель до Проводу ОУН від 27 липня 1941 р. зазначалося про багатотисячні демонстрації українського населення на підтримку української державності організацією, яка, згідно з даними, обіймала в краї близько 1000 осель, 7000 членів, прихильників – 80 % населення [2, арк. 9].

Треба зазначити, що вище згадані заяви супроводжувалися звітами про активну працю в громадському секторі, про необхідність розгорнути в кожному селі культурно-освітню роботу серед дітей та дорослих, організувати читання з історії українського народу, відновити розгалужену мережу

культурно-освітніх, спортивних та молодіжних організацій [2, арк. 43]. Так, відділ освіти Кам'янки Струмилової під керівництвом О. Кесаревича на кінець липня 1941 р. провів реєстрацію вчителів району, упорядкував списки дітей шкільного віку, організовував культурно-освітню працю вчителів серед дітей та дорослих. Було відновлено роботу гуртка взаємної допомоги українського учительства. Відділом суспільної опіки на чолі з Т. Литвиним та Є. Дмитруком налагоджено збір коштів і продуктів для дітей-сиріт, вдов. 3 31 липня 1941 р. почав працювати дитячий садок під проводом сестер-служебниць [2, арк. 91].

Самостійницький характер позицій, яких ОУН дотримувалася від часу свого існування, масштабна національно-патріотична і виховна робота, проведена організацією в попередні роки, стали з початком липня 1941 р. могутнім фактором вияву її творчого потенціалу, що знайшло своє яскраве втілення, насамперед, у культурно-освітній праці.

Опираючись на давні традиції просвітницької роботи, українська інтелігенція влітку 1941 р. відновила діяльність організацій і товариств, що діяли тут до вересня 1939 р. ("Просвіта", "Рідна школа", "Союз українок" та ін.) [25, с. 14].

З метою створення центрального керівництва, головний відділ пропаганди ОУН від 19 липня 1941 р. зобов'язав о. Северина Сапуна та В. Гафтовича організувати якнайшвидше центральний осередок для справ масової освіти на західноукраїнських землях під назвою "Просвіта" Краєвий інститут народної творчості і виховання у Львові, підготувати статут інституту, накреслити напрямки праці в краю, підпорядкувати всі сільські, районні й обласні осередки Крайовому інституту, призначити в кожному осередкові довірених осіб для контролю за роботою, опечатати всю літературу комуністичного й польського шовіністичного змісту, узгоджувати зміст діяльності з інститутом національної освіти у Львові [4, арк. 67].

Треба відмітити, що в Галичині, яка стала одним з дистриктів Генеральної Губернії, порівняно з іншими територіями західноукраїнських земель, інтенсивніше проводилася культурно-освітня робота. Тут ставлення до неї було дещо лояльнішим, ніж на інших окупованих територіях. Усі повіти Галичини і частково Волині були охоплені акцією відновлення товариств "Просвіта", у якій значну роль відіграли похідні групи ОУН. Відновила власну діяльність і центральна "Просвіта" у Львові. Актами від 17 та 22 липня 1941 р. міська управа Львова признала за "Просвітою" все рухоме й нерухоме майно обласного дому народної творчості та підлеглих йому палаців культури і клубів [3, арк. 1]. У вересні 1941 р. було відновлено діяльність "Просвіти" по селах [15].

У квітні 1942 р. відбулася Друга конференція ОУН, у документах якої зазначалося, що організація буде боротися за повний розвиток укра-

їнської освіти й культури, за їх національний зміст, за повну незалежність України від Росії та Німеччини, тобто, ОУН більше не покладає надії на співпрацю з жодним тоталітарним режимом [20, с.62].

Аналіз архівних матеріалів, до недавнього часу малодоступних широкому загалу дослідників, дає змогу прослідкувати таємні повідомлення органів НКВС про організацію українськими націоналістами культурно-освітньої роботи серед українського громадянства. Так, у донесенні народного комісара Савченка повідомлялося, що при активній допомозі ОУН у Львові, Станіславі, Тернополі відкрито театри [12, арк.90]. А в повідомленні командуючого поліції безпеки і СД до берлінського керівництва від 23 жовтня 1942 р. про “Український рух опору” зазначалося: “Робляться спроби проникнення прихильників Бандери в культурні, наукові та інші неполітичні організації з метою спрямування її діяльності в націоналістичному дусі. Особливу увагу приділяє бандерівський рух культурно-освітньому об’єднанню “Просвіта” [10, арк.12].

У діяльності ОУН завжди пріоритетними були проблеми освіти української молоді в національних школах. “Ми не можемо віддати нашої дітвори ворогам, не сміємо допустити того, щоб наші діти виховувалися у ворожому народу дусі, виходили зі школи яничарами. Мусимо боротися за душу дитини, не дати викривити її, мусимо виховувати її в національному дусі” [9, арк.91].

Нацистські окупаційні власті дотримувалися відверто екстремістської лінії щодо розвитку освіти в Україні. Уже в серпні 1941 р. відповідальні цивільні та військові німецькі чиновники в Україні отримали директиву, яка підкреслювала наступне: “Допускається найнижче шкільництво. Дальші міри будуть прийняті згідно з розвитком ситуації” [23, с.354]. Нацистські верховоди вбачали небезпеку для німецької влади не у відновленні комуністичної ідеології серед населення, а, насамперед, у зростанні національної свідомості. “Масова загальна освіта є небезпечною для тоталітарних систем, оскільки вона підготовлює людину до критичного думання, до реальної оцінки власного становища і характеру влади, є важливою підставою до вільного розвитку людини і її політичної зрілості” [22, с.117]. Так, на нараді 22 липня 1942 р., Гітлер стверджував: “Місцеве населення не повинно мати жодних можливостей для освіти...” [27, с.18]. Навчання в школах згідно з планами Третього рейху мало зводитися до знання дорожніх знаків, столиці Німеччини, елементарних уроків читання і писання німецькою, “математика і подібне взагалі не потрібні” [22, с.108].

І все ж останні місяці 1941 – початку 1942 р. були своєрідним походом професорсько-викладацького складу в напрямі побудови українського національного шкільництва, починаючи від початкового і закінчуючи високим.

Слід відмітити, що український націоналізм у більшій мірі проявлявся в західноукраїнському регіоні. Так, професор І.Потулицький, організатор шкільництва в Києві, у одному з інтерв’ю говорив: “Хай з еміграції якнайшкороше всі йдуть в Україну. Із західноукраїнських земель треба нам підручників і людей, які потраплять внести новий націоналістичний дух в нашу молодь. Зате можемо західноукраїнським областям дати доволі дійсно добрих, досвідчених фахівців для шкіл” [36]. Таке ставлення до спільної справи було найяскравішим доказом соборності в серцях українців не на словах, а на ділі.

За умов панування німецького тоталітарного режиму, що заперечував саме існування українського народу, щоб вижити, уникнути духовної деградації або цілковитого фізичного знищення, особливого значення набуло збереження і зміцнення національних сил шляхом плекання культури, освіти, духовного потенціалу народу, відстоювання його самобутності.

Якщо ОУН під проводом С.Бандери розгорнула відверто антинімецьку політичну і збройну боротьбу, то діячі інших українських партій та організацій, що змушені були припинити свою політичну діяльність, зосередили зусилля на культурно-освітній, виховній роботі з метою “оборони українських інтересів за всяку ціну і при кожній нагоді” [16, с.28]. Для цього в Галичині були відносно сприятливіші умови, зокрема, менш суворий, ніж у інших німецьких адміністративно-територіальних утвореннях, режим.

З огляду на географічне положення, Галичина трактувалася німцями не як окупована територія, а як регіон, безпосередньо підпорядкований рейху, а в майбутньому – його складова частина. Саме це визначало відповідно дещо відмінне ставлення німецької влади до проблем краю. Як згадував голова Українського Крайового Комітету у Львові К.Паньківський, те, що Галичина була колись частиною Австрійської держави, відіграло корисну роль у трактуванні німцями Галичини і галицьких українців. Участь багатьох німців у рядах Галицької армії у 1918-1920 рр., таких як колишній сотник УГА професор Г.Кох, також мала своє значення. Згадка про те позитивно підкреслювалася різними німецькими керівниками, починаючи від губернатора. Тому, при всіх труднощах життя, українці як національна спільнота мали з цього огляду кращі політичні обставини [33, с.17].

Усе це дозволило галичанам з перших днів окупації розвивати самочинно в нових умовах національне, культурне і господарське життя: відкривалися школи, читальні, кооперативи тощо. Для налагодження цієї роботи виникали українські комітети в усіх українських осередках, які взяли на себе функції захисту інтересів населення перед німецькою владою, надання матеріальної допомоги втікачам і полоненим, організацію культурної діяльності. Найбільше зусиль доклали комітети для налагодження шкільництва, позашкільної освіти, церковного життя. Оскільки ці комітети

всюди виникали на західноукраїнських землях, то необхідно було скоординувати їх роботу. ОУН, яка була найвпливовішою політичною організацією, подала пропозицію створити єдину суспільно-політичну організацію українців під назвою “Українське національне об'єднання” (УНО), що мала б вести культурно-освітню й господарську роботу в західноукраїнському краї. Однак, УНО не було юридично затверджене німецькою владою [11, арк.57].

Тим часом, німецька влада створила нову форму українських комітетів – українські допомогіві комітети. Це мали бути окремі, між собою не пов'язані допомогіві установи по округах, без організації керівної структури, залежні від німецьких окружних староств. Допомогіві комітети стали єдиною формою організації для всіх національних груп – українців, поляків, євреїв. Скориставшись цим дозволом, українці всюди реорганізували існуючі комітети в округах чи повітах на українські допомогіві комітети. З метою координації їх діяльності було створено Український Центральний Комітет (УЦК), який очолив В.Кубійович.

Структура УЦК включала провід, у якому, крім голови, його заступника і секретаря в одній особі, було ще шість членів-керівників відділів, а саме: організаційного і фінансового, суспільної опіки, господарського, опіки над молоддю, культурної праці, шкільних справ. Під керівництвом окружного (міського) старости створювалися допомогіві комітети. Адміністративно вони підлягали старостам, а по національній лінії безпосередньо своєму національному комітетові у Кракові. (У Галичині назва “допомогіві комітети” не прижилася – тут вони називалися “окружні комітети”) [17, с.341].

З перших днів існування УЦК взявся за створення й удосконалення системи управління освіти. До 1940 р. справами шкільництва займався культурно-освітній відділ під керівництвом І.Зілинського. Згодом шкільний відділ було виділено в окремий відділ УЦК, який до кінця 1940 р. очолював І.Тесля, а з травня 1941 р. незмінним керівником став П.Ісаїв.

Дуже багато перешкод зустрічала громадська діяльність інтелігенції, спрямована на захист прав українців, національної культури. У середині липня 1941 р., під протекцією митрополита А.Шептицького та безпосереднім керівництвом діяча культури К.Левицького, у Львові було створено Українську національну раду. Перед нею ставилися завдання бути “допоміжним проводом” галицького населення у розв'язанні його політичних і культурних проблем. Ця інституція проіснувала до початку березня 1942 р., а потім, за наказом Гімmlера, була заборонена. Причиною цього стала невідповідність характеру її діяльності колонізаторським намірам німців, а приводом – небажання лідерів ради відмовитися від політичних функцій.

З того часу легальною організацією, що координувала роботу самодіяльних українських окружних комітетів, став УЦК.

Діяльність УЦК була дозволена окупаційними властями, і німецька адміністрація розглядала цей комітет як інструмент свого впливу на українське населення західноукраїнського регіону, як засіб колонізації її території. Українська громадськість через УЦК намагалася “самоорганізуватися і зберегтися перед знищенням”. УЦК проводив потрібну для населення роботу, зокрема, намагався налагодити діяльність закладів освіти і культури в західноукраїнському регіоні. “Комітет не був одноцільною організацією, і деколи приходило до розходжень між проводом або самим Кубійовичем та діячами з провінції, які закидали Кубійовичеві, що він далеко йде у своїй співпраці з німцями” [13, арк.3]. У цілому, комітет відіграв позитивну роль, бо “німці намагалися знищити українську освіту і культуру, але УЦК, все-таки де в чому цей наступ затримував” [13, арк.4].

Німецька влада пильно стежила за діяльністю УЦК. Фактично, рамки статуту УЦК, нав'язаного німцями, були досить вузькими: дозволялася, переважно, загальна допомогіві діяльність. Однак, всупереч окупаційній владі, використовуючи нечіткість визначень статуту, керівництво організації надавало не тільки матеріальну допомогу, а й сприяло у набутті фахових знань, підвищенню культурного рівня населення. Відділ культурної праці організував та розвивав народну культуру, освіту та позашкільне виховання українців. Практично втілювали в життя ці завдання українські освітні товариства, у які, за розпорядженням німецької адміністрації, навесні 1942 р. були реорганізовані читальні “Просвіти” [24, с.96]. Українські освітні товариства були підпорядковані місцевим структурам УЦК, а ті, у свою чергу, здійснювали керівництво і контроль за їх діяльністю. Освітні товариства стали, фактично, єдиними осередками всього українського культурно-освітнього життя в селах і містах. Провідна роль у їх діяльності належала національно свідомій інтелігенції: вчителям, службовцям, священикам. “Їх підтримувала свідомість того, що, працюючи над піднесенням культурного та морального рівня українського народу, вони складають потужну цеголку під величну будову майбутності народу” [26].

Українська інтелігенція робила все можливе, щоб освітньо-виховна робота стала в товариствах систематичною й плідною, щоб щотижня і в кожному освітньому товаристві була проведена бодай лекція чи реферат, хоча далеко не завжди це вдавалося. Часто за браком відповідної літератури такі публічні виступи були єдиною духовною поживою села. Розуміючи вагу освіти як для дітей, так і для дорослого населення, проводили освітніх товариств ініціювали утворення самоосвітніх гуртків, гуртків боротьби з неписьменністю, здійснювали облік неписьменних, залучали їх до навчан-

ня. Так, у кожній місцевості Бережанського повіту існувало освітнє товариство. На кінець 1942 р. всіх членів освітніх товариств було 6340, а самих товариств – 79 [34].

Поступово УЦК, як єдина дозволена організація, почав виконувати, у міру можливого, ті функції, які до війни виконували усі організації, товариства, установи: налагодив видавничу діяльність, забезпечував школи педагогічними кадрами, організовував різні курси. Загалом, УЦК спричинився до розбудови усіх ділянок національно-культурного життя.

Слід відмітити, що після приєднання Галичини до Генеральної Губернії, українці організували у Львові Український крайовий комітет (УКК), який мав ті ж завдання, що й УЦК у Кракові. Відділи комітету створили 16 окружних і 31 повітовий комітети, 46 районних делегатур та 9 делегатур в околицях Львова. Їм було підпорядковано всі громадські, культурно-освітні та інші організації [21]. Однак, самостійницькі ідеї та централізація в руках УКК громадсько-політичного та господарського життя непокоїли німецьку владу, і вже в лютому 1942 р. правління Генеральної Губернії ліквідувало УКК. Його функції перебрав на себе УЦК. Натомість у Львові почав працювати діловий осередок УЦК, очолюваний К.Паньківським, який став водночас і заступником провідника УЦК В.Кубійовича. І хоча формально центральні установи УЦК залишилися в Кракові, Львів став фактичним центром його діяльності. Сюди було перенесено відділи культурної праці і молоді.

У Галичині були об'єктивно кращі умови для діяльності українських організацій. Тут, на відміну від інших територій, українці становили переважну більшість – 70 % населення (близько 5 мільйонів осіб) [18, с.121]. Національне й громадське життя мало в Галичині глибокі й міцні традиції. Окупаційний режим був, порівняно, м'якшим. Українці мали гімназії й своє видавництво, культурно-освітню молодіжну організацію. Лише в Галичині діяли вищі школи, а народні й фахові школи були державними.

Треба відзначити, що з початком 1943 р. стан українського шкільництва дещо погіршився, що пояснювалося офіційною позицією фашистських окупаційних властей, відкритими репресіями і боротьбою з усіма проявами національно-визвольного руху, зміною ситуації на фронтах. У цей час, в 1943 р., відбувся Третій Великий Збір ОУН, у постановах якого питання культури й освіти стояло дуже гостро. Вони доповнювали постанови попередніх років. 17-21 лютого 1943 р. відбулася Третя конференція українських націоналістів, на якій значна увага приділялася духовному й культурному вихованню молоді “в дусі ідеї революційної боротьби, в дусі, відмінному від марксистської орієнтації” [20, с.77].

Незважаючи на складне внутрішньополітичне становище в краї, керівництво ОУН приділяло значну увагу навчанню й вихованню молоді.

Так, у наказі Шефа Політичного штабу УПА Остапа окружному інспекторові наголошувалося: “На всіх теренах, звільнених УПА від імперіалістів, дня 15 березня 1943 р., почати 1943-1944 учбовий рік, закінчивши поточний ремонт і забезпечивши школи педагогічними силами” [32, с.21]. Організацію нормальної роботи шкіл та умов праці вчителів на місцях Шеф Політичного штабу доручив надрайонним та районним управам, зобов'язавши їх забезпечити школи паливом, технічним персоналом, приміщеннями, квартирами для вчителів, транспортом. Цей наказ, як свідчать факти, не був пустою фразою. Так, у одному лише районі “Долина” (псевдо) відкрито 119 середніх і початкових шкіл, де проводили навчання 185 вчителів. Крім того, відкрито ряд фахових учительських та інструкторських курсів [28, с.142].

Одночасно з активізацією дій національних кіл, у великих адміністративних центрах посилив роботу Український допомоговий комітет Львівської округи, котрий 6 серпня 1943 р. звернувся до гауптмана Львівської округи з проханням заборонити використання шкіл під склади [1, арк.4], а відділ шкільних справ Українського Центрального Комітету встановив стипендії незаможним і здібним учням середніх і фахових шкіл з українською мовою навчання в Генеральній Губернії, щоб покрити їх кошти на навчання [25, с.173].

Однак, здійснюючи цивільну владу на звільнених землях, головне командування УПА розуміло, що ця функція повинна належати цивільному політичному керівництву. Претендувати на загальнонаціональне керівництво не міг також і провід ОУН, оскільки в новій програмі, схваленій на Третьому Великому Зборі ОУН в серпні 1943 р., він визначив свою позицію як однієї, але не єдиної керівної політичної сили народу [37, с.78].

Завдання формування нової влади в Україні було втілено у формі створення Української Головної Визвольної Ради з липня 1944 р. В умовах окупації та наявності незначних політично організованих сил, котрих явно не вистачало для визволення українських земель, це було те, що можна максимально здійснити. Ідейно-програмні засади патріотичних сил були розроблені спеціальною шкільною комісією, очолюваною В.Сімовичем, до складу якої входили представники всіх українських земель, і обнародовані в платформі Української Головної Визвольної Ради, що визнала “право рівних спроможностей на освіту для всіх громадян” [29, с.38].

Незважаючи на вкрай важкі умови, ОУН, в умовах суворої конспірації, завжди “проводила масове виховання в державницькому дусі через школи і церкви” [8, арк.21]. Саме в наполегливій праці на культурно-освітній ниві, служіння власному народу і проявилися здорові творчі сили українського націоналізму, що, виходячи з національно-державницьких позицій, в найбільш несприятливих умовах відроджував всі ділянки українського культурного життя.

Підсумовуючи вище сказане, зазначимо, що єдиною організацією, дозволеною окупаційними властями, був УЦК. Він намагався налагодити діяльність закладів освіти і культури в західноукраїнському регіоні, розбудувати всі ділянки національно-культурного життя. А практично ці завдання втілювали в життя осередки "Просвіти". На відміну від інших громадських організацій, "Просвіти" діяли легально і найчастіше виконували роль центрів не тільки культурно-освітнього, але й суспільно-політичного життя. У "Просвіти" об'єднувалися українські націоналісти різних політичних напрямів, концепції яких зрештою зводилися до створення самостійної України.

За піднесення культурно-освітнього рівня українського населення західних земель України виступала й ОУН. Члени організації вважали, що програмні документи ОУН, зокрема ті, які стосувалися культури й освіти, потрібні були для того, щоб показати народним масам іншу перспективу, ніж та, яку насильно диктували їм Москва та Берлін, і, таким чином, мобілізувати український народ на боротьбу проти окупантів. Можна впевнено сказати, що всі програмні постанови були лише однією з форм діяльності визвольного руху та боротьби за національну освіту і культуру. Своєю діяльністю в галузі освіти і культури ОУН зірвала намагання окупаційних режимів проводити відкриту антинародну політику, асимілювати українську молодь. У практичній роботі організація не обмежувалася суто політичними завданнями, а намагалася впливати на культурно-освітні процеси, виробивши власну програму, і визначала шляхи її реалізації.

1. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. р.24, оп.1, спр.100.
2. Центральний Державний архів Вищих органів влади і управління України (ЦДАВО), ф.3833, оп.1, спр.15.
3. ЦДАВО, ф.3833, оп.1, спр.17.
4. Там само, спр.23.
5. Там само, спр.31.
6. Там само, спр.74.
7. Там само, спр.87.
8. Там само, спр.169.
9. Там само, спр.279.
10. Центральний Державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф.57, оп.4, спр.174.
11. Там само, спр.339.
12. ЦДАГО, ф.62, оп.1, спр.182.
13. ЦДАГО, ф.166, оп.2, спр.73.
14. Верес О. Культурна політика ОУН в програмних документах і матеріалах періоду Другої світової війни // Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження. - Вип. 6: Слов'янські народи в Другій світовій війні. - К., 2000. - 250 с.
15. Відновлення діяльності товариства "Просвіта" // Львівські вісті. - 1941. - 27 вересня.
16. Горак С. Українці та Друга світова війна // Український історик. - 1973. - №3/4. - С.23-40.

Стефанюк Г.В. Українська громадськість у боротьбі за національну освіту та культуру в 1941-1944 рр. (на матеріалах західних областей України)

17. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. - Париж - Нью-Йорк. 1984. - Т.10. - 400 с.
18. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. - Львів, 1992. - 228 с.
19. Зайцев Ю. Історія України. - Львів, 1998. - 488 с.
20. З акту проголошення відновлення Української держави // ОУН в світлі постанов і Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. - Торонто, 1955. - 370 с.
21. З історії діяльності УЦК та УКК // Краківські вісті. - 1942. - 9 квітня.
22. Каменецький І. Україна в тоталітарних схемах нацизму // Український історик. - 1972. - №3/4. - С.106-109.
23. Косих В. Німецька шкільна політика в Райхскомісаріаті Україна (1941-1944) // Визвольний шлях. - Лондон, 1994. - Кн.3. - С.352-355.
24. Кубійович В. Мені 85. - Париж-Мюнхен, 1970. - 135 с.
25. Культурне життя в Україні. Західні землі (Документи і матеріали). 1939-1953 рр. - К., 1995. - Т.1. - 742 с.
26. Культурно-освітня праця Бережанщини // Чортківська думка. - 1943. - 13 червня.
27. Львівський І. Як Гітлер планував знищити український народ і хто йому допомагав в цьому. - Нью-Йорк, 1979.
28. Літопис УПА. - Торонто, 1977. - Т.2. - 256 с.
29. Літопис УПА. - Торонто, 1988. - Т.8. - 320 с.
30. Марунчак М.Г. В боротьбі за Українську Державу. - Вінніпег, 1992. - 1303 с.
31. Накази командування УПА. - Івано-Франківськ, 1992. - 24 с.
32. Паньківський К. Роки німецької окупації. - Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1995. - 480 с.
33. Робота українських освітніх товариств Бережанського повіту // Чортківська думка. - 1943. - 9 травня.
34. 73-я річниця товариства "Просвіта" в Галичині // Львівські вісті. - 1941. - 7 грудня.
35. Українське шкільництво // Краківські вісті. - 1942. - 23 січня.
36. У сорокаріччя III На дзвичайного Великого Збору ОУН // Сучасність. - 1983. - С.76-79.
37. Ухач В.З. Культурно-освітня діяльність ОУН (1929-1944 рр.). - К., 1998.

Stefanyuk G.V.

THE UKRAINIAN PEOPLE IN STRUGGLE FOR NATIONAL EDUCATION AND CULTURAL IDENTITY IN 1941-1944 (BASED ON ARCHIVAL MATERIALS OF WESTERN REGIONS OF UKRAINE)

The article highlights activities of Ukrainian Nationalists Organization, Ukrainian Central Committee, "Prosvita" society during German occupation of Ukraine, which were not limited to their political goals achievement only but also to preservation and further development of national education and cultural identity of Ukrainian population in Western part of Ukraine. Through the revival of cultural and educational life there, these organizations strengthened patriotic, sovereignty-bound feelings of the masses.

Сеньків М.В.

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА: “КАДРИ ВИРІШУЮТЬ ВСЕ” (1944-1952 рр.)

Події, що відбувалися на території західноукраїнських земель у перші повоєнні роки, уже знайшли висвітлення у працях вітчизняних істориків [40; 41; 42; 43; 46; 51]. Однак питання кадрової політики більшовицької влади щодо західноукраїнського села в них розглянуто побіжно. Відтак автор робить спробу заповнити цю прогалину.

У другій половині 40 – початку 50-х років ХХ століття в західноукраїнському селі тоталітарний режим здійснив насильницьку колективізацію, яка супроводжувалася жорстокістю, страхіттям і депортаціями населення у віддалені регіони СРСР. Сотні тисяч селян були відчужені від приватної власності. У жертву сталінській доктрині соціалізму було принесено долі багатьох невинних людей, знищено одвічний селянський уклад, побут, традиції, культуру, християнську мораль.

Складовою насильницької колективізації була більшовицька кадрова політика. Абсолютна більшість місцевого населення вороже ставилася до комуністичних ідей. Відсутність у регіоні соціальної бази для радянської влади спонукувало сталінське керівництво скеровувати сюди вихідців із східних теренів України та Росії, які повинні були запроваджувати в західноукраїнських землях більшовицькі порядки на зразок усєї радянської імперії. До початку 1945 р. було прислано 49 тис. партійно-радянських функціонерів, у т. ч. 22400 членів і кандидатів ВКП(б) [36, с.405]. На перше січня 1946 р. їхня кількість зросла майже до 80 тис. чоловік [49, с.31].

Серед прибулих “уповноважених” переважали малокомпетентні особи, загальна освіта яких не перевищувала рівень середньої школи. Незабаром з'ясувалося, що партійні органи намагалися скерувати в нові області кадри, які не відповідали своєму призначенню й яких прагнули позбутися. Тому серед “східняків” було чимало морально ущербних. Але ключові позиції в державних, партійних та господарських органах займали саме вихідці зі східних регіонів України та Росії. У 1946 р. в західному регіоні із загальної кількості 16129 так званої номенклатури обкомів, з місцевих було всього 13,9 відсотка. Зокрема, у Чернівецькій області – 3, в Станіславській – 7,6 відсотка [53, с.161]. У наступні роки такий підхід до формування кадрів у західному регіоні зберігся. У Закарпатській області в 1951 р. із 820 спеціалістів сільського господарства місцевих було 203 чоловіки. Серед директорів МТС не було жодного із тутешнього населення [45, с.690]. У червні 1953 року із 742 секретарів обкомів, міськвиконкомів, райкомів лише 62 особи – місцеві, із 599 відповідальних працівників апарату обкомів партії – 22, із 2776 працівників міськвиконкомів та райвиконкомів – 285 [46, с.31].

Сеньків М.В. Колективізація західноукраїнського села: “Кадри вирішують все” (1944-1952 рр.)

Українські повстанці, учасники руху опору рішуче виступили проти засилля росіян у репресивно-партійному апараті, вважали їх головним інструментом режиму для радянізації й русифікації краю. У “Пересторозі” УПА стверджувалося: “Український визвольний-революційний рух, як і цілий український народ, прихильно ставляться до російських працюючих мас. Напр., в 1946-1947 рр. українці допомагали голодуючим росіянам так само, як і своїм голодуючим братам. З російськими працюючими ми прагнемо сьогодні спільно боротися проти большевицьких вельмож, цієї нової кляси експлуататорів, що прийшла на зміну колишнім поміщикам і капіталістам. Ця кляса визискує російські працюючі маси так само, як і українські, вона позбавила їх усіх демократичних прав і свобод. З російським народом ми прагнемо також жити в тісній дружбі і в майбутньому: між вільною Українською Самостійною Державою і вільною, незагарбницькою Російською Державою, побудованою на російських етнографічних землях.

Хоч російські працюючі не зацікавлені в загарбницькій експлуататорській політиці большевицьких вельмож, хоч ця політика ворожа їх інтересам, є багато росіян, які не за страх, а за совість вислугуються большевицьким експлуататорам, допомагають їм як у гнобленні власного, так і всіх неросійських народів.

Багато росіян, які живуть на Україні або приїжджають зараз в Україну, активно борються проти українського народу, стріляють його найкращих синів і дочок, арештують, б'ють, мордують, вивозять чи допомагають вивозити у Сибір українське населення, організують сексотів, заганяють українських селян в колгоспне ярмо, деруть з нього поставки, податки, позики... Багато росіян приїжджає в Україну, щоб колонізувати її. Віддаючи їм кращі посади, большевицькі гнобителі купують тих росіян і спираються на них у своїй політиці гноблення українського народу” [21, арк.145, 146]. “Пересторога” завершувалася вимогою, щоб росіяни на західноукраїнських землях припинили підтримувати більшовицький режим.

Протегування імпортованим кадрам, зокрема з Росії, загострювало не тільки соціально-політичні, але й національні суперечності в західному регіоні. Поділ на “східняків” – радянських патріотів та “місцевих” – буржуазних націоналістів-бандерівців на багато років був чи не головним критерієм у кадровій політиці партійно-державних органів. Власне тому упівське підпілля намагалося витіснити східняків, застосовуючи для цього залякування та фізичне знищення. У Волинську область від лютого 1944 р. до жовтня 1945 р. прибуло 5000 партійних, комсомольських та радянських працівників, загинуло від рук повстанців 52, втекло 26, відпущено бюро обкому 29, скомпрометувало себе 46 [27, арк.73-75].

Посланці зі Сходу України та Росії, як правило, не розуміли специфіки політичної ситуації, що склалася в краю, багато із них не знали

української мови, звичаїв й традицій місцевого населення. Вони зловживали службовим становищем, чинили самоуправство, займалися мародерством і пограбуванням селян. 21 серпня 1944 року секретар Морочнівського райкому КП(б)У Рівненської області Костиков у с. Залізниця вчинив публічний самосуд над селянами – кількох чоловік було повішено [30, с.114; 34]. П'яним секретар Колківського РК КП(б)У Волинської області Ульянов побив голову сільської ради, 60-річного селянина Войтовича, малолітнього хлопця, стріляв у 70-річного Ф.Шумлянського [27, арк.80]. Масові грабежі, свавілля здійснював по селах району секретар Мельниці-Подільського РК КП(б)У Тернопільської області Чепиков [14, арк.194,195].

Дільничий уповноважений міліціонер Воротніков у с. Ляхово Порицького району Волинської області в оселі Парфенюка, який перебував у Червоній армії, застрелив його дружину, чотирьох дітей, у т.ч. трьохмісячне немовля, а також підпалив хату і сарай [17, арк.1-3]. У с. Смордва Млинівського району Рівненської області енкаведисти важко побили священника Прибитівського, потрошили в хаті меблі, забрали всі цінності та одяг [20, арк.7-8]. У с. Кривеньки Пробижнянського району Тернопільської області представники влади вбили 10 невинних людей віком від 60 до 80 років, спалили 45 хат, у с. Воютичі Самбірського району Дрогобицької області багнетом порізали 16-річного хлопця [16, арк.36-37; 47, с.337].

1945 р. у с. Моринці-Чеські Дубровицького району Рівненської області оперуповноважений РВ НКДБ І.Мелешин насильно забрав для своїх потреб у селян зерно, одяг, худобу, згвалтував у кабінеті арештовану Н.Павлюк [23, арк.40]. У с. Підгірці Олеського району Львівської області радянські активісти пограбували житло В.Муляви [25, арк.96-97]. На хуторі Маринка Журавнівського району Дрогобицької області опергрупа НКВС на чолі з оперуповноваженим Свердловим незаконно вилучили у громадянина Олексіва 80 кг борошна і 80 кг зерна, у Козака – чотири велопокришки, черевики, у Ленцуха – 150 кг борошна та куртку [19, арк.3]. Голова сільради с. Джари Порицького району Волинської області забрав у селянки Я.Соломейчук швейну машину, перину, подушку, хустку тощо [28, арк.4]. У с. Ганьківці Заболотцівського району Станіславської області заступник голови райвиконкому Голубцов і другий секретар райкому КП(б)У Наріжний цинічно розстріляли двох молодих дівчат – Н.Ворощук і А.Губшит [32, с.237].

10 січня 1945 р. у с. Чайковичі Рудківського району Дрогобицької області працівники РВ НКВС під керівництвом начальника міліції Подувальцева спалили 9 дворів, вбили селянина Тимковича [14, арк.193, 194]. У Печеніжинському районі Станіславської області комісар райвійськового команду Уваров, ніби для надання допомоги Червоній армії, забрав продукти в населення і присвоїв їх [30, с.116]. Старший землевпорядник Кам'ян-

ко-Бузького району Львівської області Добровольський у с. Сілець-Бельський 1946 р. згвалтував 16-річну дівчину [29, арк.60].

Представники влади чинили наругу над свободою совісті селян. На Великдень 1946 р. у с. Корчин Сколівського району Дрогобицької області дільничий МВС Рудаков під час Богослужіння в'їхав на коні до церкви [46, с.41]. Начальник Добромільського РВ МДБ Ткаченко незаконно забрав із монастиря килими, меблі, кухонний посуд, годинник та інше майно. Партійні, радянські працівники насильно грабували та закривали церкви, монастирі, духовні заклади [24, арк.112].

Протягом першого півріччя 1946 р. у Станіславській області зафіксовано 3145 випадків “зловживань”, у т.ч. 8 самочинних розстрілів, 9 грабежів, 5 підпалів, 34 незаконних обшуки, 76 випадків побиття громадян під час слідства [54, с.102]. За вказаний період у західному регіоні лише офіційно зареєстровано 965 тяжких злочинів, вчинених представниками влади, однак насправді їх було значно більше [15, арк.92].

Зловживання службовим становищем, самоуправство, злочини представників влади, їх агресивне та зневажливе ставлення до всього українського викликали ненависть селянства до радянського режиму. Тому частина керівників різних рангів навмисне компрометувала себе, щоб бути звільненим з посади або просто дезертирували, повертаючись в рідні краї. За шість місяців 1945 р. у Вижницькому районі Чернівецької області змінилося 4 начальники НКВС, 3 – НКДБ, 3 – голови райвиконкому, 3 – прокурори [18, арк.16-17]. Більшість з них дискредитувала себе аморальною поведінкою, зокрема пияцтвом. За 1944-1950 рр. у західні області було прислано 19 тис. агрономів, зоотехніків, інженерів, землеврядників, які брали участь у відбудові і “соціалістичній реконструкції” сільського господарства [39, с.8]. Щоправда, незабаром 39 відсотків їх повернулося назад [50, с.5].

За цих складних умов УПА наполегливо закликало: “Українці Західної України! Серед вас живе багато братів ваших зі Східної України. Це робітники, трудова інтелігенція, студенти, червоноармійці. Лише частина з них стоїть на послугах російсько-большевицьких загарбників. Більшість з них ненавидить сталінських гнобителів так само, як і ви. Тому не відокремлюйтеся і не замикайтеся від них. Не називайте їх “советами” і “москалями”. Ставтеся до них приязно, приймайте гостинно, як братів своїх. Шукайте зв'язків з ними. Чи то в селі, чи на підприємстві, чи в школі жийте з українцями зі східних областей дружньо і близько. Допмагайте собі взаємно, по-братньому.

Не закривайте перед ними свої душі, а вони відкриють вам свої. Розкажіть їм про своє життя і свою боротьбу проти всіх загарбників, а зокрема проти німецьких, а зараз російсько-большевицьких. Розповідайте їм про УГВР, ОУН, УПА. Загрівайте їх до боротьби за вільну незалежну,

справді демократичну українську державу. Роз'яснюйте їм, що єдино власна держава може забезпечити всебічний розвиток і повний добробут українському народові” [32, с.761, 762].

Саме ці обставини, а також об'єктивні потреби розвитку аграрного сектора змушували партійно-державні органи звертати увагу на підготовку місцевих сільськогосподарських кадрів. Тому відкривалися сільськогосподарські школи, технікуми, вузи. При райсільгоспвідділах, МТС, навчальних закладах організовувалися курси і семінари з терміном навчання від 5-10 днів до 2-3 місяців [52, с.179].

У західноукраїнському селі була велика тяга до знань. Селяни з охотою йшли здобувати сільськогосподарські професії. Формування ОУН-УПА не чинили цьому перешкод. Про це красномовно свідчать слова одного із повстанців с. Дорожів Дублянського району Дрогобицької області, який своєму колезі сказав: “Я, напевно, загину, мені вороття назад немає, а ти вчися, бо вчених людей нам треба” [37]. У підпільній брошурі Української повстанської армії, адресованої батькам, вказувалося: “Не маючи своєї рідної школи і, будучи змушені ходити до ворожої, діти мусять навчитися використовувати большевицьку школу. Навчання у большевицькій школі треба засвоювати, большевицьку пропаганду і виховання відкидати” [45, с.649].

Поступово налагоджувалася підготовка механізаторських кадрів, яких західноукраїнське село не мало в міжвоєнний період. Навчання трактористів, помічників комбайнерів, обліковців-заправників, причіплювачів, сівальщиків здійснювалося на курсах при МТС, а бригадирів тракторних бригад, механіків-комбайнерів, ремонтних працівників, шоферів і частково трактористів – у школах механізації. 1946 р. у кожній західній області України функціонувала одна школа механізації: Вилоська, Володимир-Волинська, Городенківська, Кременецька, Оброшинська, Погірчанська, Сарненська, Ставчанська [1, арк.27]. На початку 50-х років було відкрито ще 9 (Кам'янка-Бузька, Жидачівська, Мукачівська, Бучацька, Хоростківська, Калуська, Проскурянська, Луцька, Клеванська). Термін навчання для механіків МТС становив 18 місяців, бригадирів тракторних бригад – 10, комбайнерів – 5 місяців [31, с.245].

Протягом 1944-1950 рр. за допомогою різних форм навчання було підготовлено майже 50 тис. механізаторів та допоміжних працівників [11, арк.11, 12, 18, 21, 22, 31, 32, 39, 40, 45, 47, 48, 53, 54; 12, арк.489-491, 498, 502, 507, 508, 527, 529, 532, 536, 537, 548, 549]. Хоча випуск механізаторів значно перевищував парк машинно-тракторних станцій, однак відчувалася їх нестача. Наявний склад механізаторів не міг забезпечити двозмінну роботу всіх тракторів. На 1 квітня 1951 р. у Дрогобицькій області не виста-

чало 520 трактористів, Станіславській – 268, Волинській – 163, Тернопільській – 158, Закарпатській – 132, Рівненській – 15, Чернівецькій – 4 [10, арк.54].

Нестача механізаторів була результатом кадрової плинності, яка, наприклад, у зимовий період 1950-1951 рр. серед трактористів становила 32 відсотки. Це було зумовлено багатьма причинами, виділимо найбільш суттєві. В умовах відсутності ринкової економіки, нееквівалентного обміну між промисловістю і сільським господарством матеріально-побутові умови механізаторів на селі були значно гіршими, ніж у місті. Водночас “індустріалізація” краю висувала підвищений попит на кваліфіковані кадри. Сільські механізатори за рівнем своєї професійної підготовки наближалися до індустріальних працівників, тому частина їх переходила працювати на промислові підприємства.

Найбільш поширеною формою забезпечення колгоспів керівними кадрами було висунення на ці посади самих селян – переважно бідняцького походження. Часто-густо радянська влада висувала на керівні посади випадкових, некомпетентних людей, демагогів. Їх робили головами сільрад і колгоспів, бригадирами, рахівниками, завідувачами ферм, керуючись не професійними, а політичними мотивами чи соціальним походженням.

Частина голів колгоспів підбиралася із комуністів, які до цього працювали на керівній роботі в державних установах, громадських і партійних організаціях. У 1949 р. Дрогобицький обком КП(б)У скерував із міст на постійну роботу в колгоспи 662 комуністи, а Львівський – 450 [35, с.77]. Життя вимагало на кожному місці висококваліфікованих спеціалістів. Однак верх брав спрощений підхід: якщо ти член партії – маєш право на керівництво. Серед цих посланців були й такі, які не могли відрізнити жита від пшениці.

За умов наростання темпів примусової колективізації проблема колгоспних кадрів загострилася, зокрема керівної ланки. Тому значно розширилася курсова система навчання. У 1949-1950 рр. у західних областях України короткотермінові курси-семінари закінчило 164,4 тис. чоловік, у т.ч. 25 тис. механізаторів, 2248 голів колгоспів [22, арк.93, 98, 122].

Підготовку керівних колгоспних кадрів здійснювали Львівська і Чернівецька дворічні школи. У першій готували кадри для Волинської, Дрогобицької, Закарпатської, Рівненської і Львівської областей, у другій – для Станіславської, Тернопільської і Чернівецької [8, арк.193]. У 1951 р. дворічні школи були реорганізовані у середні сільськогосподарські школи з трирічним терміном навчання, а шестимісячні курси при них – у річні. У Дрогобицькій, Волинській, Закарпатській, Рівненській, Станіславській і Тернопільській областях такі школи створювались заново. Випускники цих шкіл отримували диплом молодшого агронома [26, арк.9].

Водночас у західних областях 1950 р. функціонувало 23 однорічні сільськогосподарські школи. Серед них – 8 зооветшкіл (Бенівська, Львівська, Маріанопільська, Острозька, Павурська, Садгорська, Судово-Вишнянська, Чортківська), 8 рільничо-садівничих шкіл (Борщівська, Вилкокска, Городоцька, Дрогобицька, Кутська, Межирічівська, Петрівчанська, Рожищанська), 5 шкіл рахівників (Богородчанська, Бучацька, Добромильська, Володимир-Волинська, Львівська). Підготовка масових колгоспних кадрів у них велася, головним чином, через виробниче навчання, якому відводилася половина навчального часу [8, арк.206, 207].

З 1952-1953 навчального року сільськогосподарські школи рільників, овочівників, тваринників та інших масових спеціальностей перетворювалися в однорічні для підготовки бригадирів виробничих бригад, колгоспних лісників, завідувачів тваринницьких ферм, пасік [33, с.43-46]. У західному регіоні було створено 26 однорічних сільськогосподарських шкіл. У кожній західній області, за винятком Закарпатської, функціонували три однорічні сільськогосподарські школи. Одна із них готувала бригадирів виробничих бригад, завідувачів пасіками і колгоспних лісників; друга – завідувачів тваринницькими фермами і молодших ветфельдшерів; третя – рахівників і бухгалтерів [8, арк.112; 9, арк.112].

У другій половині 40-х років було відкрито 14 сільськогосподарських технікумів, у т.ч. Дрогобицькій області – 4 (Бережницький, Судово-Вишнянський, Стрийський, Черницький), Тернопільській – 3 (Заліщицький, Кременецький, Чортківський), Львівській – 2 (обидва зосереджувалися у Львові), Волинській – 1 (Володимир-Волинський), Рівненській – 1 (Дубнівський), Закарпатській – 1 (Мукачівський), Чернівецькій – 1 (Кіцманський). Підготовка кадрів вищої кваліфікації проходила у двох Львівських інститутах – сільськогосподарському і зооветеринарному [5, арк.55-57].

Протягом 1946-1950 рр. однорічні сільськогосподарські школи закінчило 6649 чоловік, дворічні – 1443, технікуми і вузи – понад 2 тис. чоловік [8, арк.112; 9, арк.111]. Більшість спеціалістів з вищою освітою влада скеровувала у східні райони республіки, Росію, Казахстан, Узбекистан і т.д. Так, випускник Закарпатського університету Д.Калабішка отримав скерування на роботу в Новосибірськ, І.Данко і М.Шута – в Узбекистан, Г.Мерцин – у Вірменію. У той же час західноукраїнське село відчувало гостру потребу в спеціалістах. Це був один із напрямів багатогранної політики більшовицького режиму щодо денационалізації українського села [45, с.695].

Наприкінці 1949 – на початку 1950 рр. у західних областях були створені політвідділи – надзвичайні органи, які акумулювали в собі партійну й адміністративну владу, а також слідчі функції. У зв'язку з цим було ухвалено навіть спеціальну постанову ЦК ВКП(б) від 23 грудня 1949 р.

"Про організацію політвідділів при МТС західних областей УРСР". Для роботи у політвідділах обкоми партії скерували 1,7 тис. партійних функціонерів. Політвідділи мали необмежену владу, її використовували, передусім, для репресій [52, с.185, 187].

На 1 січня 1951 р. у системі Міністерства сільського господарства у західних областях України працювало 12,9 тис. спеціалістів, у т.ч. 9,4 тис. з вищою і середньою спеціальною освітою, 3,5 тис. практиків, які закінчили сільськогосподарські школи і курси. Однак абсолютна більшість їх зосереджувалася не на виробництві, а в обласних та районних організаціях. Улітку 1953 року в Дрогобицькій області з 1129 спеціалістів сільського господарства безпосередньо в колгоспах працювало лише 143 [10, арк.57, 87; 44, с.129].

Колгоспи й МТС були погано укомплектовані спеціалістами. На одного дільничого агронома припадало 9 і більше господарств. Не краще було з ветлікарями і зоотехніками. Із 4234 голів колгоспів західних та Ізмаїльської областей лише три мали вищу освіту, 183 – середню, решта – початкову або були малописьменні. Ще гіршим був стан з керівниками середньої ланки. На Львівщині в 1950 р. необхідно було перепідготувати 254 рахівники, а в 262 колгоспах – замінити іншими. Серед бригадирів виробничих бригад Дрогобицької області до кінця 1951р. тільки один мав середню освіту, решта 1849 була малограмотна [8, арк.119; 38, с.145].

Для західних областей України гостро стояло питання якісної підготовки спеціалістів. Матеріальне забезпечення сільськогосподарської освіти було незадовільним. Коштів, які виділялися на утримання шкіл механізації, одно – і дворічних сільськогосподарських шкіл, технікумів і вузів, не вистачало. Бракувало навчальних приладів і посібників, висококваліфікованих викладачів і т.п. [52, с.188].

На навчання приймалися особи без відповідної загальноосвітньої підготовки. Наприклад, слухачі за рівнем освіти у 1947-1948 навчальному році із загальної кількості прийнятих на перший курс до Львівської і Чернівецької дворічних шкіл розподілялися таким чином: 1-4 класи освіти – 36 відсотків, 5-7 – 47, 7-10 – 17. У школах механізації Тернопільської області у 1953 р. майже 31 відсоток становили учні з освітою 1-4 класи [13, арк.4].

Русифікація навчальних закладів, денационалізація та комуністична ідеологізація навчальних програм, підручників і посібників, неухильне зменшення навчального часу на вивчення спеціальних дисциплін і одночасне збільшення його на вивчення російської мови та літератури і марксистсько-ленінських "наук" було магістральним напрямком середньо-спеціальної і вищої школи. Зокрема, в Сторожинському і Хустському лісових, Мукачівському сільськогосподарському технікумах всі спеціальні предмети викладалися російською мовою [45, с.692, 701].

Студенти надмірно залучалися до широких виховних заходів: політгодин, мітингів, публічних лекцій, відзначення державних свят тощо. У процесі навчання інтенсивно нав'язувалися догми, що відповідали принципам тоталітарної держави з її нетерпимістю до плюралізму. Велася широкомасштабна атеїстична робота, яка ігнорувала християнську мораль, народні традиції.

Незважаючи на всі недоліки, одно – і дворічні школи порівняно з короткотерміновими курсами і семінарами стали певним поступом у системі підготовки керівників колгоспів. Штатний склад викладачів, наявна матеріально-технічна база, спеціалізація, більш тривалі терміни навчання – усе це дозволило деякою мірою поліпшити підготовку кадрів для сільського господарства [1, арк.23, 27; 2, арк.2, 17, 59; 4, арк.2, 4, 17, 59; 3, арк.11; 6, арк.79-80; 7, арк.25].

Однак основною формою підготовки сільськогосподарських кадрів була курсова система, яка мала серйозні вади. Великої шкоди підготовці рільників, тваринників, садівників, механізаторів, організаторів виробництва завдавало те, що курси при МТС, райсільгоспвідділах не мали спеціальної навчальної бази, приміщень, устаткування, а викладачі, їх працівники, недостатньо володіли методикою викладання. Плани набору курсантів не завжди виконувалися. Комплектування навчальних груп розтягувалося на тривалий час. Відповідно зменшувалися і без того короткі терміни навчання. Наприклад, підготовка тракториста практично тривала півтора-два місяці, що було недостатньо для освоєння складної техніки[52, с.190].

Отже, така курсова підготовка не змогла забезпечувати елементарного мінімуму знань для практичного застосування. На той час серед фахівців сільського господарства та керівних кадрів колгоспів західних областей України переважали ті, які не мали ні спеціальних знань, ні потрібного досвіду управління. Більшість голів колгоспів, бригадирів виробничих бригад, завідувачів тваринницьких ферм, рахівників закінчили тільки короткотермінові курси-семінари.

У перші повоєнні роки негативно на кадровий корпус села впливали примусові трудові мобілізації молоді для відбудови Донбасу. Насильницькими методами відправляли сільських юнаків, дівчат у промислові райони України для фабрично-заводського навчання (ФЗН) [45, с.703]. Одночасно багато трудівників села виїздило на заробітки в східні області України або під різними приводами втікало до міст. Кадрове питання на селі загострювалося.

Таким чином, політика більшовицької влади підпорядковувалася спеціальній підготовці кадрів для утвердження радянської системи, зокрема колгоспного ладу на селі. Це були надіслані з Росії та Наддніпрянської України кадри з партійно-репресивних органів. З іншого боку, потреби

розвитку аграрного сектора зумовлювали необхідність підготовки із місцевого населення масових сільськогосподарських кадрів. Тому в західноукраїнських землях була створена розгалужена мережа сільськогосподарської освіти: курси, школи, технікуми, вузи. В аграрному секторі з'явилися місцеві фахівці, яких не було в західноукраїнському селі у міжвоєнний період.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.27, оп.19, спр.40.
2. Там само, спр.75.
3. Там само, спр.76а.
4. Там само, спр.105.
5. Там само, спр.152.
6. Там само, спр.183.
7. Там само, спр.184.
8. Там само, спр.186.
9. Там само, спр.317.
10. Там само, спр.4249.
11. Там само, ф.582, оп.9, спр.364.
12. Там само, спр.613.
13. Там само, спр.940.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.16, спр.29.
15. Там само, спр.50.
16. Там само, оп.23, спр.1362.
17. Там само, спр.1390.
18. Там само, спр.1672.
19. Там само, спр.1675.
20. Там само, спр.1700.
21. Там само, оп.24, спр.31.
22. Там само, спр.879.
23. Там само, оп.46, спр.829.
24. Там само, оп.75, спр.126.
25. Там само, спр.177.
26. Там само, оп.145, спр.1154.
27. Державний архів Волинської області, ф.П.1, оп.1, спр.33.
28. Там само, спр.42.
29. Державний архів Львівської області, ф.П.3, оп.1, спр.408.
30. Документи і матеріали. ОУН і УПА у Другій світовій війні // Український історичний журнал. – 1995. – №2.
31. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК. – Т.6. – М., 1971.
32. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944-1953 роках. Нові документи і матеріали. – К., 1998.
33. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. – Т.3. – К., 1963.
34. Андреева В. Червона чума // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 6 лип.
35. Богодист І.П. Соціалістична перебудова західноукраїнського села // УІЖ. – К., 1957. – №2.
36. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. – К., 1989.

37. Злупко С. Дорожів – станиця української гідності // Галицька зоря. – Дрогобич. 1998. – 4 серп.
38. Івасюта М. К. Нариси колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. – К., 1962.
39. Івасюта М.К. Соціалістична перебудова сільського господарства західних областей Української РСР // УІЖ. – 1959. – №1.
40. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. – К., 1999.
41. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944-1945 рр. – К., 1999.
42. Кентій А. Нариси боротьби ОУН-УПА в 1946-1956 рр. – К., 1999.
43. Киричук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ ст. – Львів, 2000.
44. Кошарний І.Я., Підпригорщук М.В., Гапшенко І.І., Скрипник К.І. Радянська Дрогобиччина. – Дрогобич, 1957.
45. Культурне життя в Україні. Західні землі. – Т.1. – К., 1995.
46. Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944-1950 рр. – Луцьк, 1998.
47. Літопис УПА. – Т.9. – Львів, 1992.
48. Там само. – Т.16. – Торонто, 1987.
49. Першина Т.С. Про забезпечення кадрами народного господарства України. 1943-1945 рр. // УІЖ. – 1995. – №3.
50. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Згадка на сумні роковини. – К., 1990.
51. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. – К., 2002.
52. Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40-50-х рр. ХХ ст. – Львів, 2002.
53. Шевченко Л.А. Науковий і культурно-освітній процес: деформації, пошуки // Україна: друга половина ХХ століття. Нариси історії. – К., 1997.
54. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект) – Луцьк, 1995.

Senkiv M.

COLLECTIVISATION IN THE WEST UKRAINE VILLAGE: "THE PERSONNEL DECIDE ALL" (1944-1952)

This article throws Light upon the staff politics of the Soviet power in the west-ukrainian village, which was directed to fulfillment of the forced coletivization

Матвієнків С.М. РОЛЬ ЗМІ У ДЕМОКРАТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Засоби масової інформації (ЗМІ) у будь-якій державі – це потужний спосіб обміну думок, розповсюдження й пояснення ідей, акцій і подій, це могутній вплив на громадськість. Потік інформації у світі настільки різноманітний і суперечливий, що самотійно все з'ясувати у ньому не в змозі ані окрема людина, ані група спеціалістів. Тому вибір найважливішої

інформації і донесення її до аудиторії у найдоступнішій формі – найголовніше завдання ЗМІ. Система відбору новин та їх інтерпретація у ЗМІ – це дзеркало суспільних відносин, які змінюються залежно від політичних, економічних і культурних змін. У всьому світі держави, які звільнились від авторитарних чи тоталітарних форм правління, доходять висновку, що демократичне політичне суспільство не може існувати без незалежних ЗМІ. Для забезпечення основ демократії, зокрема відкритого обговорення в суспільстві різноманітних питань, прийняття рішень, постійний обмін ідеями, думками та інформацією є надзвичайно важливим. Газети, журнали, радіо і телебачення виконують функції трибуни для обговорення та є джерелами інформації, на основі якої можуть прийматись політичні рішення.

Побудова відкритого демократичного суспільства – складне завдання. Новоутворені демократичні країни (в тому числі й Україна), прагнучи зберегти і розширити здобуті свободи, повинні створити як у державному, так і в приватному секторах інституції, які б відображали і підтримували вільний обмін інформацією. На думку Девіда Вебстера, члена керівної ради Британської радіомовної корпорації "Бі-Бі-Сі", "рівень свободи і незалежності засобів масової інформації залежить від трьох головних факторів. Перший – це нормативні акти; другий – наявність талановитих керівників і здатність вижити в ринкових умовах; третій – це рівень професіоналізму та відповідальності..." [1, с.145-153].

За демократичного державного устрою журналіст завжди готовий до відповідальності перед самим собою, перед аудиторією за кінцевий продукт інтелектуально-творчої діяльності. Рівень свободи журналіста залежить від правильності його соціальної позиції. Вирішення працівником ЗМІ соціально-творчих проблем своєї праці представляє вищий ступінь прояву свободи у журналістиці, а отже і демократичність суспільства. Знаючи різницю між свободою творчості і всездозволеністю, журналіст повинен діяти згідно із законом, а найголовніше – згідно з моральними, етичними нормами.

Особливо діяльність мас-медіа залежить від існуючого в державі політичного режиму, які певною мірою самі впливають на його формування. Демократичні процеси, що відбуваються в сучасній Україні неможливі без обміну інформацією. І чим повнішою вона буде, тим прозорішою стане політика. Тож найважливішою засадою функціонування демократії є свобода поширення інформації. Свобода слова є однією з політичних свобод, які гарантує Конституція України і які не можуть бути реалізовані без наявності інституту незалежних ЗМІ. Залучення громадян до політики, їхня компетентність, здатність робити обґрунтований вибір і приймати рішення залежить від їх доступу до можливої інформації про діяльність уряду, парламенту, президента, про перебіг виборів. Саме це у розвинених

демократія і забезпечують ЗМІ. Для здійснення ефективного контролю за органами влади, громадянам необхідно не лише володіти такими проміжними інструментами, як вибори та політичні партії, а й мати постійний доступ до інформації про те, чим їх представники та державні службовці займаються зараз, не чекаючи наступних виборів.

Питання свободи інформації мають надзвичайно важливе значення для посткомуністичних країн (в тому числі й України), які зіткнулись зі спадщиною відчуженої влади та кризового суспільства. Зокрема, відсутність громадянського суспільства в Україні призводить до того, що попит на доступ до інформації є дуже слабким, а тенденції щодо участі у громадській діяльності майже відсутні. Тому самі органи влади в Україні повинні на сьогодні стимулювати, пробуджувати суспільство запровадженням відкритого доступу до публічної інформації і заохочувати людей отримувати та користуватися цією інформацією. Кожна влада повинна мати ефективні, неперервні та надійні комунікаційні канали з громадянами для забезпечення керованості всіх соціальних та економічних процесів, що відбуваються в державі. Важливо, щоб ці канали були взаємними, оскільки демократія – це ефективна система відносин між громадянами та органами влади. Крім того, тільки інформація про політичні процеси активізує громадян в політиці [2, с.16-25]. Якщо Україна прагне бути повноправним учасником європейського процесу, то вона має розвивати подібні стосунки між громадянами і державою. При демократизації суспільства необхідно також враховувати його пасивність: там, де в західних країнах достатньо традицій, українцям потрібні формальні процедури і механізми.

Твердження про те, що свобода слова в діяльності ЗМІ є одним з найважливіших інститутів демократії – незаперечне. Теоретично свобода слова і незалежність мас-медіа в Україні є. Наприклад, стаття 2 Закону “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” (1992) проголошує: “друковані ЗМІ є вільними”; зі статті 6 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” (1993): “Втручання державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, об’єднань громадян, окремих громадян у творчу діяльність телерадіоорганізацій, а також цензура, як контроль за ідеологічним змістом передач, забороняється”. Стаття 2 Закону “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації” (1997) підтверджує: “Органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов’язані надавати ЗМІ повну інформацію про свою діяльність (...), не чинити на них будь-якого тиску і не втручатися в їх виробничий процес”. Крім цих, правові норми у медіа-сфері регулюють закони “Про інформацію” (1992), “Про авторське право і суміжні права” (1993), “Про державну таємницю” (1994), “Про інформаційні агенства” (1995), “Про

рекламу” (1996), “Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів” (1997), окремі правові норми Цивільного та Кримінального кодексів та Конституція України. Поява цих законів свідчить про спробу справді демократичного підходу до вирішення проблем правового поля діяльності ЗМІ. Отже, теоретично ЗМІ в Україні є вільними, незалежними і захищеними від втручання владних структур. Однак реальна практика перших десятиліть незалежності доводить протилежне.

Владні структури в Україні, особливо державні адміністрації обласних і районних рівнів, запровадили контроль за діяльністю органів ЗМІ, будучи їх засновниками чи співзасновниками методом прихованого тиску і фіскальних важелів.

Конституційні, законодавчі засади свободи слова, свободи інформації в Україні реалізуються із значними труднощами, що ускладнює виконання ЗМІ своїх функцій і ролі в суспільстві. Досить прогресивному законодавчому забезпеченню свободи слова в Україні протистоять недосконалість механізмів покарання за порушення законодавства про свободу слова, залежність судів від виконавчої влади, а ЗМІ – від політичного патронату і фіскальних органів. Проте в українському суспільстві довіра населення до ЗМІ тримається на досить високому рівні. Особлива увага і влади, і громадськості до мас-медіа спостерігається в періоди виборчих кампаній та референдумів, що сприяє прозорості цього процесу, реалізації норм демократії. Об’єктивною умовою розвитку демократичного суспільства є також взаємодія, а не взаємозалежність чи залежність одностороння, трьох компонентів: влади, ЗМІ та громадськості. Поінформована і активна громадськість є складовою демократичної держави, а ЗМІ виконують посередницьку місію між владою і народом, коли вони обирають та виносять на обговорення населення ті чи інші проблеми, без упередження аналізують і тлумачать їх. Слід відзначити, що в період недовіри населення до суспільних та владних інституцій ЗМІ, навпаки, користуються високим рівнем довіри. Однак на початку XXI століття порівняно з роками становлення незалежності в Україні спостерігається деяке зменшення рівня довіри до засобів масової інформації. Так, за результатами всеукраїнських репрезентативних опитувань громадської думки, проведених Українським інститутом соціологічних досліджень та Центром “Соціальний моніторинг” у березні 2002 року, релігійним організаціям довіряло 47% респондентів; прем’єр-міністру України – 49%; Президентові України – 28%; парламенту – 16%; політичним партіям – 14%; профспілкам – 20%; правоохоронним органам – 33%; а ЗМІ довіряв 51% опитаних. За цими даними видно величезний вплив мас-медіа на формування громадської думки і на прийняття політичних рішень [3, с.9-10].

За часів відходу від тоталітаризму (коли ЗМІ виконували завдання зміцнення, підтримки та інформаційно-пропагандистського обслуговування режиму) відносини між владою і засновниками ЗМІ в Україні помітно змінилися, але не набули ознак, характерних для ліберально-демократичної моделі. Хоч недержавні (комерційні) ЗМІ у декілька разів перевищують державні за обсягом мовлення та тиражами, проте засновниками більшості місцевих і практично всіх районних газет є органи державної влади. Причини цього, в першу чергу, економічні, а наслідки – політичні.

Таким чином, наша держава зберігає значну присутність на ринку ЗМІ і має великий вплив на його формування, що не відповідає досвіду розвинутих демократій і створює потенційні можливості для маніпулювання громадською думкою. У демократичних країнах монополізації інформаційного простору державою або приватними компаніями протистоять суспільне телебачення, могутні опозиційні партії з власними ЗМІ або розвинута система кабельного телебачення. В Україні таких противаг немає, що також негативно впливає на демократичні процеси. В умовах абсолютно нерозвиненого медіа-ринку, головна проблема вітчизняної “четвертої влади” полягає в залежності не від грошей рекламодавців, а від політичних інвестицій в пресу (без яких вона не зможе вижити) і відсутності істинного плюралізму.

Тільки держава здатна забезпечити вільне право громадян на отримання інформації з різних джерел, забезпечити публічне висвітлення всіх ідей і думок, і таким чином, створити умови для їх конкуренції і для зміцнення демократичних основ. Отож, вільними, незалежними ЗМІ стануть тільки тоді, коли саме держава буде в цьому зацікавлена, коли вдосконалиться політичний режим, форми правління, сформується громадянське суспільство, тобто поглибиться сам демократичний процес.

Роль ЗМІ в сучасному демократичному процесі України помітно зростає, особливого значення набуває рівень їх політичної культури. Мас-медіа можуть стримувати політичну конфронтацію в суспільстві, переводячи її у форму діалогу та співробітництва різних політичних сил. Розвинена демократія неможлива без поширення різних знань, поглядів, соціальних оцінок, без гарантії прав для всіх громадян, що і є функціями мас-медіа.

“Ключовим критерієм свободи інформації, – підкреслюють сучасні канадські дослідники політичної комунікації Кетлін Крос і Роберт Гакет, – є різноманітність її джерел у поєднанні з вільним доступом до них. Особливу функцію виконують і громадські медіа, які є альтернативними, низовими в суспільстві і виражають потреби громадян. Останні мають право на адекватну інформацію про справи на місцевому рівні, право на відповідь і право на використання нових засобів комунікації для взаємодії та

соціальних дій у невеликих громадах, групах інтересів та субкультурах” [4, с.125-130].

У сучасному суспільстві ЗМІ перетворилися у могутній політичний інститут, без якого неможливо уявити функціонування публічної влади. Особливе значення мають електронні ЗМІ, насамперед – телебачення, що стало ефективним інструментом формування політичних орієнтацій громадян. Тому значно зростає відповідальність мас-медіа перед суспільством. Варто зазначити, що сучасні масові політичні мас-медіа поділяються на державні, опозиційні, приватні та зарубіжні. Всі вони діють або мобілізаційно (агітують, пропагують), або методом маркетингу (паблік рілейшнз, політична реклама). Перший тип ЗМІ характерний для тоталітарних режимів, і його завданням є нав'язування людям певних думок, стереотипів поведінки, це позбавляє людей можливості вибору. Після розпаду СРСР мобілізаційний тип ЗМІ зникає, і в пострадянських суспільствах виникає ідеологічний плюралізм та розширюється сфера домінування ліберально-демократичних цінностей: ринкової економіки і громадянського суспільства. Демократія передбачає наявність у суспільстві маркетингових мас-медіа, які формуються відповідно до попиту та пропозиції на інформацію. Основне їх завдання полягає в тому, щоб необхідну суб'єктові і достовірну інформацію забезпечити в потрібний час і в потрібному місці. Маркетингові стратегії на українському ґрунті приживаються з великими труднощами, оскільки для їх розвитку потрібна відкритість, прозорість політики.

У країнах з розвинутою демократією ЗМІ спочатку були органами партійної преси, а в посттоталітарних суспільствах, і в Україні також, є багато газет, які контролюються політичними партіями, але не завжди називають себе друкованими органами партій, хоч і є односторонніми. Демократичні ЗМІ висвітлюють інтереси різних політичних сил, об'єктивно й оперативно інформують населення про події в країні, регіоні, світі. Для ЗМІ характерним є своєрідний поділ праці: радіо оперативно інформує про те, що сталося, телебачення демонструє, як відбувалася подія, а газета роз'яснює, чому відбулася подія. У сучасному світі великого значення набувають комп'ютерні мас-медіа, які дозволяють не лише отримувати інформацію, але й висловлювати своє ставлення до неї, тобто мережа Інтернет значно розширює межі демократії. Так створюються передумови “теледемократії” – нового способу участі громадян у формуванні владних структур та здійснення влади. Інтернет пов'язує найвіддаленіші куточки земної кулі в єдиний інформаційний простір, який деякі дослідники іменують “світовим селом”. Один із сучасних дослідників інформаційної доби М.Кастельс вважає, що людство переживає сьогодні інформаційно-технологічну революцію, найвагомішим наслідком якої буде формування “мережевого

суспільства” [5, с.20-35]. Саме комп’ютерні медіа сприяють ідеї рівного права для всіх на доступ до інформації, ліквідують суспільну ієрархію, ефективно підтримують демократію, створюють нові різновиди об’єднань людей. Величезним досягненням Інтернету як засобу масової комунікації є те, що завдяки йому політична інформація розповсюджується майже миттєво, незважаючи на державні кордони. Це позбавляє владні інституції можливостей цензурувати або дозувати інформацію і робить неможливим тотальний контроль держави над суспільством. Тому Інтернет є ефективним засобом боротьби за плюралістичне і демократичне суспільство. Проте користувачеві Інтернету доволі важко перевірити якість та істинність інформації, тому світовий досвід пропонує на сьогодні єдиний варіант виживання мас-медіа – поєднання усіх видів ЗМІ в одній редакції.

Варто зазначити, що за роки незалежності в Україні відбувається дестатизація та демонополізація друкованих і електронних мас-медіа. У 1998 році на розгляд Верховної Ради України було внесено проект “Концепції роздержавлення ЗМІ в Україні”, де передбачалося позбавлення органів державної влади та органів місцевого самоврядування власних засобів масової інформації. Це мало компенсуватися створенням прес-служб, які передаватимуть офіційну інформацію для ЗМІ шляхом проведення прес-конференцій [6, с.15-16]. Здавалося, що роздержавлення, приватизація ЗМІ повинні би були докорінно змінити становище, сприяти демократизації суспільства. Насправді це обернулося повним контролем власників над ЗМІ. В Україні популярні мас-медіа опинилися в руках найбагатших людей (“олігархів”), які таким чином намагаються впливати на політичне життя країни. Власники інформагентств і мереж, комп’ютерних банків даних у сучасному світі перетворюються на одну з панівних політичних еліт, яку називають “медіакратією”, що за умов відсутності розвинутого громадянського суспільства створює серйозну загрозу демократичним процесам. Запобігти цьому можна створенням альтернативних інформаційних джерел, посиленням контролю громадськості за діяльністю мас-медіа. У деяких демократичних державах прийнято також закони, що забороняють концентрацію преси і таким чином стають на заваді обмеженню прав людини. Оскільки індустрія ЗМІ потребує значних коштів, то ще одним джерелом фінансування мас-медіа є прибутки від рекламної діяльності, яка також є формою прояву демократії. Проте і тут ЗМІ є залежними від уподобань і коштів рекламодавців. Тому говорити про повну незалежність “четвертої влади” неможливо. Свобода ЗМІ як невід’ємна частина демократії є навіть більшою від індивідуального права. І разом з тим журналіст не має права ображати честь і гідність громадян, закликати до порушення законів, розголошувати державні таємниці і перекручувати факти.

Право на свободу інформації в демократичному суспільстві забезпечується законодавчо, так як і право держави на обмеження інформації, тобто цензуру, яка здійснюється з метою нерозповсюдження ідей та відомостей, визнаних владою небажаними, таємничими. Під час війни вона застосовується навіть у демократичних державах. Цензурування матеріалів ЗМІ є серйозною і суперечливою проблемою сучасності: з одного боку, цензура є засобом контролю, знаряддям сваволі, перешкодою свободі, а з іншого – важливою є національна безпека держави. Так, відомий французький державний діяч, історик і дослідник демократії Алексіс де Токвіль наголошував, що “у країні, де відверто визнається суверенітет народу, цензура не тільки небезпечна, вона й абсурдна. Суверенність народу і свобода преси цілком співвідносні; цензура та загальне голосування, навпаки, суперечать одне одному і не можуть співіснувати в політичних інститутах одного народу... Саме під впливом преси поживається політичне життя в країні; вона примушує громадських діячів по черзі ставати перед судом громадськості. Преса є першою після народу силою у тих країнах, де відсутня суворая цензура. Преса є тією силою, без якої свобода не змогла б вижити...” [7, с.135-140].

Ліквідація цензури в Україні на початку 90-х рр. позитивно позначилася на зародженні елементів громадянського суспільства, формуванні ліберальних цінностей. Проте згодом розгорнулася політична боротьба виконавчої влади за вплив на засоби масової інформації, особливо під час виборчих кампаній. Сутність сучасної демократії полягає не тільки в тому, яка частина населення бере участь у формуванні політичних рішень, а й у тому, як влада взаємодіє з усім населенням, яку роль відіграє населення у формуванні влади. Саме в цих процесах важливого значення набувають мас-медіа, які й орієнтують політично активну частину населення.

Ознакою демократичних процесів в Україні є також конкурентна боротьба між органами ЗМІ за кількість слухачів, глядачів чи передплатників. Саме це подекуди і змушує журналістів вишукувати неіснуючі сенсації, створювати важливе із незначного, скандали, що в свою чергу підриває їх авторитет, шкодить суспільству. Розвиткові демократичних тенденцій у державі також сприяє відкрите політичне суперництво між ЗМІ різної політичної орієнтації. Проте використання журналістами брудних технологій, що дискредитують політичних конкурентів, підриває демократичні засади. Щоб перешкодити цьому, представники мас-медіа намагаються контролювати один одного, оприлюднюючи помилки суперника. В умовах жорсткої конкуренції кожен орган ЗМІ прагне таким чином опинитися в центрі загальної уваги і підвищити свій рейтинг.

Відносини політиків з мас-медіа є також неоднозначними: вміло організована кампанія підтримки у ЗМІ може забезпечити стрімку кар’єру

певного політика, а дискредитація, організована конкурентами, може покласти край політичним амбіціям тієї чи іншої особи. Така медіатизація політики загрожує як молодим, так і традиційним демократіям. Політик перетворюється у політика, формується як політик і зрештою прогресує чи, навпаки, регресує у політичній сфері тільки за допомогою ЗМІ, без яких він не підніметься вище неформального лідера певного населеного пункту, трудового колективу, громадськості або політичної організації. Політичному діячеві, більше ніж кому-небудь іншому, потрібен постійний контакт з широкою аудиторією – контакт як особистий, який він спроможний фізично зреалізувати через мітинги, індивідуальні зустрічі, масові заходи, так і опосередкований – через надійного посередника, яким є виключно засоби масової інформації.

Останнім часом, що відзначають навіть західні спеціалісти, українські мас-медіа основні зусилля концентрують на висвітленні подій у “гарячих” місцях, сенсаційності. Проте відсутність єдиного, гармонізованого “інформаційного вакууму” створює сприятливі умови для викривленого, тенденційного висвітлення подій. Деякі українські мас-медіа через різні причини (складний характер суспільного розвитку, некомпетентність журналістів, їх необ’єктивність, особисті симпатії і антипатії, прагнення прислужитись можновладцям – політичним чи фінансовим) нерідко виступають у ролі провокаційного медіатора, є антитолерантними, антидержавними, своєрідним рупором криміналізованих структур. Тому зі зміною суспільства мають змінитися і ЗМІ [8, с.354].

У відкритому плюралістичному суспільстві журналісти мають забезпечувати аудиторію критичною, цінною, об’єктивною інформацією, яка допомагатиме людям сформувати власну думку, погляди, а не повчати їх. Саме вільні, незалежні ЗМІ є індикатором демократизації суспільства. Отже, подальший розвиток України, її демократизація і становлення державності залежить від багатьох чинників, серед яких одним з найважливіших є вдосконалення діяльності ЗМІ.

Будуючи демократичну державу, Україні потрібно насамперед вчитися у європейського суспільства реально існуючої свободи слова. Не просто декларацій, а того внутрішнього визнання, потреби свободи слова, розуміння її не тільки журналістами, а й владою, громадянами. Шляхи реалізації свободи, а отже і демократизації українського суспільства можуть бути різні. Перш за все – це розквіт вільного підприємництва, яке є домінуючим у розвинених демократичних державах. Це можуть бути закріплені законами і вироблені демократичними традиціями державні інформаційні об’єднання, які також сприятимуть процесу демократизації.

Справді, перешкод на шляху до реалізації свободи слова в Україні чимало: це і прямий тиск влади на ЗМІ (здійснюється шляхом економічної

підтримки одних видань і створення нестерпних умов для функціонування інших); це і велика кількість державних мас-медіа (елемент тоталітарної журналістики); це і закриття окремих редакцій під різними приводами; це намагання купувати і продавати певні видання з метою захисту кланових, егоїстичних інтересів; також чинення перешкод в одержанні журналістами інформації. Проте найпоширенішою формою боротьби із незалежністю ЗМІ в Україні є судові позови за образу в мас-медіа честі, гідності та ділової репутації громадян.

Отож, як показує світовий досвід, як підтверджує практика наших найближчих сусідів з постсоціалістичних країн кардинальним шляхом відродження вітчизняних мас-медіа, входження їх у світовий інформаційний простір є вкладання капіталу, в тому числі й іноземного, в ЗМІ. Це пояснюється тим, що чавіть економічно розвинута держава неспроможна сама фінансово забезпечити успішний розвиток мас-медіа, не кажучи вже про кризову Україну. Відносини “ЗМІ – влада” та “ЗМІ – капітал” різняться. Влада “платить” мас-медіа – і вимагає від них покори. А власник, навпаки, вкладаючи кошти в ЗМІ має на меті: отримувати прибуток (це є престижно); також виробник прямо чи опосередковано зацікавлений у прямій чи непрякій рекламі. Велику роль у цьому можуть зіграти зарубіжні інвестиції.

Ще одним фактором реалізації свободи слова, а звідси і демократизації українського суспільства через ЗМІ є професіоналізм журналіста. Відомий науковець, перший в Україні дослідник публіцистики професор В.Здоровега наголошує: “Професіоналізм журналіста поєднує в собі на сьогодні економічно-комерційну кмітливність, підприємливість, творчі здібності і здатність бути організатором редакційного процесу, ґрунтовні загальні та професійні знання у поєднанні з високими моральними якостями, здатність глибоко мислити, виваженість та емоційний запал, бездоганне володіння словом. Демократичне суспільство не може обійтися без високо-професійних та високоморальних журналістів, які вміють говорити правду” [9, с.15-19].

Розвиваючи свої гуманні духовні традиції, українські мас-медіа повинні вчитися у західних демократій правового, політичного і суспільного забезпечення свободи слова як самостійної сили громадянського суспільства, економічного унезалежнення. Це частина політичного (демократичного) реформування соціально-економічного життя України. В цьому найактивніша роль належить ЗМІ.

1. Жугай В. Концепції функціонування якісної преси в Україні // Вісник Львів. ун-ту. Сер. жур-ка. – 2001. – Вип.21. – С.145-153.
2. Гонцяж Я., Гнидюк Н. Свобода інформації та виконавча гілка влади: Правові норми. Інституції. Процедури. – Київ: Міленіум, 2002.

3. Рябало В., Валевський О. Пріоритети державної політики у формуванні інформаційної сфери та забезпеченні свободи слова // Шляхи формування громадянського суспільства в Україні. Забезпечення права людини на свободу слова та інформацію. – Харків, 2001. – С.9-10.
4. Крос К., Гакет Р. Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: Перспективи конкуренції. – Київ, 2000.
5. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. – Москва, 2000.
6. Проблеми роздержавлення ЗМІ в Україні: матеріали до круглого столу. – Київ, 9 грудня 1998р. – К., 1998.
7. Токвіль А. де. Про демократію в Америці. – К.: Всесвіт, 1999.
8. Шкляр В. Актуальні проблеми модернізації суспільства і мас-медіа // Збірник праць кафедри української преси. – Львів: ЛНУ, 2000. – Вип.3.
9. Здоровега В. Європейський вибір: що обрати з минулого, а чого вчитися сьогодні українським ЗМІ // Вісник Львів. ун-ту. Сер. жур-ка. – 2001. – Вип.21. – С.15-19.
10. Вартанова Э. Медиа в постсоветской России: их структура и влияние // Pro et Contra. – М., 2000. – №4. – С.61-82.
11. Кін Д. Мас-медіа і демократія / Пер. з англ. О.Гриценко, Н.Гончаренко. – К., 1999.
12. Костирев А. Вплив ЗМІ на демократизацію політичного життя України // Нова політика. – 2001. – №6. – С.26-29.
13. Селиванов В. Парадокси свободи і демократії // Віче. – 2000. – №12.

Matvijenkiv S.

MASS MEDIA INFLUENCE IN DEMOCRATIC PROCESS OF MODERN UKRAINE

The democracy process is not possible without information exchange. Mass media accumulate, work up and promote information to citizens. They exactly form the citizen's point of view, mass opinion, which is an important democracy institute. In post totalitarian states the important process of mass media denationalization take place with consideration of West states experience. The development of new information and communication technologies qualitatively changes old ideas, stereotypes, and gives opportunity to achieve a high level of people associate. This is the best guarantee of democracy.

УГКЦ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Дрогобицький І.І.

ДОБРОМИЛЬСЬКА РЕФОРМА ЧИНУ СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ЙОГО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Характерною рисою процесу національного відродження українців Східної Галичини у ХІХ ст. є боротьба їхніх провідних установ за піднесення культурно-освітнього рівня та самосвідомості населення краю. Одне з чільних місць у процесах організації просвіти та розвитку культурного життя українців Східної Галичини у ХІХ ст. належить унійній церкві. Дослідження еволюції та наслідків діяльності окремих її інституцій у даному руслі уможливило глибоке вивчення “українського ренесансу” ХІХ ст. Досвід минулого, крім цього, після відповідного опрацювання, з успіхом може бути використаний на етапі сьогодення.

Безпосередньо стрижнем дослідження стануть події історії розвитку Василянського чину (чин тут – спільнота заснована, компетентною церковною владою [5, с.149]; в науковій літературі вживається синонімічний термін – орден) св. Василя Великого (далі – ЧСВВ) в Східній Галичині у другій половині ХІХ ст. Свого часу вони сколихнули громадську думку українського та польського населення краю, що відображено у великій кількості дописів до тодішніх крайових видань [6, с.67; 7, с.54; 12, с.202]. Суспільна напруженість, яка була зумовлена цими подіями, на думку деяких дослідників, виявилась одним із факторів, які спричинились до усунення з митрополичого престолу митрополита Йосифа Сембратовича (1870-1882) [10, с.246]. Мова йде про так звану Добромиську реформу ЧСВВ. Згодом над даною проблемою працювали науковці, здебільшого пов'язані з церковними колами. Серед них – о. М.Каровець, о. Атанасій Великий, о. І.Назарко та ін. Більшість із них торкалися проблеми, яка цікавить нас, оглядово, через загальний характер своїх праць з історії церкви. Узагальнюючих робіт, які б присвячувались безпосередньо даній проблематиці, на сучасному етапі, на жаль, немає.

ХІХ століття позначилось низкою кризових явищ у середовищі ЧСВВ. Насамперед далася взнаки політика російського царату, спрямована на ліквідацію унійної церкви на тих територіях, які після розподілів Речі Посполитої відійшли під його управління. Одним з її наслідків було розформування монастирів ЧСВВ у 1839 р. у Литві, Білорусії та на Правобережній Україні [10, с.251]. У 1864 р. така ж доля чекала на осідки ЧСВВ в Холмщині. Останнім монастирем василян на підросійських землях був монастир у Варшаві, який зліквідували у 1872 р. Таким чином,

збереглися тільки ті осередки чину, які були розміщені на територіях, підконтрольних Австрійській імперії (з 1867 р. – Австро-Угорській). В Галичині, де було створено Святоспаську провінцію чину, у 1858 р. нараховувалось 14 монастирів з 77 монахами [2, с.62]. Так на середину XIX ст. виглядало становище ордену, який в період т. зв. “золотої доби” свого розвитку (1750-1772 рр.) нараховував 155 осередків з 1235 монахами і був “найчисленнішим монашим чином на українсько-білоруських землях” [2, с.49].

Не менш відчутного “внутрішнього” удару зазнав Василіанський орден від діяльності австрійського монарха Йосифа II. Його реформи “освіченого абсолютизму”, які стосувались релігійної сфери життя монархії, попри окремі позитивні моменти (урівняння в правах служителів різних релігійних культів тощо) виявились “отрутою сповільненої дії” для монаших спільнот імперії, зокрема й для василіан. Так, представникам державного апарату дозволялося втручання у внутрішні справи життєдіяльності монастирів; ченцям не заборонялося зберігати особисті заощадження тощо. Через це занепада дисципліна в середовищі чернецтва, що болісно позначилось на внутрішньому житті окремих спільнот та їхній діяльності загалом [4, с.67-68].

Намагання подолати кризу шляхом проведення провінційних капітул (капітула тут – збори членів чернечого інституту) та залучення монастирів Галицької провінції Найсвятішого Спасителя до заходів, які здійснювалися в ході загальної візитації (огляду) всього чернецтва Австрійської імперії (1852 р.), не давали очікуваного результату: “в другій половині XIX ст. Василіанські монастирі здебільша опустіли, а чернечий дух занепав” [15, с.307].

Виходячи з даної ситуації, керівництво Греко-католицької церкви наважилось на проведення загальної реформи чину. До здійснення цього завдання вирішено було залучити представників Societas Jesu (католицький чин єзуїтів), які з 1852 р. відновили свою діяльність в межах Австрійської монархії. 12 травня 1882 р. було видано апостольський лист Папи Лева XII, що стосувався реформи чину св. Василя Великого в Галичині під назвою “Singulare presidium” [11, с.430].

Центром реформи став монастир у Добромилі (сучасна Львівська область), де єзуїтами було створено новіціат (час випробовування для осіб, які бажають вступити до монастиря [14, с.224]), з метою виховання нового покоління ченців. Проте відразу ж навколо цих подій завирували громадські пристрасті. В умовах постійного польсько-українського протистояння, яким було позначене політичне, культурне та релігійне життя Галичини в складі “Королівства Галиції і Лодомерії” у XIX ст., загал українського суспільства включно з деякими представниками духовенства (наприклад,

о. Данило Танячкевич) різко виступив проти здійснення модернізації ЧСВВ руками єзуїтів-поляків. Головним аргументом було побоювання процесу ополячення василіан, які завжди виступали однією з найміцніших опор греко-католицької церкви.

Проте реформа здійснювалась, фактично, з “точністю до навпаки” відносно настроїв громадськості. За декілька десятиліть єзуїтам вдалось повністю оновити внутрішнє життя ЧСВВ. Ними, зокрема о. П.Маковським, о. Г.Щепковським, було виховано нову генерацію василіан, які незабаром очолили різноманітні сфери життєдіяльності не тільки чину, але й усієї унійної церкви [13, с.327]. До них відносимо Йосафата Коциловського (єпископ, професор богослов'я, організатор релігійно-громадських товариств, засновник тижневика “Український Бескид”), перших протоігуменів оновленого ЧСВВ – о. Марка Галушинського, о. Анастасія Калиша (автор матеріалів з науково-релігійної та громадської тематики), о. Платоніда Філяса (співзасновник та редактор василіанського періодичного видання “Місіонар”, керівник першої василіанської місії в США (1902-1904 рр.), згодом – апостольський адміністратор УГКЦ в Австрійській монархії (1914-1916 р.)). За період санації ЧСВВ зміцнів і відновив ту різнопланову діяльність, метою якої було піднесення рівня духовності широких верств Східної Галичини. Але в контексті поглиблення релігійності здійснювались заходи, що позитивно впливали на розвиток культурно-освітнього та національного життя українців краю. До них можемо віднести створення шкіл, що було надзвичайно актуально і для процесу національного відродження та утвердження українців. У другій половині XIX ст. під опікою чоловічої та жіночої віток Василіанського чину діяли навчально-виховні заклади різного рівня у Бучачі (до 1893 р.), Дрогобичі (до 1914 р.), Лаврові (до 1911 р.), Словіті, Яворові, Львові, Станіславі [3, с.87,121-123,151; 16, с.95-98,104-105,123-126]. Василіани були причетні до поліпшення “дидактично-педагогічної” підготовки вчителів шляхом організації учительських семінарій в Бучачі (1855-1865 рр.), Яворові (з 1906 р.) [1, с.162; 3, с.121,123; 16, с.107].

У 1895 р. в Жовкві було засновано друкарню з метою поширення релігійної та пізнавальної літератури українською мовою. З 1897 р. видавництво започаткувало вихід відомого своєю популярністю серед широких верств українців періодичного видання “Місіонар”. Зреформовані василіани активно працювали над організацією реколекційних, місійно-просвітницьких акцій. Вищезгаданий перелік видів праці представників ЧСВВ далеко не повний. Монастирі чину виступали осередками бібліотечної, архівної справи. Ченці оновленого ордену впроваджували нові богослуження, виступали організаторами молодіжних релігійних товариств (наприклад – марійських дружин); спричинились до заснування

нових чернечих організацій в системі Української греко-католицької церкви (наприклад – згромадження Сестер Службниць). Фактично вони “відновили обличчя духовного життя в Галичині, зміцнивши Церкву, піднісши на вищий щабель духовний стан галичан-українців” [4, с.72]. В ході реформи відбувається зростання чисельності ЧСВВ: на 1904 р. тільки чоловіча вітка ЧСВВ налічувала 13 монастирів, в яких мешкали 173 ченці [13, с.341]. Таким чином, процес оновлення виявився вдалим; він, зміцнивши чин внутрішньо, підготував його до випробовувань буремного ХХ ст. У 1904 р. реформу було завершено. Єзуїти передали всі важелі управління чином у руки василіан. Даючи оцінку реформі, о. Макарій Каровець зазначав, що звинувачення ордену єзуїтів у спробі колонізації ЧСВВ були “цілком безпідставними” [8, с.267].

Отримавши новий імпульс, василіани до початку Першої світової війни посилювали роботу у трьох головних напрямках праці з суспільством: виховно-душпастирському, видавничому та освітньому. Цим представники ордену безпосередньо спричинились до покращення культурно-освітнього життя українців Східної Галичини. Таку ж мету намагались досягнути своєю працею у др. пол. ХІХ ст.–на поч. ХХ ст. – інші культурно-просвітницькі товариства (“Просвіта”, “Рідна школа” та інші.). Доцільним, виходячи з цього, видається дослідження місця ЧСВВ у вищезгаданому напрямі праці в порівнянні з цими установами. Важливо прослідкувати етапи та характер їхньої співпраці зважаючи на специфіку, яка була притаманна кожній з цих інституцій. Окрім цього, факт співпраці представників польської національності з Societas Jesu та василіан є прикладом толерантної взаємодії у міжнаціональних стосунках. Цей досвід, а також набуток представників ЧСВВ у сферах освіти і виховання, слід розумно використовувати і сьогодні.

1. Барна М.М., Гірний О.І. Еволюція педагогічної освіти та державотворчі процеси у Східній Галичині (1772-1939рр.) // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 2 (11). – С.159-167.
2. Ваврик М. Нарис розвитку і стану Василіанського Чина ХVІІ-ХХ ст.: Топографічно-статистична розвідка // Записки Чина св.Василія Великого – Рим.: Р.Р.Basiliani, 1979. – Серія II. – Секція I. – Т.ХІ. – 217 с.
3. Ваврик М. По василіанських монастирях. – Торонто: Видавництво й друкарня ОО. Василіан, 1958. – 286 с.
4. Войнар М. Василіани в українському народі. – Нью-Йорк: Видавництво ОО.Василіан Слово Доброго Пастиря, 1950. – 81 с.
5. Кодекс канонів східних Церков, проголошений Іваном-Павлом II: Авторизований переклад. – Львів: Видавництво ОО. Василіан, 1995. – 471 с.
6. Каровець М. Велика Реформа Чина св. Василія Вел. 1882 року: В 4 ч. – Львів: Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1933. – Ч.ІІ. – 204 с.
7. Каровець М. Велика реформа Чина св.Василія В. 1882 р.: В 4 ч. – Жовква: Видавництво ЧСВВ в Жовкві, 1938.– Ч.ІІІ. – Кн. СL VIII. – 533 с.

8. Каровець М. Велика реформа Чина св.Василія В. 1882 р.: В 4 ч. – Жовква: Видавництво ЧСВВ в Жовкві, 1938. – Ч.ІV. – 449 с.
9. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т.І. – С.413-450.
10. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – Рим: Українська Папська колегія св.Йосафата, 1990. – 296 с.
11. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – Івано-Франківськ: Видавництво Івано-Франківського Теолого-катехистичного духовного інституту, 1999. – 526 с.
12. Назарко І. Київські і Галицькі митрополити: Біографічні нариси (1590-1960). – Торонто: Видавництво Отців Василіан, 1962. – 271 с.
13. Нарис історії Василіанського Чину св. Йосафата // Записки Чина св. Василія Великого. – Рим.: Видавництво ОО. Василіан, 1992. – Серія II. – Секція I. – Т.48. – 640 с.
14. Новициат // Христианство: Энциклопедический словарь: В 3 т. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1995. – Т.ІІ. – С.224.
15. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. – Люблін: Wydawnictwo Futura, 1994. – 364 с.
16. Цьорох С. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василіянок. Видання 2-е. – Рим: Бібліотека наукових і популярних творів монахинь Василіянок, 1964. – Т.ІІІ. – 228 с.

Drohobycy I.

DOBROMYL REFORM OF A SAINT GREAT VASYLY GRADE IN A CONTEXT OF EVOLUTION OF ITS CULTURAL - EDUCATIONAL ACTIVITY

The axis of this article is the events, which had been knited with the reform of monkish order calling by st. Basil Magnum (OBSM). In the second part of CIC-th century it had shaken a mood of a people at East Galicia. The reform had began in Dobromyl, and had influence on many important processes at religiois, culture, education in the region, not only in CIC-th century but at CC-th century too. The author also had made an attempt to show the role of Polish members of Societas Jesu in successful carry out (conduct) of reform. He tried to accent on a necessity make use of such experience in a collaboration between the peoples today.

Делятинський Р.І.

СТАНОВИЩЕ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХОВЕНСТВА СТАНІСЛАВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ УГКЦ В 1919-1920 рр.

Після вимушеного відступу УГА за Збруч 16 липня 1919 р. Галичина опинилася під військовою окупацією Польщі, однак її політично-правове становище залишалось невизначеним і відкривало “перспективу боротьби за реалізацію права на самовизначення” [25, с.153]. Тому початковий період польської окупації можна розглядати як продовження боротьби за українську державність, в якій взяли участь всі національно свідомі верстви українського народу, в т.ч. греко-католицьке духовенство.

У сучасній історіографії чимало досліджень присвячено діяльності УГКЦ у міжвоєнний період [див.: 21, 22, 24, 26-30, 32]. Однак мало уваги звернено на діяльність ієрархії та духовенства УГКЦ на початку польської

окупації. Тому актуальною є спроба розглянути діяльність греко-католицького духовенства у 1919-1920 рр. на прикладі Станіславської єпархії.

УГКЦ підтримала уряд ЗУНР вже з перших днів, тобто "греко-католицизм органічно влився в загальнонаціональний державно-соборний рух українства" [32, с.23]. З липня 1919 р. розпочалася дипломатична боротьба за відновлення незалежності ЗУНР. Державний Секретаріат Ап.Столиці планував у липні 1919 р. звернутися з протестом проти зловживань польських військ, однак не реалізував свого наміру через погрози глави уряду І.Падеревського розірвати дипломатичні зв'язки [22, с.14].

Тим часом, польський уряд увів у Галичині надзвичайний стан. За звітом Міжнародного Червоного Хреста, восени 1919 р. число заарештованих українців перевищило 100 тис., із них – понад 1 тис. священників [11, с.5; 25, с.154]. Із цих священників у серпні 1919 р. "лише... деякого випущено з табору інтернованих, але їх рівночасно конфіновано" [14, с.258-259; 36, с.15].

У Станіславській єпархії було інтерновано 85 духовних осіб [18, с.262-263; 19, с.241]. Чи не найбільше арештів проведено у Станіславі. Тут інтернували (взяли під варту) крилошанина о.д-ра Ф.Щепковича, о.мітрата І.Гордієвського, віце-ректора о.д-ра А.Бойчука, професора теології о.д-ра В.Барана, шкільного інспектора о.В.Навроцького та професора учительської семінарії о.Й.Раковського. Кожен з них був активним громадським діячем. Так, наприклад, о.мітрата І.Гордієвський у 1918 р. "разом з лікарями організував першу допомогу повертаючим жовнірам", а о.Й.Раковський очолював Філію Товариства "Сільський Господар" у Станіславі [13, с.487; 14, с.399-400]. Серед інтернованих були також 6 богословів Станіславської Духовної Семінарії [12, с.3; 18, с.262]. Ймовірно, приводом до їх арешту могла стати інформація про вступ в ряди УГА богослова В.Апостола [12, с.3; 19, с.229]. Звичайно, це було лише продовженням політики щодо УГКЦ. Адже ще в квітні 1919 р. польський уряд скасував державну дотацію з релігійного фонду для духовних семінарій, чим змусив єпископів закрити їх на невизначений термін [18, с.74; 36, с.49].

Інтернування проводилися з різних мотивів: від 1 листопада 1918 р. до травня 1919 р. – за те, що "особа є ворожо настроєна до польського народу", у червні-липні пов'язували з діяльністю осіб в державних установах ЗОУНР, в липні – "із страху пізнішого співділання з Галицькою Армією", а вже від серпня 1919 р. до березня 1920 р. інтернували "особи повертаючі з поза Збруча" [18, с.191]. Однак із 85 осіб, ув'язнених у Станіславській єпархії, за підрахунками автора, лише 15-20 було арештовано з цих "політичних" мотивів. Так, оо.О.Абрисовський, І.Бобикевич, А.Гаврилук, В.Косевич, П.Городецький, М.Березюк і А.Скобельський

були інтерновані за активну культурно-просвітницьку діяльність [13, с.703, 817, 847; 14, с.581, 748]. Очевидно, найбільш "каригідними" (злочинними) вважалися оо.М.Ганушевський, І.Пісецький, А.Галібей та Є.Тесля. Так, о.М.Ганушевський, парох Дори Богородчанського деканату, у листопаді 1918 р. організував "Туцувльську Сотню", проводив мобілізацію до лав УГА, "часто виїздив до Станіслава, де брав участь у важливих засіданнях". Саме за це його ув'язнювали в 1919 і 1921 рр., однак "звільнили після доброї оборони українських адвокатів" [13, с.646-647]. Але, мабуть, найбільше покарання відбув о.Є.Тесля, якого в 1919 р. "поляки арештували і заслали до Букшовець коло Перемишля, а згодом до Домб'я, де він просидів 9 місяців" [13, с.913]. А о.І.Пісецький, парох Корнева Городенківського деканату, вже 1 листопада 1918 р. був обраний головою Повітової Національної Ради [15, с.171], а згодом став польовим духовником [19, с.191-192]. Також польовими духовниками УГА зі Станіславської єпархії були оо.А.Галібей, С.Гребенюк, В.Збудовський, Г.Ковч, І.Косович [19, с.81-86], за що всі були арештовані у 1919-1920 рр. Отже, лише близько 25% інтернованих священників Станіславської єпархії могли вважатися польською окупаційною владою "каригідними". При цьому абсурдним виглядає інтернування ігумені монастиря СС.Василіянок М.Гуменюк, магістри новичок ЧСВВ А.Ценкнер та С.Василіянки А.Варениці [18, с.263].

Окупаційна влада, крім арештів, використовувала й інші методи впливу на греко-католицьке духовенство, зокрема вбивства. Так, із 5-и вбитих у Галицькій церковній провінції священників [17, с.57] 2-х вбито у Станіславській єпархії. Це о.парох у Монастирських 3.Подляшецький та о.А.Галібей, замордовані 13 червня 1919 р. [6, с.40]. Про це згадував І.Макух: "Між іншим, без ніякого суду польське військо розстріляло композитора о.Остапа Нижанківського, о.Захарію Підляшецького і його сотрудника в Монастирських, державного секретаря земельних справ ЗО УНР Михайла Мартинця з цілою урядовою місією" [25, с.154]. Власне 73-літній о.3.Підляшецький був закатований за те, що його сини служили в УГА [27, с.7].

Отже, розглянувши детально ситуацію в Станіславській єпархії в другій половині 1919 р., можемо погодитися з висновками сучасників, що окупаційна влада намагалася "знищити українську (греко-католицьку) Церкву і підірвати її вплив на народ" [18, с.71]. Так, інтерновані в єпархії 85 осіб, за підрахунками автора, становлять близько 15% від загальної кількості духовенства єпархії; при цьому лише 2% від загального числа могли вважатися "каригідними" для окупаційної влади.

Звичайно, такі репресії щодо УГКЦ не могли не викликати реакції з боку єпископату. Тим більше, що окупаційна влада всіляко обмежувала

навіть ієрархів. Так, А.Шептицького конфінували у митрополичій палаті й заборонили зустрітися з маршалом Ю.Пілсудським, але йому вдалося передати листа з клопотанням про звільнення арештованих священників [27, с.8; 30, с.11]. У 20-літню річницю єпископства не дозволили митрополитові виїхати до Станіслава, де ювілят хотів відправити Службу Божу і поблагословити народ [18, с.73].

Щоправда, вдалося Галицьким єпископам провести 24-26 серпня 1919 р. конференцію у Перемишлі, на якій 4 із 13 прийнятих рішень стосувалися переслідувань УГКЦ окупаційною владою [17, с.52-54]. Галицький єпископат звертав увагу “трибуналу мирової конференції” на те, що “приналежність до греко-католицького обряду та української національності вважаються достатніми причинами, щоби позбавляти людей їхніх громадянських прав” [17, с.55], та покладав особливі надії на Ап.Столицю у визначенні канонічно-правового статусу УГКЦ “так в стадії переходовій як і в дефінітивнім рішеню” [17, с.59]. Саме тому у спільному пастирському листі закликали духовенство і вірних до спокою і терпіння [24, с.11-12].

На конференції також вирішили “удатися ще раз до головної команди військ польських о увільнення інтернованих священників і свіцьких” [17, с.54]. Крім того, 2 листопада 1919 р. єп.Г.Хомишин написав листа до Львівського окружного генерального управління, в якому просив зарадити незаконному та несправедливому вивозу парохів зі Станіславської єпархії [24, с.13]. За даними Східного відділу МЗС Польщі, у 1919 р. зі Станіславського воєводства були вивезені 24 священники [33, с.212]. Втім, окупаційна влада зовсім не збиралася правовими методами врегулювати ситуацію. Навіть спільне послання Галицького єпископату від 28 серпня 1919 р. “було сконфісковане з часописів” [17, с.60]. Ап.Нунцій у зверненні до МЗС Польщі зазначав, що арешти духовенства загрожують “поважними наслідками, оскільки населення... залишається в незнанні основних засад життя індивідуального і суспільного, і піддані є активним негативним впливам” [4, арк.6]. Це змусило окупаційну владу піти на деякі поступки, але арешти духовенства тривали і в 1920-1921 рр. Таким чином, о.монс.А.Ратті домігся судового розгляду справ і звільнення ряду арештованих українських священників і монахів, хоча його дії викликали незадоволення польського уряду та суспільства [22, с.14].

Водночас дещо змінилася тактика польської влади, яка намагалася “приневолити до зміни обряду грецького на римський... Навіть українських духовників...” [18, с.74-75]. Особливе місце відводилося місіонерській діяльності польського католицького духовенства. Зміна тактики уряду щодо УГКЦ сталася саме в листопаді 1919 р., коли в польських газетах з’явилася заява Генерального прокуратора отців-місіонарів у Варшаві до

греко-католицьких священників: “Wasz obrządek jest absurdem, więc należy go zniszczyć” [27, с.10; 33, с.215]. Така позиція була характерна, очевидно, для всього польського католицького духовенства.

Це спричинило активізацію процесу зміни обряду. Виявлені джерела не дозволяють встановити повну картину зміни обряду в Станіславській єпархії, однак дають підстави стверджувати, що окупаційна влада і католицьке духовенство були єдині в своєму намірі. Очевидець, о.М.Дмитерко з Бичковець Чортківського деканату, пише, що “польські ксьондзи проголосили людям, що прийшов приказ, що тепер мусить бути лиш один польський наряд, одна польська віра...”, використовуючи при цьому погрози і терор щодо “політично підозрілих”. Таке поєднання методів “переконування” дало свій результат – відбувалися масові переходи “на польське”. Так, лише в Чортківському деканаті змінили обряд вірні близько половини парафій [5, арк.1]. Вже на конференції Галицького єпископату 23-24 травня 1920 р. було вирішено “зібрати всякі достовірні матеріали в справі насильних і неправильних перетягнень наших вірних на латинський обряд” і “видати спільне посланіє”. Також єпископат протестував проти “вмішування ся правительства при переходах з одного обряду на другий” [17, с.64]. Згодом Єпископський Ординаріат у Станіславі доручив “всім парохіяльним урядам” подати звіти про “часті переходи на римо-католический обряд” [9, с.51].

Знову Галицький єпископат сподівався вирішити цю проблему правовим шляхом, надіславши протест до Міністерства віросповідань і освіти у Варшаві [17, с.64]. Очевидно, і все духовенство вірило, що “польські власти поучать і укарають самоволу ксьондзів...” [5, арк.1]. Однак таке апелювання до влади зовсім не означало, що УГКЦ була “вірною слугою панської Польщі” [23, с.74], а лише засвідчило високу правову культуру, яка сформувалася в умовах “конституційної демократії” Австро-Угорщини.

Саме тому ієрархія та духовенство УГКЦ покладали великі надії на справедливе вирішення східно-галицького питання на Паризькій мирній конференції. Водночас польську владу вони сприймали як тимчасову, окупаційну [27, с.17]. Про це, зокрема, свідчить розпорядження Митрополичого та Єпископських Ординаріатів для духовенства “відноситись – коли зайде того конечна потреба – до окупаційних польських властей виключно в українській мові” [6, с.30; 10, с.20-21]. А в розпорядженні від 17 листопада 1919 р. єп.Г.Хомишин засудив “дуже часте споминанє власти свіцкої у всяких ектеніях, молитвах, тропарах і кондаках”, оскільки це може виглядати як “прикра іронія” тоді, “наколиби часом та власть сама гнобила і вязала Церков” [7, с.44]. Він навіть іронізує: “Виходилоби на се, що за кожною зміною правління державного, чи ситуації

політичної, требаби змінювати текст богослужень, подібно як хоругов на даху змінює свій напрям за кожним подувом вітру” [7, с.44]. Саме тому єп. Г.Хомишин висуває на перше місце ідею “католицької Церкви” замість “локальних церков”. Отже, неприйняття польської окупаційної влади греко-католицьким духовенством та ієрархією призвело до вироблення різних поглядів на подальшу перспективу. Єп.Г.Хомишин, зокрема, вбачав вихід у зміцненні зв'язків УГКЦ із Ап.Престолом.

Надії на допомогу Ап.Столиці тоді пов'язувалися з візитом Ап.Візитатора України о.Дж.Дженоккі. Якщо Галицький єпископат на конференції 23 травня 1920 р. вирішив “прийняти його як найторжественніше”, то Президія Намісництва у Львові підготовлювалась по-своєму, видавши 17 березня 1920 р. наказ №48/тај. стежити за діяльністю о.Дженоккі “лиш в спосіб як найбільш таємний”, оскільки “розсекречення” може мати “небажані труднощі у дорозі дипломатичній”. При тім влада небезпідставно підозрювала, що о.Дженоккі, крім “привезення лікарських засобів для околиць Східної Галичини... мати може інші цілі”, зокрема “вивчення відносин, пануючих в греко-католицькій церкві в Галичині” [3, арк.32]. Л.Гентош стверджує, що “через несприятливі політичні умови Апостольський візитатор Дж.Дженоккі не зміг потрапити до Києва та через спротив польського уряду не міг поїхати до Львова, як того хотів...” [22, с.18; 27, с.13; 35, с.44-52]. Український дипломат Є.Онацький у своєму щоденнику 30 квітня 1920 р. записав, що папа Бенедикт XV вислав Ап.Візитатора о.Дж.Дженоккі “зразу до Варшави, на розмову з монс.Ратгі, потім в Галичину, а далі в наддніпрянську Україну” [16, с.367]. Сучасник навіть описує “приїзд о.Дженоккі до Станиславова”, де “його врочисто вітало все українське духовенство з владикою Григорієм на чолі, представники громадянства...” [16, с.369]. Діяльність о.Дж.Дженоккі вплинула на формування загалом позитивного ставлення Ап.Престолу до української сторони в східногалицькому питанні.

Тим часом, польський уряд вживав усіх заходів для закріплення “стану посідання” в Східній Галичині. Польська дипломатія продовжувала домагатися нових поступок Вищої Ради в Парижі [31, с.81-82], а уряд намагався законодавчо закріпити статус Східної Галичини. Вже в березні 1919 р. уряд призначив своїм генеральним делегатом в краї К.Галецького, якому надали всі повноваження колишнього ц.к.намісника [2, арк.28]. У січні 1920 р. уряд скасував Галицький сейм і крайовий виділ, всю систему самоврядування, призначив старостів і поділив Галичину на три воеводства, а згодом заборонив вживати назви “Галичина” і “українець”, котрі змінив на “Східна Малопольща” і “русин” [25, с.154-155].

Така політика польського уряду викликала гостру реакцію серед населення краю. Так, у квітні 1920 р. вибухнуло збройне повстання в Ко-

сівському повіті, придушене регулярними військами [25, с.155]. У цей час були арештовані в Косівському деканаті оо.М.Березюк, І.Березовський, В.Глібовицький та М.Смалко “за антидержавну діяльність” [1, арк.59]. Поки що важко встановити ставлення всього духовенства Станіславської єпархії до окупаційної влади, оскільки, за даними повітових старостів, не зафіксовано “якихось ближчих випадків” антидержавної діяльності священників у межах єпархії [1, арк.53, 54, 57, 59-61, 71]. Однак єп.Г.Хомишин 7 лютого 1920 р. зауважував, що нема “майже дня, щоби не упав жертвою сеї пошести (тобто репресій. – *Авт.*) також священник. Як так дальше буде, то села наші готові опустіти, а парохії остануть без священників” [8, с.1].

Однак у липні 1920 р. політична ситуація ускладнилася внаслідок радянсько-польської війни, в ході якої на території зайнятих 16 із 52 галицьких повітів утворено Галицьку СРР. Галревком 1 серпня 1920 р. видав декрет №2, який не тільки обмежував права церкви, але фактично ставив її поза законом, визнаючи лише, що “всі церковні і релігійні товариства підчиняються загальним постановам про приватні товариства” [20, с.152-153]. У радянській історіографії з цим декретом пов'язували “початок систематичного поширення атеїстичних поглядів” [34, с.103]. Галицький єпископат висловив протест проти обмежень радянською владою громадянських прав людини, свободи совісті та віросповідань, наголошуючи, що “Галицька радянська республіка є штучним утворенням більшовицької окупаційної влади, яка нічим не відрізняється від царської чи польської окупації” [32, с.27]. Вже у вересні 1920 р. польські війська знову окупували Галичину. Відтепер починається утвердження польської окупаційної влади в Східній Галичині, яка закріпилася тут до 1939 р.

Таким чином, становище і діяльність духовенства Станіславської єпархії в 1919-1920 рр. визначалися такими факторами: 1) частою зміною суспільно-політичної ситуації, обумовленої невизначеністю міжнародно-правового статусу Східної Галичини; 2) спробами дипломатичного врегулювання східногалицького питання на міжнародному рівні; 3) прагненнями польського уряду закріпити “польський стан посідання” в Східній Галичині, використовуючи всі можливі засоби і методи.

Ці фактори обумовили діяльність єпископів і духовенства УГКЦ, іх часто діаметрально протилежне ставлення до ситуації. Так, духовенство підтримало українську державність, однак у Станіславській єпархії активною політичною діяльністю займалася лише невелика його частина, про що свідчить аналіз арештів єпархіального духовенства. Однак очевидно, що сам факт існування української державності сприяв визначенню його національної ідентичності. До того ж духовенству була притаманна висока політична культура, що проявилася у сподіваннях на

правове врегулювання східногалицького питання на міжнародному рівні в 1919-1920 рр. Слід визнати, що духовенство Станіславської єпархії чинило здебільшого пасивний опір встановленню "польського стану посідання", що проявлявся переважно у відмові визнати "польськість" Галичини і підкреслюванні власної національної ідентичності. На таку позицію духовенства впливали пастирські листи єпископату, якому вони були зобов'язані під канонічним послухом, але окремі випадки свідчать, що кожен священник самостійно визначав свою громадську позицію.

Перспективою дослідження даної теми може бути вивчення активності духовенства Станіславської єпархії в наступний період. Це допоможе зрозуміти, чому попри значне поширення релігійного індуферентизму в галицькому суспільстві 1920-30-х рр. зберігся значною мірою високий авторитет УГКЦ.

1. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф.2, оп.1, спр.181.
2. ДАІФО. – Ф.11, оп.1, спр.20.
3. Центральний державний історичний архів України у м.Львів (далі – ЦДІАУЛ). – Ф.146, оп.8, спр.3682.
4. ЦДІАУЛ. – Ф.146, оп.8, спр.5065.
5. ЦДІАУЛ. – Ф.408, оп.1, спр.1000.
6. Вісник Станіславської Єпархії. 1919. – Ч.IV-X.
7. Там само. – Ч.XI-XII.
8. Там само. – 1920. – Ч.I-III.
9. Там само. – Ч.X-XII.
10. Львовско-Архієпархіяльні Відомости. – 1919. – Ч.2.
11. Українське життя. – 1921.
12. Відозва в справі отворення духовного семинара в Станіславові. 21 січня 1918 р. + Григорій, Єпископ. – 4 с.
13. Альманах Станіславівської Землі: Зб. матер. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975. – Т.1.
14. Альманах Станіславівської Землі: Зб. матер. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1985. – Т.2.
15. Городенщина: іст.-мемуар.зб. – Нью-Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978.
16. Макар В. Пройдений шлях: Спомини. – Т.1. Від Бистриці до Бугу (1911-1929). – Торонто, 1983.
17. Кравчук А. Конференції Архисреїв УГКЦ (1902-1937). – Львів, 1997.
18. Кривава книга: Передрук видань 1919 та 1921 років. – Дрогобич, 1994.
19. О.Лебедович І. Полеві духовники УГА. – Вінніпег, 1963.
20. Правда про унію: Док. і матер. – 2-е вид. – Львів, 1968.
21. Васків А.Ю. Греко-католицька церква в духовному житті українців Східної Галичини (1919-1939 рр.) / Автореф. канд. дис. – К., 1997.
22. Гентош Л. Апостольська Столиця і питання державно-правового статусу Східної Галичини в 1918-1923 рр. / Автореф. канд. дис. – Львів, 1997.
23. Даниленко С.Т. Уніати. – М., 1972.
24. Єгрешій О.І. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння (1904-1939 рр.). – Івано-Франківськ, 2001.
25. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993.

26. Москалюк М.Ф. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. XX ст. – К., 1998.
27. Переверзій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20-30-х рр. XX ст. – К., 1998.
28. Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького // Київська Церква. – 2001. – №2-3.
29. Єгрешій О.І. Державотворча концепція Григорія Хомишина // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип.4-5.
30. Іванцев І.Д., Пилипів І.В. УГКЦ і ЗУНР // Розстріляна і відроджена церква: Матер. конф. – Івано-Франківськ, 2001.
31. Карпенко О.Ю. Статус Східної Галичини у міжнародно-правових актах (1918-1923) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1998. – Вип.1.
32. Марчук В.В. Греко-католицька церква у 1914-1923 рр. // Укр. іст. журн. – 2000. – №6.
33. Марчук В., Пилипів І. Українська греко-католицька церква й українська держава // Українознавчі студії. – 2000. – №2.
34. Ступницький С.Л. З історії поширення атеїзму в Західній Україні (20-30-і роки XX ст.) // Укр. іст. журн. – 1966. – №9.
35. О.д-р Хома І. О. Джованні Дженоккі Апостольський Візитатор України // Богословія. – 1982. – Т.XLVI.
36. О.д-р Хома І. Українське Посольство при Апостольському Престолі 1919-1921 // Богословія. – 1981. – Т.XLV.

Deljatynskij R.

CONDITION AND ACTIVITIES OF THE CLERGY OF STANISLAV EPARCHY OF UGCC IN 1919-1920-th.

The problem is examined on the basis of one of the three UGCC eparchies. The author's attention is mainly paid to the condition of clergy at the beginning of polish occupation of Eastern Galychyna. The arrests of prists, changes in rites and other measures of occupational authorities, directed towards destruction of UGCC are analysed. The author emphasizes the fact that it was the period of intensive growth and fixation of greco-catholic clergy's national self-conscience.

Дрогомирецька Л.Р.

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО ГАЛИЧИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ КООПЕРАТИВНОМУ РУСІ (1920-1939 рр.)

Діяльність греко-католицького духовенства Галичини впродовж міжвоєнних десятиліть велася стосовно поглиблення впливу церкви на громадсько-політичне, економічне, культурно-освітнє життя краю. Велику увагу, зокрема, духовенство приділяло розвитку української кооперації, усвідомлюючи її роль як форми господарської самоорганізації, покликаної сприяти піднесенню матеріального добробуту народу, виховувати в нього почуття національної гідності.

Характеризуючи стан наукової розробки досліджуваної теми, необхідно зазначити, що до сьогодення в українській історіографії немає спеціальних праць, присвячених вивченню даної проблеми.

Перші дослідження ролі Української греко-католицької церкви в розвитку кооперації належали учасникам кооперативного руху, його теоретикам і практикам, серед яких було чимало представників духовенства. Їх праці [14; 26; 30; 31; 37] дають загальне уявлення про внесок кліру у розвиток кооперації в Західній Україні. Окрему групу досліджень історії кооперації складають праці істориків української діаспори, колишніх учасників українського кооперативного руху, найпомітнішою серед яких є монографія І.Витановича “Історія українського кооперативного руху” [13]. Автор звернув увагу на тісний зв’язок української кооперації з національно-політичними прагненнями народу, його духовним життям, однак особливості участі духовенства в кооперативному русі відзначив лише епізодично. Окремі аспекти діяльності діячів Греко-католицької церкви у сфері кооперації відображені в мемуарній літературі [9; 10; 11], проте більшість з цих публікацій мають популярно-пропагандистський, а не науковий характер.

Радянська історіографія з різних причин, перш за все політико-ідеологічного характеру, жорстко детермінувала релігійну тематику, штучно звужувала предметну галузь дослідження. Імена багатьох активістів національного кооперативного руху, серед яких чимало церковних діячів, були “вилучені” з історії, оголошені “буржуазними націоналістами” і “ворогами народу”, а інформація про них ставала майже недоступною для науковців.

В умовах становлення і розбудови незалежної Української держави зацікавленість релігійною тематикою помітно зросла. За останні роки з’явилися якісно нові статті, монографічні дослідження А.Васьківа, В.Марчука, М.Москалюка, В.Перевезія, І.Пилипіва, в яких неупереджено з’ясовується роль Греко-католицької церкви в національному житті Західної України досліджуваного періоду [12; 19; 20; 21; 22; 24; 25; 32; 33; 34]. Проте, незважаючи на незаперечні успіхи сучасних істориків у вивченні історії УГКЦ, є всі підстави стверджувати, що участь греко-католицького духовенства у розбудові української кооперації залишилася поза увагою дослідників.

Враховуючи сучасний стан наукової розробки досліджуваної проблеми, ми поставили перед собою мету на основі використання архівних джерел, публікацій документів та матеріалів, дати об’єктивну оцінку діяльності греко-католицького духовенства з розвитку українського кооперативного руху в Західній Україні у 1920-1939 рр., на загальноісторичному тлі подій з’ясувати роль Української греко-католиць-

кої церкви в економічному, національно-культурному та політичному житті українського народу, проаналізувати форми і методи діяльності політичних об’єднань греко-католицького духовенства щодо активізації українського кооперативного руху.

Своїм розвитком українська кооперація завдячувала ентузіастам, більшість яких поєднувала свою політичну, наукову, мистецьку, душпасирську діяльність з творенням кооперативних інституцій.

Представники кліру дотримувалися переконань, що ідеї кооперації дуже близькі до засад християнської релігії. “Ціль кооперації, – добро других, добро загалу замість одиниць, альтруїзм замість егоїзму. Також головною основою християнства є любов до ближнього і поборювання самолюбства... – писав у 1926 р. релігійний часопис “Нива”. – Клич “працюймо разом для користи всіх” замість “одні проти других” наблизить людство до науки біблій”. Виходячи з цих міркувань, “Нива” закликала кожного священика ознайомитися з кооперативною ідеєю, перейнятися кооперативними кличами і докласти всіх старань, “щоби в парохії повсталася на добрих основах кооператива споживча і молочарська, а де можливо, то кредитова і промислова” [37, с.265-266].

Без сумніву, тон активній участі греко-католицького духовенства в українському кооперативному русі завдала ієрархія церкви, а насамперед, митрополит Андрей Шептицький. Владика був упевнений в тому, що активна діяльність священиків у сфері кооперації, з одного боку, пожвавить український кооперативний рух, а з іншого, – сприятиме піднесенню авторитету церкви, поглибить її вплив на громадське життя. Тому у зверненні до духовенства у 1926 р. А. Шептицький заявив, що “уважає кооперативи за незвичайно важну і корисну справу і покладає великі надії на розцвіт тих же” [26, с.267].

Ще у 1924 р. митрополит рекомендував керівникам української кооперації активно залучати духовенство до праці в кооперативних організаціях. Пропозиція А.Шептицького знайшла схвальний відгук. “Радо вітаємо ініціативу Вашої Ексцеленції в справі поставлення до диспозиції робітників на кооперативнім полі з богословських кіл, – писав у відповідь А.Шептицькому голова Крайового союзу господарських спілок С.Герасимович. – Перед війною наші кооперативи в значній мірі опиралися на праці священиків. Ми певні, що й тепер придбання такого контингенту кооперативних робітників... буде корисним для цілого кооперативного руху” [3, с.12]. Щоб забезпечити належну підготовку духовенства до кооперативної діяльності, Крайовий союз господарських спілок пропонував організувати окремі кооперативні курси для студентів духовної семінарії і гарантував “моральне підпертя і належну поміч” тим випускникам, які в майбутньому виявлять бажання працювати в кооперації [3, с.12].

Різні аспекти участі греко-католицького духовенства у кооперативному русі стали предметом обговорення на зборах Ревізійного союзу українських кооперативів, що відбулися 25 березня 1925 р. у Львові. На зборах були присутні 30 священників. У прийнятій ухвалі зазначалось, що “від душпастиря жадає наша суспільність праці не лиш в церкві, але і у всіх інших установах, і насамперед, в кооперативних”, оскільки кооперативи “по селах і місточках гуртують нарід і розбужують в нім ідею співпраці і організації...”, а в сій праці львину часть мають священники” [14, с.230]. Таким чином, ієрархія церкви і керівники української кооперації були одностайними у поглядах на доцільність активної участі священників у кооперативному русі.

Важко переоцінити ту роль, яку відіграло греко-католицьке духовенство у розвитку української кооперації в Галичині. Представники кліру були серед першозасновників української кооперації. Серед них – львівський священник Є.Дуткевич – співзасновник першого українського кооперативу “Народна Торгівля”; священник із Стрийщини О.Нижанківський, з ім'ям якого пов'язано виникнення перших молочарських кооперативів; Д.Танячкєвич – засновник ощадно-позичкових кас. На зламі XIX–XX ст. також відомими кооператорами в Галичині були священники С.Качала, Й.Кобринський, Є.Дуткевич, Л.Джулинський та багато інших [13, с.79,151].

Їх приклад гідно наслідувало греко-католицьке духовенство 20-30-х років XX ст. Своєю щоденною працею в кооперативних організаціях священники доводили відданість загальнонародній справі: брали активну участь у заснуванні кооперативних організацій у своїх парохіях, стежили за їх діяльністю, пропагували ідеї кооперації серед громадськості. Так, парох з села Делієва Калуського повіту А.Гарасевич у 1924 р. заснував у своєму селі молочарню, яка згодом стала центром економічного життя навколишніх сіл. Молочарня була однією з найбільших у системі “Маслосоюзу”: мала 37 пунктів збору молока і щоденно виготовляла 500 кг масла, експортувала його до Англії. З ініціативи о.Гарасевича при молочарні було створено позичкову касу, внески до якої селяни сплачували молоком, а позики для піднесення свого господарства отримували грішми [9, с.565]. Священник К.Кульчицький з м. Тисмениці заснував кредитну касу і торговельний кооператив, побудував великий будинок для “Народного дому”. Разом з парохом с.Угринова о.Баришем заснував у Станіславі торговельний кооператив “Достава” [9, с.661]. Парох села Скоморочи Бучацького повіту І.Галібей збудував “Народний дім”, у якому були розташовані читальня “Просвіти”, Районова молочарня, кооператив “Селянська спілка”; заснував у своєму селі кредитну касу, яка успішно функціонувала і дала змогу селянам викупити в поміщика-поляка 80 моргів орної

землі і 40 моргів лісу; організовував кооперативні й сільськогосподарські курси; був головою майже кожної громадської організації у своєму селі [11, с.642].

“Самозрозумілим для членів кооперативи, – згадував директор Окружного союзу кооперативів (ОСК) у Стрию І.Кузів, – було мати свого панотця головою Надзірної Ради кооперативи” [11, с.342]. І справді, священники, маючи високий авторитет на селі, часто обиралися до складу керівних органів кооперативних установ. Наприклад, І.Петрушевич, Й.Матковський, В.Качмарський, З.Пеленський входили до спостережної ради ОСК у Стрию [10; 332]; Д.Нестайко був головою спостережної ради повітового союзу кооперативів (ПСК) у Бучачі, а також директором місцевого Українбанку [10, с.403]; В.Павлусевич – головою ОСК у Калуші [9, с.481].

У 1925 р. у кооперативних установах Галичини працювали 626 священників (23,5 % духовенства), з них 502 були у складі спостережних рад, 124 – членами управ кооперативів [26, с.237]. Проте журнал “Нива” закликав клір ще активніше працювати на кооперативному полі: “Було би ще з більшим хісном для національної справи і для піднесення авторитету самого духовенства, якщо б воно (духовенство. – Л.Д.) ще сильніше працювало в кооперативних установах” [26, с.237].

Таким чином, греко-католицьке духовенство Галичини не обмежувало свою діяльність релігійними справами, а прагнуло впливати на громадське життя, що, з одного боку, сприяло піднесенню авторитету церкви, а з іншого, – зміцнювало її вплив на релігійну і національну свідомість українства.

Попри намагання триматися осторонь від суто політичних питань, церква, як слушно зауважує дослідник історії УГКЦ В.Перевезій, була активним чинником політичного життя. Вона не тільки займала чітку позицію щодо тих чи інших політичних сил, а й виступала засновником власних об'єднань, які мали багато ознак політичних партій [32, с.24].

У першій половині 20-х років греко-католицьке духовенство брало участь у політичному житті опосередковано. В цей час роль Християнсько-суспільної партії ослабла, частина її діячів зосередилась на релігійно-церковних проблемах, інша – влилася до УНДО [32, с.28].

4 серпня 1925 р. з ініціативи С.Томашівського, О.Назарука, Т.Галушинського, В.Скрутеня виникла Українська Християнська Організація (УХО), яка за час свого існування (до серпня 1930 р.) на ґрунті так званої “реальної політики” виступала за автономію українських земель і співпрацювала з УНДО [24, с.98; 36, с.5-6]. Згідно з програмою, УХО ставила собі за мету “об'єднати всіх українців, що є християнами-католиками... і тим самим утворити певну зорганізовану силу, завданням якої було б робити

свідомим український народ, ... йти рука-в-руку з тими українськими інституціями, які також працюють на культурно-освітній і економічній ниві”, прагнула “допомагати їм у їх праці для добра українського народу...” [5, с.35]. Важливою складовою частиною програмних засад УХО була вимога від своїх членів брати активну участь у роботі різноманітних (в т. ч. й кооперативних. – Л.Д.) економічних товариств [27, с.2].

Суспільні настрої духовенства у 20-х роках йшли в руслі націонал-демократії, що обумовлювалося близькістю ідеології УГКЦ з політичною платформою УНДО. І духовенство, і націонал-демократи вважали себе захисниками інтересів українського громадянства, ставили перед собою завдання стати консолідуючим чинником національного життя. В проєкті програми УНДО під заголовком “Відношення до церкви” вказувалося, що “Головною підвалиною духовного розвитку нації УНДО вважає християнську етику і мораль. Щоби церква мала змогу виконувати серед українського народу свою місію... УНДО боронитиме незалежність церкви від ворожих нації чинників. Зокрема, під Польщею УНДО обстоюватиме незалежність церковних організацій українського народу...” [1, с. 3].

Визнаючи зростаючий вплив духовенства на релігійну і національну свідомість українства, націонал-демократи заохочували священників до активної співпраці. 5 січня 1927 р. повітовий з’їзд УНДО в Косові звернувся до священників того ж повіту із закликом, щоби “духовенство те вступило в УНДО; об’єднувало членів для УНДО; в’яснювало своїм парафіянам програму УНДО; розширювало партійну працю; об’єднувало керівництво в читальнях і кооперативах” [6, с.14].

Клір позитивно реагував на такого роду пропозиції. Архівні документи свідчать, що духовенство на своїх деканатських зборах часто доходило думки про необхідність впливати на селян в дусі гасел націонал-демократії. Подібне рішення було прийнято представниками духовенства на зборах у Радехові. Предметом наради стали заходи, спрямовані на активізацію діяльності товариства “Просвіта”, кооперативних товариств, боротьби за українську школу [18, с.317].

Загострення польсько-українських стосунків у кінці 20-х – на початку 30-х рр. витворили нову розстановку сил в українському політичному таборі. Щоб домогтися більшого впливу на суспільно-політичне життя українців у Польщі, ієрархи церкви вирішили заснувати власні політичні організації в середовищі греко-католицького духовенства і в такий спосіб, як вважає львівський історик М.Швагуляк, посилити його політичну роль.

24 вересня 1930 р. за участю Г.Хомишина засновано Українську католицьку народну партію (з 1932 р. – Українська народна обнова), яка обстоювала ідею автономії всіх українських земель в межах Польщі [22, с.98]. Програмні засади УКНП (УНО) ґрунтувалися на ідеях, сформульо-

ваних Г.Хомишином у “Пастирському листі про політичне становище українського народу в Польській державі” (1931 р.), в якому єпископ закликав до польсько-українського порозуміння, основою якого мало стати взаємне визнання, лояльне ставлення українців до Польщі взамін за створення нею сприятливих умов для розвитку національного, господарського та культурного життя [24, с.99].

Приблизно в той же час митрополит А.Шептицький зініціював утворення 1 січня 1931 р. Українського Католицького Союзу (УКС), який ставив собі за мету консолідацію всіх верств українського суспільства на національно-християнських (не тільки греко-католицьких) засадах для побудови власної державності. Ідею автономії українських земель у Польщі УКС не підтримував (за винятком “нормалізаційних” 1935-1936 рр.) і акцентував увагу на ідеї самостійності України [24, с.100]. Відстоюючи у ставленні до Польщі політику поміркованої опозиції, УКС заявив, що буде захищати інтереси народу, утверджувати соціальну справедливість для робітників і селян [16].

Незважаючи на спільну антикомуністичну спрямованість та намагання зміцнити роль греко-католицької церкви у краї, УНО та УКС різнилися відмінними політичними платформами, релігійно-обрядовою специфікою, структурною побудовою та впливом на маси. Відрізнялися позиції обох організацій і стосовно української кооперації.

У своїй діяльності УНО спиралася на політичну платформу її духовного наставника і опікуна – станіславського єпископа Г.Хомишина. Навесні 1928 р. на конференції деканів Станіславської єпархії Г.Хомишин закликав духовенство “до основи парафіяльних читалень, бібліотек, кооператив та склепів” під патронатом церкви, мотивуючи таку необхідність “стремлінням до національного добра” [7, с.2]. Проте у зверненні до духовенства підвладної єпархії 8 грудня 1928 року він висловив стурбованість з того приводу, що “в деяких кооперативах, читальнях та інших світських установах загніздився дух сельробівський та радикальний, що там члени суть здекларовані вороги церкви і релігії...”. Єпископ наказав “всім душпастирям в парохіях з кооператив, читалень та інших установ і організацій ... коли не можна ворожого напружати змінити ... підканонічним послухом забрати всякі капітали ними там вложені, ... переслати до місяця від дня одержання сеї відозви точні письменні відповіді на ... питання: які суть установи в парохії (читальні, кооперативи, товариства церковні і світські), який в них вплив і чи душпастир бере в них участь...” [7, с.2]. Така позиція Г.Хомишина, очевидно, була обумовлена прагненням послабити позиції тих політичних сил, які він вважав ворожими церкви. Проте своїм наказом він позбавляв частину українських кооперативних організацій підтримки з боку духовенства, що, безумовно, негативно позначилося на їх діяльності.

У зверненні “Про діяльність священника в світських товариствах і установах”, опублікованому в газеті “Нова зоря” 4 листопада 1937 р., Г.Хомишин ще раз підтвердив своє негативне ставлення до громадських організацій і категорично заборонив “всім священникам та душпастирям ... належати до світських товариств і установ..., котрі мають на цілі попірати справи Церкви...” Проте на цей раз заборона не стосувалася “установ фінансових, економічних, торговельних та промислових”. Священникам дозволялося надавати їм допомогу “радою, інформаціями”, але заборонялося “сповняти в них безпосередньо який-небудь уряд чи функцію”, тобто займати керівні посади [7, с.4]. Таким чином, Г.Хомишин в кінцевому результаті визнав доцільність існування українських кооперативних організацій і необхідність співпраці духовенства з ними. Але, маючи на меті перебудувати все суспільне життя на засадах католицизму, він суттєво обмежив можливості греко-католицького духовенства Станіславської єпархії брати активну участь в українському кооперативному русі. Пріоритетним напрямком діяльності церкви, на переконання Г.Хомишина, мала стати робота над творенням нових, підпорядкованих лише ієрархії економічних установ, незалежних від ліворадикальних впливів.

Український Католицький Союз поставив перед собою завдання “боронити католицьку віру і мораль, дбати за приноровлювання принципів християнської етики у всіх ділянках національного життя і підтримувати культурний та господарський розвиток українського народу...” [29, с.2]. Відповідно до цих завдань, УКС виступав за співпрацю священників з українськими культурно-освітніми й економічними установами, в т.ч. й кооперативними.

“Вплив католицького руху на громадянське життя та додатня співпраця з читальнею, кооперативою, з кружком “Сільського господаря” і “Рідною школою”, – писав у 1936 р. пресовий орган УКС тижневик “Мета”, – викорінюють на низах байдужість до цих установ, впроваджують ідейну обов’язковість та строгу відповідальність за їх розвій” [30, с.3].

На співпрацю з українськими громадськими товариствами духовенство націлювали загальні збори УКС, що відбулися 26 грудня 1935 р. В ході дискусії учасники зборів прийшли до висновку, що “УКС повинен ідейно об’єднати всі наші національні установи, а головню “Просвіту”, “Рідну школу” і кооперацію” [17, с.15].

План праці УКС щодо кооперації був опублікований на сторінках партійного тижневика “Мета” у квітні 1934 р. і містив конкретні пропозиції, а саме: УКС у парохіях мав “основувати і провадити культурні і економічні товариства; існуючі обсаджувати практикуючими католиками; переводити анкети-наради над економічними потребами села; помагати парохів у кожній його праці для добра громади; інформувати

його про все, що загрожує загальному добру; збирати фонди і вести доходи підприємства в користь Церкви і бідних; пособляти рідному промислові і торгівлі села; в кожній парохії побудувати церковний дім, що став би осередком вищезгаданої освітньої, харитативної і культурно-економічної праці” [23, с.5].

Намагаючись втілити цей план в життя, діячі УКС закликали духовенство активно працювати у сфері кооперації. “Загальна нужда народу змушує весь загаль українського духовенства до цієї праці, – писав у 1934 р. часопис “Мета”. – Неоспоримим фактом є, що всі низові клітини громадянського життя ... через молочарню, кооперативу і читальню, аж до пропагування полуниць, садівництва... – все це завдячує... своє існування .. українському духовникові та гуртові сільських ідейників, які наш душпастир народів виховав...” [30, с.2].

Своїм особистим прикладом А.Шептицький, який вважався патроном союзу, доводив, що душпастир не може стояти осторонь національних справ. Аналіз архівних документів свідчить, що митрополит активно співпрацював з центральними кооперативними установами: “Центробанком”, “Центросоюзом”, “Маслосоюзом” [2, с.24-26,40-44,53], був членом товариства “Сільський господар” [3, с.10]. Владика опікувався діяльністю низових сільських кооперативів, фінансував ті з них, які зверталися до нього за допомогою. Так, у травні 1931 р. А.Шептицький надав позику в сумі 10 тис.зл. на розгортання господарської діяльності ткацько-килимарського кооперативу “Гуцульщина” з Косова; у 1932 р. виділив кошти на купівлю приміщення для ремісничого кооперативу “Зоря” у Жовкві і будівництво будинку господарсько-споживчого кооперативу “Згода” в Протесах; надав кредит “Маслосоюзу” на купівлю приміщення для молочарської крамниці по вул. Городоцькій у Львові; видав розпорядження про те, щоби з митрополичих маєтків в Уневі продали ліс для добудови будинку торговельно-молочарської спілки “Будучність” в селі Лагодіві біля Перемишля [4, с.14,20-21,53,54,58]. Це далеко не повний перелік добродійних вчинків митрополита Андрія.

Глава Греко-католицької церкви охоче демонстрував своє ставлення до української кооперації, приймаючи запрошення на різного роду кооперативні торжества. Так, у 1931 р. А.Шептицький був присутнім на концерті, організованому кооперативом “Зоря” у Жовкві на честь 30-ліття єпископства [4, с.14]. 3 червня 1934 р. на кооперативному святі у Львові митрополит освятив прапор Ревізійного союзу українських кооперативів і благословив кооператорів “на подальшу успішну й невтомну працю”. Владика вітала десятитисячна львівська громада. У зверненні до митрополита К.Левицький сказав: “...Коли ми клали перші підвалини нашої кооперації – тоді Ви, Ексцеленціє, благословили наші почини, сподіючися

по них великого жнива. Ваші сподівання здійснилися і наша ідейна праця видала вже овочі. Це тисячі кооперативних гнізд, сотки тисяч членів, мільйони кооперативного майна. Дякую Вам, Ексселенціє, за благословення і за побажання для кооперації. Як перший голова РСУК висловлюю побажання, щоби це нинішнє благословення було таке щасливе, як і те в початках. Ми ж усі мусимо собі усвідомити, що тільки працею, солідарністю і дисциплінованістю поборемо лихоліття” [35, с.1].

Таким чином, у 20-30-х роках ХХ ст. у середовищі провідних діячів Греко-католицької церкви у ставленні до українських кооперативних організацій виробилися дві протилежні позиції. Перша з них, репрезентована станіславським єпископом Г.Хомишиним, полягала в тому, що духовенство могло співпрацювати тільки з тими кооперативними організаціями, які діяли в душі католицької ідеології. Представники позиції, яку поділяв А.Шептицький, виступали за активну участь священників в українському кооперативному русі з метою побороювання ворожих церкви течій.

Незважаючи на певні ідейні розбіжності, УНО й УКС відстоювали право українського народу розвивати свою власну господарську організацію, захищали українські кооперативні організації від утисків з боку польських урядових чинників. Так, 23 жовтня 1934 р. представники УНО взяли участь у нараді провідних політичних сил Галичини, скликаній з приводу прийняття кооперативного закону 1934 р., на якій було ухвалено висунути протест проти тих вимог закону, які “обмежують свободу українського кооперативного руху і не дають можливості українському населенню розвинути власними силами своє господарське життя” [15, с.339].

У березні 1936 р. орган УКС тижневик “Мета” опублікував редакційну статтю “На сторожі наших досягнень”, в якій УКС попереджав кооператорів про приховану загрозу для української молочарської кооперації з приводу прийняття молочарського закону 1936 р. “Наше кооперативне молочарство, започатковане нашим духовенством тому 30 літ ... і ведене при його близькій співпраці, – писала “Мета”, – пробує тепер дехто ослабити”. Часопис закликав кооператорів мобілізувати всі сили і гідно протистояти наступу польських властей, запевнюючи, що в протистоянні з польськими властями УКС і духовенство будуть відстоювати інтереси українства і надалі продовжать працю в національних кооперативних установах. “Наше духовенство, доцінюючи вповні питому вагу нашої молочарської кооперації в нашому національному житті, причиниться до її скріплення і до дальшої розбудови, згідно з найбільше життєвими інтересами нашого селянства, основи української нації...” [28, с.3].

Активна діяльність духовенства в українському кооперативному русі давала змогу зміцнювати позиції Греко-католицької церкви в суспільному

житті. Проте посилення впливу на українські кооперативні організації для УНО й УКС не було самоціллю, більшу увагу вони акцентували на національно-просвітницькій та релігійній діяльності. Разом з тим, спроби лівого крила українського політичного спектра посилити свої позиції в кооперації католицької партії розцінювали як приниження авторитету УГКЦ. “Многі наші кооперативи стали осередком радикальної або сельробівської агітації і звернули своє вістря головно проти Церкви й духовенства”, – із занепокоєнням писав ще у квітні 1928 р. орган УНО часопис “Нова зоря” [39, с.1]. Тому політичні об’єднання духовенства намагалися захистити кооперацію від “небажаних” впливів. Зокрема, у березні 1938 р. УНО організувало антикомуністичну акцію в Рогатинському повіті, що проходила “не тільки в церквах у формі казань, але і в розмовах, посидіннях з членами українських організацій “Просвіта”, “Скала”, “Луг”, кооперативи”. В ході акції священники вказували “на небезпеку, яку приносить з собою для українського народу комунізм, який осилюється опанувати собі ці організації” [8, с.26].

Таким чином, політичні об’єднання греко-католицького духовенства Галичини визнавали важливість кооперації в житті українського народу і намагалися не допустити посилення впливу на кооперативний рух ворожих церкви течій. Працюючи в кооперативному русі, греко-католицьке духовенство надавало йому духовної глибини, широти замислу та творчого ставлення до буденних господарських справ, забезпечувало моральну підтримку.

Дана стаття далеко не повністю висвітлює досліджувану проблему, це тільки перша спроба її комплексного дослідження у вітчизняній науці. Перед дослідниками є великі можливості для подальшої праці. Перш за все необхідно якомога точніше й повніше висвітлити внесок невідомих широкому загалу історичних постатей – служителів церкви, які сприяли розбудові національної кооперації.

1. Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф.358, оп.1, спр.110.
2. Там само, спр.112.
3. Там само, спр.125.
4. Там само, спр.126.
5. Державний архів Івано-Франківської області, ф.2, оп.1, спр.373.
6. Там само, спр.488.
7. Там само, спр.700.
8. Там само, спр.1523.
9. Альманах Станіславівської землі: У 2-х т. – Т.ІІ. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1985. – 899 с.
10. Бучаччина. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк-Лондон-Париж-Сідней-Торонто, 1972. – 943 с.

11. Стрийщина. Історично-мемуарний збірник. – Т.І. – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Сідней, 1990. – 634 с.
12. Васьків А. Греко-католицька церква в духовному житті українців Східної Галичини (1919-1939 рр.) / Автореф... дис. канд. іст. наук. – К., 1997. – 25 с.
13. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – 624 с.
14. Гарасовський С. Кооперація духовенства і Ревізійний Союз // Нива. – 1925. – Ч.7-8. – С.230-233.
15. Голос українського політичного проводу // Кооперативна республіка. – 1934. – Ч.11. – С.339.
16. Діло. – 1930. – 26 жовт.
17. Загальні Збори Українського Католицького Союзу // Мета. – 1936. – Ч.1. – С.14-15.
18. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918-1929). – Т.І. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 536 с.
19. Марчук В. Етнос, нація і релігія: теоретико-методологічний аналіз // Християнство в Україні на межі третього тисячоліття. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С.56-64.
20. Марчук В. Греко-католицька церква в етнонаціональному розвитку України // Четвертий Міжнародний конгрес українців. Доповіді та повідомлення. Історія. – Частина 2. – Одеса – Київ – Львів, 1999. – С.569-573.
21. Марчук В. Історія Греко-католицької церкви. Концепція дослідження // Українська історична наука на порозі XXI століття. Міжнародний Науковий Конгрес. – Чернівці: Рута, 2001. – С.62-65.
22. Марчук В. Українська Греко-католицька церква. Історичний нарис. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 162 с.
23. Мета. – 1934. – Ч.16. – С.5.
24. Москалюк М. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920-1939 рр.): історико-політологічний аналіз // Галичина. – 2000. – № 4. – С.97-101.
25. Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. XX ст. – К.: Стілос, 1998. – 56 с.
26. Мосюра М. Праця нашого духовенства в кооперації // Нива. – 1929. – Ч.6. – С. 237-238.
27. Найближчі завдання організаторів // Наші вісти. – 1925. – Ч.2. – С.2.
28. На сторожі наших досягнень // Мета. – 1936. – Ч.11. – С.3.
29. Наші завдання у новім році // Нива. – 1931. – Ч.1. – С.1-3.
30. Осташевський Й. До питань громадської діяльності українського духовенства // Мета. – 1934. – Ч.7.– С.2.
31. Осташевський Й. Український Католицький Союз і нація // Мета. – 1936. – Ч.45. – С.3.
32. Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20-30-х рр. XX ст. – К., 1998. – 46 с.
33. Пилипів І. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького у міжвоєнний період // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С.308-315.
34. Пилипів І. Культурно-просвітницький рух у Західній Україні у 20-30-і роки XX століття та місце в ньому УГКЦ (на матеріалах Станіславської єпархії УГКЦ) // Християнство в Україні на межі третього тисячоліття. – Івано-Франківськ: Плай, 2002.
35. Українська кооперація під крилами Церкви. Найвищий достойник греко-католицької Церкви посвятив прапор української кооперації // Мета. – 1934. – Ч.22. – С.1.
36. УХО та її завдання // Наші вісти. – 1925. – Ч.1. – С.5-6.

Дрогомирецька Л.Р. Греко-католицьке духовенство Галичини в українському кооперативному русі (1920-1939 рр.)

37. Чернега М. Кооперація і духовенство // Нива. – 1926. – Ч.7-8. – С.265-269.
38. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років XX ст. // Записки Наукового товариства імені Т.Шевченка. – Том ССXXII. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С.111-145.
39. Що тепер грозить нашій Церкві // Нова зоря. – 1928. – Ч.30. – С.1.

Drohomyretska L.

HALYCHYNA GREEK-CATHOLIC PRIESTHOOD IN UKRAINIAN CO-OPERATION MOVEMENT (1920-1939)

The article by L. Drohomyretska deals with the problem of Halychyna Greek Catholic activities in the sphere of co-operation.

The author highlights the activities of priests as organizer and inspirers of co-operation institutions and explores the influence of Greek-Catholic priesthood political organizations on the development of Ukrainian co-operation movement in Galychyna.

УКРАЇНА В ПОЛІТИЦІ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Галицька-Дідух Т.В.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ УРЯДУ РСФРР ЩОДО СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (липень – вересень 1920 р.)

На сучасному етапі одним із пріоритетних напрямків зовнішньої політики України є зміцнення і поглиблення українсько-російських стосунків. Саме тому дослідження місця і ролі Східної Галичини у зовнішньополітичній концепції радянської Росії набуває сьогодні особливої актуальності. Започаткували вивчення проблеми безпосередні учасники подій (О.Назарук, К.Левицький, М.Лозинський, О.Марітчак), у працях яких, з одного боку, вказується на спробу уряду РСФРР радянлізувати Східну Галичину, з іншого, – протиставляються зовнішньополітичні лінії Росії й Польщі щодо східногалицького питання. Вказані напрямки досліджували українські історики в еміграції (І.Кедрин, І.Нагаєвський, В.Верига, М.Мельник, М.Стахів, І.Завада, С.Ярославин, А.Бедрій, Л.Васильківський та ін.). Подекуди на шкоду еміграційній історіографії пішла однозначно антирадянська позиція її авторів, яка переважила потребу об'єктивного висвітлення. Радянські історики через цензурні обмеження не могли цілісно та об'єктивно висвітлити позицію уряду радянської Росії щодо Східної Галичини, однак у їх працях міститься значний фактологічний матеріал (О.Карпенко, Р.Симоненко, Ю.Сливка та ін.). Серед робіт сучасних російських істориків привертає увагу стаття В.Зубачевського про геополітичні плани радянської Росії в період радянсько-польської війни. Активізація досліджень з вітчизняної історії протягом останнього десятиліття не оминула й вказаної проблематики (праці М.Литвина, К.Науменка, І.Овсія, О.Карпенка, Я.Грицака, О.Краківського, О.Сухого, Д.Скляренка, С.Кульчицького, О.Павлюка, М.Гетьманчука та ін.). Однак попри зростання останнім часом інтересу дослідників до вивчення українсько-російських стосунків періоду визвольних змагань 1917 – 1921 рр. запропонована у статті тема не була предметом окремого цілісного дослідження, і ряд її аспектів не знайшли повного висвітлення.

Метою даної статті є з'ясування зовнішньополітичної концепції уряду радянської Росії щодо Східної Галичини в липні – вересні 1920 р.

Успішний контрнаступ радянського війська в червні 1920 р. розглядався урядом РСФРР через призму ідеї поширення світової соціалістичної революції. Так, під впливом успіхів Червоної армії радянське керівництво розглядало навіть питання про створення радянської Польщі. Командувач Західним фронтом М.Тухачевський у наказі від 2 липня 1920 р. підкрес-

лював, що “на заході вирішуються долі світової революції, шлях до якої лежить через труп білої Польщі” [9, л.2]. Л.Троцький у спогадах стверджував, що В.Ленін домагався від Червоної армії “вступити у Варшаву і допомогти польським робітничим масам скинути уряд Пілсудського й захопити владу” [18, с.434]. Про це йшлося і у виступі В.Леніна 12 червня 1920 р. на 2-й Всеросійській нараді відповідальних організаторів роботи на селі: “Ми теж будемо говорити про мир, але не з вами, польські поміщики і польські буржуа, а з польськими робітниками і селянами, і побачимо, що з цих розмов вийде” [16, с.134]. На цьому шляху здійснювалися практичні заходи: з числа комуністів-поляків владні кола РСФРР планували створити радянський уряд Польщі.

Однак уряди західних держав, зважаючи на несприятливу воєннополітичну ситуацію в регіоні, на прохання Польщі звернулися на адресу радянського керівництва Росії з пропозицією укладення перемир'я по лінії “Гродно – Валівка – Немирів – Брест-Литовськ – Дорогуськ – Устідуг, східніше Грубешова, через Крилів і далі західніше Рави-Руської, східніше Перемишля до Карпат і північніше Гродно... і потім на Двінськ” [14, с.54]. Ця лінія східного кордону Польщі відповідала ухвалі Найвищої Ради Антанти від 8 грудня 1919 р.; згодом вона отримала назву “лінія Керзона”. Однак радянське керівництво, погодившись розпочати переговори про перемир'я безпосередньо з Польщею, заявило: “Радянський уряд виявляє разом з тим готовність погодитися на більш вигідний для польського народу територіальний кордон, аніж той, який намітила Найвища Рада у грудні минулого року” [13, с.160].

Як радянський уряд Росії, так і польське керівництво переслідували свої плани щодо укладення перемир'я. Так, нарком закордонних справ РСФРР Г.Чичерін у листі В.Леніну пропонував укласти перемир'я з Польщею без визначення його терміну: “Досягнувши нової лінії, відразу поставимо Польщі свої умови, якщо не підкоряться, відновимо наступ з нової лінії” [6, л.1]. 23 липня 1920 р. М.Тухачевський і О.Єгоров одержали від Л.Троцького директиву якомога швидше наступати одночасно на Варшаву і Львів [5, л.5]. Не були миролюбними й настрої польського уряду. В заяві І.Дашинського зазначалося, що Польща хоче “скористатися перемир'ям для перепочинку, щоб дати змогу своїм арміям оговтатися й перейти в новий наступ” [22, с.223]. Тобто обидві сторони реально розглядали можливість продовження активних воєнних дій.

Та все ж назагал через несприятливі воєннополітичні умови кількість прихильників мирного врегулювання радянсько-польського конфлікту в Польщі зростала. До того ж, як уже відзначалося, саме з початком мирних переговорів польський уряд пов'язував надії на анексію західноукраїнських і західнобілоруських земель. Підстави для подібних сподівань

давали неодноразові заяви радянського керівництва про встановлення вигідних для Польщі кордонів. Не випадково на VIII засіданні Ради оборони 20 липня 1920 р. відзначалося, що уряд РСФРР може гарантувати Польщі “кращі кордони, аніж це хоче зробити англійський уряд” [13, с.177].

Радянський уряд Росії прагнув скористатися воєнними перевагами на радянсько-польському фронті для підписання якомога вигідного для себе миру. В інструкції радянським делегатам Г.Чичерін підкреслював: “Швидке заключення миру дуже бажане, і якщо ви можете форсувати хід переговорів, зробіть це, тільки аби воно не коштувало нам серйозних непотрібних поступок” [4, л.4].

У ході обміну дипломатичними нотами уряду радянської Росії і Польщі дійшли до згоди розпочати переговори про попередні умови перемир'я і миру 11 серпня в Мінську [14, с.96-97].

14 серпня 1920 р., тобто напередодні Мінської конференції, поляки розпочали контрнаступ своїх військ. 5-а польська армія перейшла в наступ на стику 15-ї і 3-ї радянських армій та невдовзі змусила їх відступити. Її дії підтримали 1-а польська армія та ударна група Ю.Пілсудського. На 19 серпня польські війська вийшли в тил радянської армії. 26 серпня Червона армія зупинилася на лінії Гродно – Волковиськ – Кобрин – Володимир-Волинський. У такій воєнно-політичній обстановці 17 серпня 1920 р. у Мінську розпочалися радянсько-польські переговори.

Східногалицька проблема на Мінській конференції розглядалася крізь призму встановлення східних кордонів Польщі. Якщо польський уряд поставив перед своїми делегатами вимогу не піднімати це питання, то уряд РСФРР вніс його у проект прелімінарних умов миру, запропонований радянською делегацією вже на першому засіданні Мінської конференції.

Щодо східного кордону Польщі цей проект фактично повторював “лінію Керзона”, а отже, не включав Східну Галичину до складу польської держави: “Від відходу на північний захід від ріки Свіслоч державного кордону Литви, вверх по Свіслоч до Гончари, звідти по прямих лініях на Ялівку, Семенівку, далі по ріці Нарві до Рудна, далі по прямій лінії на Подоляни, звідти... на Каменики, далі вверх по ріці Лісна до Рудавні, звідти по прямій лінії на Непле, далі вверх по ріці Буг до Комари, звідти по прямих лініях на Піхи, Рудники, далі вверх по ріці Вижва до Руда, звідти по прямих лініях на Олеськ, Заболотів, Устілуг, далі вверх по ріці Буг до Крилова... далі вверх по Сан до Санок, звідти вверх по ріці Ослава до Східних Бескидів” [7, л.1]. Як бачимо, уряд РСФРР не задовольнив експансіоністські претензії Польщі на східногалицькі землі. Лінія кордону в радянському проекті співпадала з наміченою в ноті лорда Керзона від 11 липня 1920 р. із відхиленням на користь Польщі в районі Білостока й Холма.

У цьому контексті доцільно згадати про “Звернення Раднаркому до громадян Росії та України” від 21 липня 1920 р. за підписами В.Леніна, Л.Троцького, Г.Чичеріна, в якому окреслювалася позиція більшовицького уряду щодо східних кордонів Польщі: “Питання територіальне не є для нас складним. Разом з дійсними представниками польського народу ми без зусиль встановимо кордон Польщі незрівняно більш правильний і відповідний інтересам польського народу, ніж той, який маршал Фош та його поплічники накреслили... Дійсні кордони Польщі... будуть східніше від тих кордонів, які з Лондона і Парижа накреслили імперіалісти” [13, с.175-176]. Однак неодноразові заяви радянського керівництва про готовність погодитися на вигідний для Польщі кордон на практиці ще далеко не означали відмову уряду РСФРР від Східної Галичини. Як видається, головна мета подібних заяв полягала у здобутті симпатій у польському суспільстві.

На другому засіданні Мінської конференції польські делегати виступили з декларацією, в якій зазначалося, що запропоновані російською делегацією умови миру неприйнятні, а тому підставою для досягнення компромісу повинно стати справедливе порозуміння [1, к.60].

Одним із спірних пунктів стала запропонована радянською стороною лінія кордону. Польські делегати підкреслювали, що, підтримуючи “лінію Керзона”, уряд РСФРР намагається зберегти у складі Росії “все те, що було відібрано у Польщі царською політикою загарбання, яка накреслила лінію кордону довільно, і ні на чому не засновано”. Вони стверджували, що “польський елемент простягається набагато далі за лінію, запропоновану російською делегацією”, тому при остаточному встановленні східних кордонів Польщі “сила цього елемента повинна бути в повній мірі врахована” [13, с.320]. Я.Домбський також звинуватив радянську сторону в невідповідності офіційних заяв реальній політиці. Він згадав про запевнення В.Леніна на I Всеросійському з'їзді трудових козаків 1 березня 1920 р., що “ніколи той кордон, на якому стоять тепер наші війська, – а вони стоять значно далі, ніж живе польське населення, – ми не перейдемо” [15, с.175]. Однак уже в липні 1920 р. радянські війська окупували західноукраїнські землі й почали наступати на етнічні польські терени. У відповідь голова радянської делегації К.Данішевський на третьому пленарному засіданні Мінської конференції заявив, що Червона армія перейшла запропоновану раніше лінію кордону тільки у відповідь на польський наступ: “Ми перейшли, обороняючись” [13, с.323].

На цьому етапі радянсько-польських мирних переговорів уряд РСФРР відстоював точку зору, що “лінія Керзона” назагал адекватно розмежувала українське та польське населення за етнічним принципом, а кожний народ на своїй етнічній території має право на самовизначення [13, с.323].

Однак, як уже відзначалося, зміна ситуації на фронті не створювала сприятливих умов для реалізації радянського проекту. “Виступати з пропозиціями очищення Білорусії і України можна тільки в тому випадку, якщо б одночасно були сформульовані неприйнятні умови і якщо б ми навмисно пішли на розрив” [6, л.8], – зазначав Г.Чичерін у листі до В.Леніна. З іншого боку, радянське керівництво побоювалося, що його відмова від фундаментальних положень проекту свідчитиме про поразку. В листі голові радянської делегації К.Данішевському В.Ленін писав: “Тримайте себе спокійно і архітвердо, не поступаючись ні на йоту, поки поляки не доведуть, що вони серйозно хочуть миру” [17, с.261].

На четвертому, останньому з робочих засідань Мінської конференції 25 серпня 1920 р. відносини між сторонами особливо загострилися. У відповідь на польський протест проти запропонованої в радянському проекті лінії кордону К.Данішевський зауважив, що уряд РСФФР погодився на відхилення від “лінії Керзона” в районах Холма і Білостока, а польська делегація, у свою чергу, не оголосила своїх пропозицій: “Цей пункт відкидається, і замість нього не ставиться нічого нового. Польська делегація не вважає за потрібне навіть у цьому пункті внести свої пропозиції і визначити, яку лінію вона ставить в основу подальших обговорень цього питання” [13, с.331]. К.Данішевський наголосив, що радянські пропозиції не носять ультимативного характеру; радянська делегація готова обговорити будь-яку іншу практичну пропозицію або іншу лінію кордону – “може, не Керзона, може, лінію Пілсудського” [2, к. 115].

Незважаючи на те, що на Мінській конференції сторонам не вдалося досягти порозуміння з основних питань, вона все ж відіграла помітну роль у подальшому переговорному процесі, оскільки продемонструвала, що компроміс можливий лише за умови взаємних поступок. Так, 27 серпня 1920 р. в інтерв'ю польській пресі Є.Сапега зазначив: “Метою Польщі є мир з Росією, але між Польщею і Росією є землі змішаного населення. Найкраще було б компромісне розв'язання і встановлення етнографічних кордонів” [11, арк.134]. На третьому пленарному засіданні мирної конференції Я.Домбський заявив, що “польський уряд визнає право народів, які мешкають між Польщею і Росією, на незалежність і самостійне життя” [2, к.40].

2 вересня 1920 р. відбулося заключне засідання Мінської конференції. Обидві делегації очолювали вже новопризначені голови – К.Смідович і В.Врублевський. З огляду на те, що договірні сторони не дійшли до порозуміння в жодному зі спірних питань, було вирішено перенести переговори до Риги. На засіданні обговорювалися лише технічні питання, пов'язані зі зміною місця переговорів [2, к.146].

Таким чином, на початковому етапі радянсько-польських мирних переговорів у Мінську східногалицька проблема не була окремим пред-

метом обговорення; вона розглядалася крізь призму встановлення лінії кордону між Польщею і радянськими республіками. Тогочасна позиція уряду РСФФР була відображена у представленому на конференції проекті, за яким східний кордон Польщі приблизно відповідав “лінії Керзона”, а відтак Східна Галичина не мала входити до складу Другої Речі Посполитої.

В основі зовнішньополітичної концепції уряду РСФФР на початку Ризької мирної конференції надалі залишалася ідея поширення революції на Захід через територію цього краю. Саме тому в “Заяві ВЦВК з питань про основи згоди між РСФФР і Польщею”, прийнятій на ІХ Всеросійській конференції РКП(б), радянський уряд Росії пропонував покласти в основу миру “визнання незалежності Східної Галичини” [14, с.205]. Східну Галичину більшовицьке керівництво Росії ототожнювало з Галицькою Соціалістичною Радянською Республікою.

Маріонеткою в руках більшовицького уряду Росії була делегація від ГСРР. Створивши Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку, уряд РСФФР планував за допомогою її делегатів поставити на порядок денний засідань радянсько-польської мирної конференції питання Східної Галичини. Тому ще 10 серпня 1920 р. Реввійськрада Південно-Західного фронту надіслала В.Леніну лист щодо участі представників уряду ГСРР у роботі конференції. Зокрема, в телеграмі Й.Сталіна зазначалося: “Можливо, що було б не зайвим забезпечити за Галицьким ревкомом участь у переговорах про перемир'я з Польщею...” [3, л.2].

4 вересня 1920 р. Г.Чичерін телеграфував у Наркомат закордонних справ УСРР: “Коли зайде мова про Східну Галичину, необхідна присутність представника Галицького ревкому... У будь-якому разі при встановленні галицького кордону Польщі участь представника Ревкому необхідна. Він повинен також заявити про те, що самовизначення Східної Галичини відбулося. Повідомте, хто з членів Ревкому приїде? Передбачався Баран. Чи схвалюєте?” [3, л.3].

30 серпня 1920 р. НКЗС РСФФР телеграфував до Харкова про відрядження на мирну конференцію делегатів від ГСРР [10, арк.52]. Таким чином, питання представництва ГСРР у Ризі вирішував в односторонньому порядку більшовицький уряд Росії. У Москві також затверджувались і кандидатури галицьких послів.

6 вересня 1920 р. Політбюро ЦК Комуністичної партії Галичини (КПГ), а 15 вересня Галревком призначили члена Політбюро ЦК КПГ, заступника голови Галревкому Михайла Барана представником ГСРР на Ризькій мирній конференції, його заступником було обрано Н.Хомина [25, с.38]. Радянський уряд Галичини ставив перед своїми делегатами завдання “добитися визнання незалежності від панської Польщі Галицької Соціалістичної Радянської Республіки... , добиватися, щоб вороже військо польської

шляхти увільнило всю територію Східної Галичини” [25, с.38]. Таким чином, за допомогою представників від ГСРР радянський уряд Росії планував, при можливості, домогтися визнання ще однієї “незалежної” радянської республіки.

Однак в умовах, коли польська делегація категорично вимагала зняти з обговорення проблему Східної Галичини, а ГСРР наприкінці вересня 1920 р. перестала існувати, уряд РСФРР не поставив на порядок денний Ризької конференції питання про офіційну участь у її роботі представників Галревкому. Так, 22 вересня 1920 р. під час телефонної розмови А.Іоффе з наркомом закордонних справ РСФРР Г.Чичеріним було визнано за доцільне не реєструвати делегацію від ГСРР і “чекати зручного моменту для їх виступу” [10, л.9]. Про це йшлося і в телеграмі голови Галревкому В.Затонського від 23 вересня 1920 р.: “У зв’язку з переговорами на деякий час Галревкому необхідно затушуватися, ніби в підпілля, але рано чи пізно Галичину доведеться радянлізувати” [12, арк.1].

Оскільки на кінець 1920 р. ГСРР перестала існувати, у “Заяві ВЦВК з питань про основи згоди між РСФРР і Польщею” уряд РСФРР погоджувався “на плебісцит в даній області не за принципом радянським, тобто голосуванням трудящих, а за звичайним буржуазно-демократичним принципом” [14, с.205]. В інтерв’ю зарубіжній пресі Д.Мануїльський зазначав: “Засадничо вважаємо плебісцит найкращим способом регулювання етнографічних спорів” [21]. Таким чином, радянський уряд Росії пропонував вирішити питання державно-правового статусу Східної Галичини на підставі визнання права східногалицького населення на державне самовизначення. Це положення було надзвичайно важливим, тому що уряд РСФРР погоджувався на лінію кордону, яка проходила “значно східніше кордону, накресленого Найвищою Союзною Радою 3-го грудня 1919 р., з тим, що Східна Галичина залишається на захід від цього кордону” [14, с.206]. Отже, більшовицьке керівництво Росії не висувало вимоги об’єднання всіх українських земель у складі радянської України, оскільки і воєнно-політична ситуація восени 1920 р. не сприяла реалізації таких планів.

Важливим є той факт, що питанням визначення кордонів займалася, за дорученням пленуму ЦК РКП(б), комісія у складі Л.Каменєва, К.Радека і Г.Чичеріна. Таким чином, представника від УСРР у ній не було. Саме ця комісія й запропонувала кордон із Польщею “по р. Шара, Огінському каналу, річках Ясельда і Стир і далі по державному кордону між Росією і Східною Галичиною” [8, л.1]. Характерно, що йшлося про кордон між Східною Галичиною і Росією, а не Східною Галичиною та Україною.

23 вересня 1920 р. у телеграмі до А.Іоффе В.Ленін так визначив основні завдання радянської делегації на переговорах у Ризі: “Для нас вся

суть у тому: по-перше, щоб мати за недовгий час перемир’я, по-друге, і головне, в тому, щоб мати реальну гарантію справжнього миру за десятиденний термін. Ваше завдання забезпечити це і перевірити реальність гарантій справжнього виконання” [24, с.255]. Таким чином, першочерговою метою радянських представників було визнано припинення воєнних дій на радянсько-польському фронті.

Перемогу позиції прихильників В.Леніна символізувало виголошення 24 вересня 1920 р. на першому засіданні головної комісії мирної конференції радянського проекту прелімінарного мирного договору, в основі якого була “Заява ВЦВК”. Східногалицьке питання в цьому проекті окреслювалося таким чином: “З огляду на те, що національне самовизначення в Східній Галичині ще не вилилося в остаточні державні форми (не враховувалися ні ГСРР, ні ЗУНР. – Т.Г.-Д.). обидві договірні сторони, визнаючи у принципі незалежність Східної Галичини, погоджуються з тим, що остаточне вирішення її долі має бути встановлене шляхом опитування всього місцевого населення на основі загального, прямого, рівного й таємного голосування” [13, с.403]. За іншим параграфом радянського проекту договірні сторони зобов’язувалися визнати “і той державний уклад, який буде створено в Східній Галичині волевиявленням народу, що населяє цю територію” [13, с.403].

Позаяк державно-правовий статус Східної Галичини залишався невирішеною міжнародною проблемою, уряд РСФРР пропонував врегулювати його на Ризькій конференції. В основу вирішення цього питання радянське керівництво Росії поставило, по-перше, визнання незалежності Східної Галичини договірними сторонами, по-друге, право східногалицького населення на державне самовизначення. Це відображало прагнення уряду РСФРР виступати на міжнародній арені захисником європейських народів, що виборювали своє право на національне самовизначення. У телеграмі В.Леніна голові радянської делегації А.Іоффе зазначалось: “У той час, коли західні уряди демагогічно заявляють про підтримку боротьби народів за самовизначення, нічого не зробивши для цього, ми з такою вимогою виступили офіційно” [4, л.14].

У радянський проект також була включена пропозиція надати українському населенню у Польщі права, які б забезпечували йому свободу розвитку культури, мови й віросповідання [14, с.405].

До проекту прелімінарного миру радянська делегація також запропонувала “Тимчасові умови в питанні Східної Галичини на час прелімінарного миру включно до вирішення її державно-правових відносин”. Згідно з “Тимчасовими умовами”, уряд Польщі через місяць після підписання прелімінарного миру зобов’язувався: відновити всі права, які мали громадяни Східної Галичини до її окупації польською армією (без

різниці національності і релігії); виконувати взяті на себе за статтею 92 Сен-Жерменського договору зобов'язання; звільнити з тюрем усіх політичних в'язнів і припинити нові репресії; оголосити амністію для всіх арештованих за політичними мотивами, за злочини проти польської влади в період окупації і радянсько-польської війни; повернути роботу всім державним службовцям, які працювали на 1 січня 1918 р. або в період існування ЗУНР; виплатити їм заробітну плату за час вимушеного безробіття; виплатити пенсії вдовам і сиротам; відкрити всі українські і єврейські школи та інші навчальні заклади, які існували до встановлення у Східній Галичині польської влади; відкрити український університет і не обмежувати прийом у вищі навчальні заклади, виходячи з національних мотивів, віросповідання або попередньої військової служби вступників; відкрити всі культосвітні, економічні та політичні установи й товариства, що існували до встановлення польської влади; дозволити діяльність старих або новостворених українських, польських і єврейських видавництв; визнати українську мову рівноправною з польською в усіх державних, громадських та інших установах тощо [23, с.51-52].

Як бачимо, "Тимчасові умови" окреслювали становище східно-галицького населення у польській державі в період до проведення плебісциту і передбачали надання йому широких громадянських, культурно-релігійних прав, а також гарантували захист від переслідування польською адміністрацією за діяльність у період існування ЗУНР.

Необхідно зауважити, що умови радянського проекту знайшли позитивний відгук української громадськості і політичних кіл ЗУНР, оскільки уряд РСФРР підіймав проблему самостійності Східної Галичини. Так, в "Українському Прапорі" від 28 вересня 1920 р. вказувалося: "Поставили нашу справу російські і українські совітські делегати... Вони домагаються визнання державної самостійності України, Литви, Білоруси і Східної Галичини. Отже самостійність має бути загарантована обома воюючими сторонами – Польщею і Росією" [19].

Таким чином, позиція уряду радянської Росії щодо Східної Галичини протягом літа – осені 1920 р. характеризувалася намаганням радянлізувати цей край і включити його в орбіту радянських інтересів, використавши Східну Галичину як ворота для поширення соціалістичної революції на Захід.

Окремого дослідження потребують архівні матеріали Російської Федерації, які дали би змогу висвітлити позиції радянської Росії до уряду ЗУНР і його дипломатичної діяльності, а також ставлення західно-українського політичного проводу до геополітичних планів радянської Росії щодо Східної Галичини.

1. Archiwum Akt Nowych (AAN). Ambasada RP w Paryżu, sygn 155
2. AAN, Delegacja Polska na konferencji Pokojowej w Paryżu, sygn 6717
3. Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории (РЦХИ/ИИИ). ф.2. – Ленин (наст.Ульянов) Владимир Ильич (1870–1924), оп.1, д.12686.
4. Там же, ф.5 – Секретариат В.И.Ленина (1917–1924), оп.1, д.2003.
5. Там же, д.2004.
6. Там же, д.2033.
7. Там же, ф.17 – Центральный Комитет КПСС (ЦК КПСС) (1898, 1903–1991), оп.1, д.102.
8. Там же, д.106.
9. Там же, оп. 84, д.93.
10. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України), ф.2 – Рада Народних Комісарів Української РСР, оп.1, спр.610.
11. Там само, ф.3696, оп.2, спр.625.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.1 – Центральний Комітет Комуністичної партії України, оп.20, спр.172.
13. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М., 1965. – Т.3. – 583 с.
14. Документы внешней политики СССР. – М., 1959. – Т.3. – 732 с.
15. Ленін В. Доповідь на I Всеросійському з'їзді трудових козаків (1 березня 1920 р.) // Повне зібрання творів. – К., 1974. – Т.40. – С. 166-187.
16. Ленін В. Доповідь про внутрішнє і зовнішнє становище республіки на нараді активу Московської організації РКП(б) (9 жовтня 1920 р.) // Повне зібрання творів. – К., 1974. – Т.41. – С. 322-324.
17. Ленін В. Телеграма К.Данішевському від 17 серпня 1920 р. // Повне зібрання творів. – К., 1974. – Т.51. – С. 261.
18. Троцкий Л. Моя жизнь. Опыт автобиографии. – Москва, 1991. – 622 с.
19. // Український Прапор. – 1920. – 28 вересня.
20. // Український Прапор. – 1920. – 2 жовтня.
21. // Український Прапор. – 1920. – 9 жовтня.
22. Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918-1920. - Львів, 1964. – 255 с.
23. Карпенко О.Ю. Питання про Східну Галичину на радянсько-польських переговорах в Ризі 1920 р. // Питання історії народів СРСР. – 1966. – Випуск 2. – С. 54-61.
24. Симоненко Р.Г. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (2-а половина 1919 – березень 1921). – К., 1965. – 302 с.
25. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939). – К., 1985. – 271 с.

Halytska-Didukh T.

FOREIGN POLICY CONCEPTION OF RSFSR GOVERNMENT CONCERNING EASTERN HALYCHYNA (July – September 1920)

The political conception of the Soviet Russia government about Eastern Halychyna is analyzed in this article. A special attention was paid to the international reasons of the Soviet leadership strategy at that period. The interest of the Soviet Russia to this question was caused by the indeterminate political legal status of Eastern Halychyna.

Монолатій І.С.

ЗВ'ЯЗКИ НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ З НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ ВЕЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918-1921 рр.)

В умовах розширення взаємин між Україною та ФРН особливого значення набуває дослідження історії німецького населення України, яке в силу різних історичних причин опинилося поза межами своєї Батьківщини. Вивчення специфіки становища німецького населення Галичини і основних етапів гуманітарної акції національно-культурних організацій Веймарської республіки впродовж 1918-1920 рр. – одне з актуальних історичних завдань у цьому напрямі.

Напередодні Першої світової війни німці Галичини завдяки широкій громадській, політичній і культурній діяльності поступово перетворилися в самосвідому національну спільноту, метою якої було самостійне національне життя в рамках існуючої Австро-Угорської монархії, співпраця з усіма національними меншинами краю на рівноправних умовах, забезпечення міжнаціонального миру. Попри нечисленність німецька етнічна група була привілейованою і політично впливовою як частина державної нації. Особливо це характерно для Галичини і Буковини, де німецька мова домінувала в усіх урядових установах, суспільному житті. Німецькомовне населення краю (в тому числі й австрійці) було, в основному, прийшлим, виявляло тенденцію до постійних міграцій у пошуках кращого застосування капіталу, високої професійної кваліфікації.

Розпад Австро-Угорщини і наступне українсько-польське збройне протистояння 1918-1919 рр. зумовлювали конфронтацію в міжнаціональних відносинах у Галичині [1, с.186, 191]. Для німецького населення краю це означало початок нової і важкої доби в його співіснуванні. Досліджуючи характер етнонаціональних відносин у повоєнній Галичині, З.Мюллер вказує, що довгий час галицькі німці були австрійськими підданими, а тому Німеччина була для них “матірньою землею”, землею їх предків, країною етнічного походження, в той час, коли Австрія з її конституційними традиціями – справжньою Батьківщиною, країною поселення [10, с.303-304]. Зі спогадів очевидців відомо, що вони були “добрими німцями” і “добрими австрійцями” одночасно. “Бути добрим німцем – означало належати до великої німецької сім’ї без огляду на державні кордони, жити і відчувати союз з Німецьким Райхом, котрий в їх розумінні виконував поодинокую роль держави. За цим стояла Австрія”. З падінням “Дунайської монархії” в 1918 р. для галицьких німців, за визначенням сучасників, “зникла наша Батьківщина”, з одного боку, а з іншого, – почала існувати

Монолатій І.С. Зв'язки німецького населення Галичини з національно-культурними організаціями Веймарської республіки (1918-1921 рр.)

як новий державний організм Веймарська Німеччина. Німецьке населення краю як національна група майбутньої великої країни сподівалося на забезпечення своїх політичних і громадських прав з боку не лише урядових кіл самої Німеччини [13, с.248, 251], але й державної влади українців, яка щойно зводилася зусиллями ЗУНР. Спогади очевидців та аналіз історичної літератури свідчать, що така надія на “національне підкріплення” була результатом відрегульованого міжнаціонального виховання галицьких німців у “старій Австрії”. Знання та досвід, набуті в поруйнованій державній системі, стали міцним фактором охорони і збереження національної ідентичності німецького народу в діаспорі загалом. Від 1918 р. (коли соціал-демократи, центристи та помірковані ліві сили Німеччини перемогли на виборах, створивши до вересня систему парламентарної демократії) німецькі політичні партії та об'єднання одним із головних завдань діяльності ставили різносторонню допомогу німцям за кордонами Райху. Це було, на думку істориків, свідченням чіткої політичної волі і партійної приналежності, ідеї націонал-соціалістичної держави. “Це були німці [поза Батьківщиною], а тому це і був вирішальний голос [народу]” [10, с.303; 11, с.234-235].

Для уникнення міжнаціональних конфліктів національним меншинам (полякам, євреям, німцям) ЗУНР гарантувала широкі права. 11 грудня 1918 р. на зборах делегатів від німецьких громад у Станіславі було створено представницьку організацію під назвою “Німецька Народна Рада в Західно-Українській Народній Республіці” [6, с.2]. Метою утворення Ради було опрацювання основних положень щодо здійснення національної автономії меншин та протегування культурних і господарських потреб німецького населення. У своєму друкованому органі Рада закликала одноплемінників ставитись до властей ЗУНР з довір'ям у відповідь на прихильність і розуміння, які українці висловили німцям [6, с.2]. Право національно-культурної автономії німецького населення забезпечувало законодавство про мовну ситуацію. Згідно із законом ЗОУНР від 15 лютого 1919 р. про українську мову національним меншинам гарантувалося право вільно вживати в офіційних зносинах з державними властями, публічними інституціями й державними установами, усно чи письмово, рідні мови, а властям, державним інституціям відповідати громадянам їх рідною мовою. Національним меншинам гарантувалося також право вільно розвивати свої мови, культури, мати свої бібліотеки, видавництва, часописи та школи: “...Законно признаним національним меншостям полишається свободу уживання як усно так і письмах їх матірньої мови в урядових зносинах з державними властями, публічними інституціями й державними підприємствами” [4, с.12]. Одночасно від 13 лютого 1919 р. вступав у силу “Закон про основи шкільництва на Західній Области Української Народ-

ної Республіки”, у котрому підкреслено, що “... Викладова й урядова мова у всіх державних школах є українська. Національним меншостям признається право на школу в рідній мові. Близші постанови про школи для національних меншостей вирішить окремий закон” [4, с. 11].

Зазначимо, що польські державні гімназії у Станіславі, Тернополі, Дрогобичі і Коломиї були залишені для поляків, але не діяли через нестачу вчительських кадрів. Дві німецькі (державні) і єврейська гімназії у Станіславі і Львові працювали безперервно [12, с. 224-225]. Одночасно Державний секретаріат освіти і віровизнаний надавав дозволи на заснування приватних гімназійних курсів, але за умов, що “власник-основатель школи буде горожанином нашої республіки та буде приноровлюватися до всіх постанов шкільних властей” [4, с. 12]. 10 лютого 1919 р. у Станіславі була урочисто відновлена німецько-євангелістська гімназія, яка набула статусу приватного навчального закладу. В ній вивчалися типові для австрійських реальних гімназій курси історії, географії, французької, грецької, польської, німецької і української мови [8, с. 65-66; 9, с. 227]. Умови, в котрих розбудовувалися німецькі шкільні товариства, були далекими від ідеальних. Архівні документи показують, що члени педагогічного корпусу німецької гімназії у Станіславі вели жваве листування у цій справі з львівською централею товариства “Союз німців-християн Галичини”. В одному з листів крайового єпископа Теодора Цюклера підкреслюється, що „шкільне товариство мало за австрійських часів заробітню платню у сумі від 245 австр. крон місячно. Від листопада 1918 р. наше товариство продовжувало існувати, проте не мало таку кількість грошей, щоб передавати іншим установам. Сподіватися на невідкладну поміч не було можливим. Хоча одна старша пані установила зв'язок з нашим шкільним товариством, доручила на наш рахунок кошти від 1000 австр. крон для оплати заробітньої платні“ [2, спр. 1, арк. 67]. Лише в часи ЗУНР у Галичині, за сприяння української влади, було відновлено німецьку гімназію, що загалом підтверджує факт максимально сприятливих умов для політичного і національно-культурного розвитку галицьких німців.

З іншого боку, німецькі меншини повинні були у цілому представляти інтереси Райху, турбуватися про розповсюдження німецької культури та мови. Діяльність такого роду координували культурний відділ Міністерства Закордонних Справ Німеччини, посередницькі товариства “Дойче Штифтунг”, “Ревізіонс-Тройгандгезельфашт”, “Пангерманський союз”, “Союз закордонних німців”. Їхнє головне завдання – зміцнення зв'язків між Райхом і німецькими меншинами за кордоном [3, с. 186, 190].

Культурне, економічне і політичне зміцнення німецької меншини Галичини було можливе лише за умови здійснення відповідних заходів представницьких органів галицьких німців перед подібними установами

їхньої етнічної Батьківщини. Реалізація цих прагнень була дещо відмінною від аналогічних вимог німців Польщі і Чехословаччини, які стверджували, що об'єднання усіх німців буде справедливим вирішенням усіх спірних європейських питань. На такі обставини вказують листування “Спілки німців-християн Галичини” зі “Союзом закордонних німців” у Берліні, книжковими видавництвами в Троппау (Сілезія) – видавничою фірмою “Карл Скробанек і Сини”, “Німецьким аграрним та індустріальним банком для Австрії” у Празі, німецьким шкільним союзом у Відні та іншими німецькими національними установами [2, спр. 1, арк. 56, 60, 62, 75, 77, 81].

Нові політичні реалії наближали німецькі національні установи й організації Галичини до думки про пошук принципових та економічно вигідних партнерів у Німеччині й Австрії. Певної економічної підтримки галицькі німці домоглися завдяки капіталовкладенням до “Німецького аграрного та індустріального банку для Австрії” у Празі [2, спр. 2, арк. 82, 113 (зв)]. Станом на 31 грудня 1919 р. на банківських рахунках “Спілки німців-християн Галичини” в цій установі нараховувалося 562 кр. австр. і 1475 нім. марок. За більш як піврічний строк 30 липня 1920 р. сума збільшилася до 683 кр. чеських; 548 кр. угорських; 1556 нім. марок [2, спр. 2, арк. 70].

Звичайно, економічна незалежність німецьких меншин бачилася Берліну як основа політичної ізоляції німців від держав, в яких вони мешкали [3, с. 187; 5, с. 81]. В Галичині німецька меншина, знаходячись “між розпачем і надією”, намагалася не допустити розмивання своєї національної спільноти, прагнула реального змісту національно-культурної автономії вже в рамках Другої Речі Посполитої. У листі львівської централі “Спілки німців-християн Галичини” до секретаріату “Союзу закордонних німців” у Берліні від 18 травня 1920 р. знаходимо твердження, що “внаслідок політичних і воєнних подій з моменту перевороту 1918 р. ми не маємо змоги провадити свою діяльність у масах, як це робилося перед війною, а також після вигнання росіян з Галичини. Нашим важливим завданням є збереження наших німецьких шкіл, що, проте, в силу теперішніх обставин, є дуже важко” [2, спр. 2, арк. 59]. Для поживлення діалогу до Берліна надсилалися книги про німців Галичини, останні річні звіти, календарі, карта німецьких поселень Галичини [2, спр. 2, арк. 59 (зв)]. Політика підтримки етнічних громад краю спрямовувалася посередницькими установами Райху на забезпечення “Німецьких будинків”, церковних установ, парафіяльних шкіл і відділків “Спілки німців-християн Галичини” літературою рідною мовою [2, спр. 2, арк. 2-8]. Із спеціального подання цієї установи від 18 лютого 1919 р. до багатьох німецьких організацій видно, що німецькі католики Галичини потребували близько 2000 шкільних календарів і 2000 аркушів “друкописом”. На задоволення цих потреб львівський відділок “Світлої комісії для привозу і вивозу”

(установа польської військової адміністрації) відмовив, аргументуючи це тим, що “з повороту політичного не можна було під закінчення 1918 року відібрати готові календарі на 1919 рік; рівно ж не було можна спровадити ті календарі під час інвазії руської (тут – української. – *І.М.*). Календарі ті видані спеціально для колоністів німецьких у Галичині і не можна було їх тепер віднайти. Тому за цей час залишилися на власність підписаного товариства отримані додатки і календарі на рік 1920” [2, спр. 1, арк.182]. Спілка просила польські офіційні установи Львова зважити на господарські і культурні потреби населення німецьких колоній краю, проте, як свідчать пізніші документи [2, спр. 1, 182 (зв)], з вирішенням цих питань свідомо зволікали. Йшлося також про забезпечення німецького населення краю необхідною інформацією про громадсько-політичне і культурно-освітнє життя Веймарської республіки [2, спр. 1, арк.27, 41, 56 (зв)].

Відповідаючи видавництву записок “Союз друзів мовних острівців” у Ляйпцігу, управа “Спілки німців-християн Галичини” зазначила, що, починаючи з 1 листопада 1918 р., “Німецький народний листок для Галичини” припинив свій вихід внаслідок близького політичного перевороту. Вказувалося, очевидно, на польсько-український збройний конфлікт 1918-1919 рр., а тому, “незважаючи на наші численні просьби, польська влада не дала згоди на поновлення випуску [2, спр. 2, 56]. 21 лютого 1921 р. львівська організація повідомила “Німецьку бібліотеку біржевої корпорації торгівлі книгами” у Ляйпцігу, що надсилає поштою серію рекламних листків (№ 26, 28, 42 і 43), а також про те, що “внаслідок перевороту і подальших воєнних дій в нашому місті і багатомісячної блокади ми змушені були тимчасово припинити вихід “Листка” на Україні. Ми плануємо ближчим часом знову відновити видавництво, але потрібний для цього дозвіл польської (державної) установи, який не можемо одержати. Починаючи від № 44, який ще був надрукований (але немає змоги переслати, тому що головна пошта Львова потерпіла від пожежі під час вуличних боїв), ми не можемо надіслати Вам жодного числа, тому що самі їх не маємо” [2, спр. 2, 65].

Тісна співпраця налагоджувалася між окремими євангельськими правліннями Галичини та культурними установами Райху. Так, на замовлення “Інституту закордонних німців та забезпечення німецьких інтересів за кордоном” у Штуттгарті правління євангелістської Церкви в Станіславі і особисто Т.Цюклер надіслали окремі видання “Спілки німців-християн Галичини” [2, спр. 2, 57; 2, спр. 1, 60-60 (зв)]. В листі від 10 серпня 1921 р. керівництво “Інституту закордонних німців” дякувало за надіслані “Календарі німців-християн в Галичині” (зошити 11, 13, 14, 16, 18) за 1909 р. Повідомлялося, що “ми будемо Вам дуже зобов’язані, коли Ви, при нагоді, зможете надіслати нам приватними каналами ті випуски, котрих в нас відсутні, тоді цінність зібрання стане значно більшою” [2, спр. 2, 57]. Інші

документи того часу зазначають, що німецькі державні установи замовляли комплекти видань галицьких німців 1910, 1912, 1915, 1917 рр. для поповнення спеціалізованих книгозбірень у Штуттгарті, Ляйпцігу, Берліні [2, спр. 1, 41, 56 (зв)].

Необхідність виходу з політико-правової, дипломатичної, суспільної та культурної ізоляції німецького населення краю, а також повернення втрачених позицій, розширення свого впливу в регіоні в умовах польського панування спонукали німецькі католицькі кола, а потім і офіційні органи піти на налагодження контактів з установами Райху та США. 23 листопада 1920 р. на адресу “Спілки німців-християн Галичини” надійшов лист секретаря “Американського допомогового комітету для поляків німецького визнання” Отто Енгеля: “Наше об’єднання хоче допомогти німцям в Галичині і ми були би Вам дуже вдячні, коли б Ви налагодили контакти з компетентними католицькими установами для того, щоб ми могли вести агітацію в Галичині за німців-католиків. Наша участь буде полягати в тому, щоб видавати просвітні статті в католицькій пресі Америки і спонукати до праці допомогові комітети для католиків Галичини. Ми будемо Вам дуже зобов’язані, якщо Ви представите в наше розпорядження (необхідні) матеріали” [2, спр. 1, 146]. Одночасно цей документ свідчить, зосібна, і про те, що німецька меншина Галичини нерідко асоціювала себе як поляків німецької національності. Зрозуміло, що внаслідок поразки у Першій світовій війні та підписання Версальського миру Німеччина була відкинута на периферію міжнародної політики [1, арк.194-196]. Це примусило німецьку державу Веймарського періоду змінити деякі головні напрямки зовнішньої політики [5, с.65, 81]. Витіснення німецької промисловості зі світових ринків західними державами та репараційні борги змусили німецький уряд серйозно зважати на економічні потреби країни і шукати надійних партнерів [3, с.187]. Опинившись у політичній і економічній ізоляції, Німеччина боролася за перегляд встановлених після Першої світової війни несправедливих кордонів і вплив на позиції Антанти, і база в тому розумінні існувала. Одночасно кожна зі сторін, а загалом країн – переслідувала насамперед свої інтереси.

Враховуючи вищенаведені факти, можна стверджувати, що німецька національна меншина, яка мешкала досить компактними групами в Галичині, не стала зняряддям Німецького Райху, яке використовувалося б для роздмухування міжнаціональної ворожнечі, підриву стабільності й суверенітету молодих незалежних держав, підготовки розчленування й поглинання їх Німеччиною, а пізніше – зняряддям східної політики Райху [7, с.688]. Проте німецькій меншині Галичини поступово, через засоби масової інформації та гуманітарну допомогу, нав’язувалася ідея, що лише Німеччина є їх єдиною Батьківщиною. Вимагаючи управління ними з Берлі-

на й підпорядковуючи їх інтересам реваншу, керівні кола Німеччини, по суті, нехтували долею німецьких меншин багатьох країн Центральної та Південно-Східної Європи.

1. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 3693.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 863, оп. 1, спр. 1-2.
3. Газін В. П. Німецькі національні меншини у східній політиці Веймарської республіки після Локарно // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Зб. наук. пр. – Вип. 9. – К., 2000. – С. 186-197.
4. Закон Західноукраїнської Народної Республіки про мови на її території // Вістник державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки [Станіславів] – 1919. – 2 березня. – Вип. 3.
5. Кривень Н. Повноважене Представництво України у Німеччині. 1921-1923 рр. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Зб. наук. пр. – Вип. 7. – К., 1998. – С. 65-82.
6. Німці в зах.(ідній). укр(аїнській). Републіці // Нове життя [Станіславів]. – 1918. – Ч. 21. – 21 грудня.
7. Deutsche Übersetzung // Reichsgesetzblatt [Berlin] – 1919. – S. 688 ff.
8. Gott hort Gebet. Das Leben Theodor Zockler: Erzählt von Lillie Zockler. – Stuttgart, 1983.
9. Jaki A. Das Deutsch-Evangelische Gymnasium in Stanislau // Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Kramer. – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1965. – S. 227-230.
10. Müller S. Die Volksgruppe und der Nationalsozialismus // Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Kramer. – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1965. – S. 303-310.
11. Parlamentarisches System. Parteien der Republik // Schlaglichter der Deutschen Geschichte. von Dr. Helmut M. Müller. – Mannheim, 1990. – S. 234-235.
12. Rollauer J. Aus der Geschichte des Deutsch-Evangelischen Gymnasiums in Lemberg (1918–1939) // Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Kramer. – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1965. – S. 224, 225.
13. Wertheimer Fr. Von deutschen Parteien und Parteiführern im Ausland. – Berlin, 1927.

Monolatiy I.

GERMAN SETTLEMENT IN GALICIA AND HUMANE ACTION OF NATIONAL AND CULTURAL ORGANIZATIONS OF THE WEIMAR REPUBLIC (1918-1921)

This article considers regularities of coming the German residents in Galicia into being at the period of 1918-1920 under the conditions of armed conflict between Ukraine and Poland. This work is based on non-published archive materials.

Published work named “Bund der christlichen Deutschen in Galizien” (“Unions of German-Christians of Galicia”) (non-political organization of Germans in Galicia) is put forward under the context of seeking principle and economically favourable partners in Germany and Austria in order to maintain national, political and economical aspirations.

The article also reveals activities of national-cultural organizations of Germany in Weimar Republic which were aimed at dissemination of German language, culture and ideology in Galicia.

It is stated that at the present political stage German national minority in Galicia have not become the tool for either stirring up international hostility or threatening stability and sovereignty of newly established independent states.

УКРАЇНА В ПОЛІТИЦІ РУМУНІЇ 1940-1942 рр.

Розвиток незалежної Української держави вимагає якісно нових орієнтирів як у внутрішній, так і у зовнішній політиці. Україна, підтверджуючи європейський вектор своєї зовнішньої політики, здобуває на континенті широке визнання як активний суб'єкт міжнародного життя. Світове співтовариство практично одностайно підтримує незалежність і територіальну цілісність України, розглядає нашу країну як важливий фактор стабільності у Європі. Виступаючи одночасно частиною Центральної, Східної та Південно-Східної Європи, Україна підтримує активні дружні стосунки з усіма країнами цього регіону. Особливе місце у цих відносинах посідають українсько-румунські взаємини. Україна та Румунія на сучасному етапі розвитку намагаються будувати свої взаємини на засадах демократії та партнерства, а значна українська діаспора в Румунії та румунська в Україні виступають як важливий фактор добросусідських стосунків.

Відносини між Україною і Румунією розвиваються непросто. З одного боку, між суверенними державами встановлено дипломатичні відносини, відбувається обмін державними візитами. З іншого, – Румунія фактично не визнала входження до складу України у 1940 р. Північної Буковини, висуває претензії на острів Зміїний у Чорному морі. Хоч останнім часом ведуться переговори про підписання широкомасштабного договору, де територіальні питання знайдуть своє вирішення, все ж залишається ряд важливих проблем у відносинах між обома державами, які можна усунути шляхом конструктивного діалогу та за допомогою об'єктивної оцінки історичного минулого як українськими, так і румунськими істориками.

Питання України у політиці Румунії в роки Другої світової війни в сучасній українській історичній науці майже не досліджується. Це пов'язано насамперед із тим, що основна маса джерел з даної проблематики сконцентрована у закордонних архівах, зокрема у Румунії та Німеччині. Необхідно відзначити, що в сучасній історіографії перш за все виділяються бессарабська і буковинська проблеми, тоді як питання України в планах Румунії періоду Другої світової війни обмежується констатацією факту про встановлення румунської влади на українських землях між Дністром і Південним Бугом. Отже, перед вітчизняною історичною наукою постала проблема дослідження політичного курсу Румунії на українських землях у роки війни.

З'ясовуючи підґрунтя, генезу і реальний зміст румунської політики на українських землях, слід зауважити, що важливим джерелом, яке дозволяє розкрити основні аспекти румунської політики щодо України у

1940-1942 рр., є тогочасна румунська офіційна преса, передусім – це урядові періодичні видання “*Universul*” (“Всесвіт”), “*Timpu*” (“Час”) та інші, що зберігаються в Національному архіві у Бухаресті (Румунія). Основними джерелами відображення геополітичних і стратегічних планів легіонерської Румунії є постанови уряду Іона Антонеску, королівські укази та телеграми, постанови та укази Генерального секретаріату (уряд губернатора “Трансністрія”) й інші офіційні документи, що сконцентровані в архівних фондах Молдови та Румунії.

Із встановленням 6 вересня 1940 р. військово-легіонерської диктатури І.Антонеску завершився процес перетворення королівської Румунії в сателіта гітлерівської Німеччини. Події, що передували початку Другої світової війни, підштовхнули Румунію до активної співпраці з Німеччиною остаточно і безповоротчо.

Бухарестська урядова газета “*Universul*” повідомляла, що вступ Румунії в антирадянську війну відбувся б навіть у тому випадку, якщо б улітку 1940 р. від неї не відійшли Бессарабія та Буковина [16].

Офіційна румунська преса ще до початку війни заявляла, що румунські війська не воюватимуть з СРСР, вони лише звільнять “румунські провінції”. У той же час підкреслювалося, що румунська армія не піде далі Дністра, тобто Румунія поверне собі ті землі, якими володіла до літа 1940 р. [17]. Слід зазначити, що румунський уряд неодноразово ставив перед німецьким фюрером питання про анексію радянських земель між Дністром та Південним Бугом. На секретній зустрічі І.Антонеску та А.Гітлера в Мюнхені 11 – 12 червня 1941 р., на якій обговорювалися питання, пов’язані з нападом на СРСР, А.Гітлер підкреслив, що Румунія не повинна залишатись осторонь війни, оскільки для повернення Бессарабії та Північної Буковини у неї немає іншого шляху. При цьому А.Гітлер вказав, що, беручи участь у війні, Румунія зможе анексувати інші радянські території до самого Дніпра [3, с.82]. Таким чином, фюрер, прагнучи схилити на свій бік румунського союзника, вирішив запропонувати йому не лише ті землі, якими Румунія володіла до літа 1940 р., але й здійснити загарбання земель на схід від Дністра.

Румунія для гітлерівської Німеччини стала важливим стратегічним плацдармом у Південно-Східній Європі. Розуміючи це, І.Антонеску вирішив підвищити ставку за участь Румунії в антирадянській війні. На черговій зустрічі з А.Гітлером на початку 1941 р. І.Антонеску передав на розгляд фюрера меморандум, в якому йшлося про те, що Румунія згідна у випадку необхідності приєднатися до військових дій і виступити на боці Німеччини. Але при цьому, будучи зв’язаною з Німеччиною Дунаєм, Румунія бажає мати з нею сухопутний кордон на півночі та північному заході, а також сподівається, що у новій Європі Німеччина буде визнавати

природну роль Румунії як регіонального гегемона. І.Антонеску (офіційна пропаганда тих років називала його “кондуктор”, що в перекладі означає “вождь”), наставляючи своїх посланців у Римі та Берліні стосовно того, які територіальні вимоги слід висунути перед фюрером та італійським дуче, наголошував на розширенні кордону за рахунок Словаччини, а також за рахунок Галичини по лінії Чернівці – Львів – Краків. Виходячи з цього, Румунії належало окупувати не лише Бессарабію та Буковину, але й Покуття [3, с.81].

Румунські правлячі кола з радістю зустріли новину про вступ Румунії у війну проти СРСР. За планом “Барбаросса”, румунським військам відводилася скромна роль: захист нафтових районів від нальотів радянської авіації, створення плацдармових укріплень на східному березі Прута, а по мірі просування німецьких військових частин на схід – організація переслідування та знищення відступаючих радянських військових частин у межиріччі Пруту та Дністра [1, с.257]. А.Гітлер розраховував швидко здобути перемогу у війні проти СРСР. Він вважав, що потреба участі румунської армії у війні швидко відпаде. При перегляді створеного плану фюрер вирішив звернутися 14 серпня 1941 р. до І.Антонеску з вимогою “збільшити внесок” Румунії у перемогу, погоджуючись задовольнити прохання кондуктора про передачу під румунське управління території між Дністром і Південним Бугом [1, с.258]. Це було пов’язано як зі зростаючими потребами румунського союзника, так і з бажанням надати йому компенсацію за територіальні втрати, які Румунія понесла внаслідок I і II Віденських арбітражів, позбувшись частини Північної Трансильванії на користь іншого союзника Німеччини – Угорщини. У ході військових дій гітлерівських військ на Східному фронті влітку – восени 1941 р. Румунії вдалося здійснити деякі свої загарбницькі плани. За даними румунського військового командування, які були надані керівництву вермахту, втрати румунської армії у боях за “звільнення” Бессарабії та Північної Буковини з кінця липня до 6 жовтня 1941 р. становили 70 тис. вбитими та 100 тис. пораненими [2, с.91].

Коли німецько-румунські війська вийшли на береги Дністра, король та правлячі кола сп’яніли від переможних реляцій і повністю схвалили курс уряду І.Антонеску на продовження війни проти СРСР [3, с.83]. Заступник прем’єр-міністра М.Антонеску на засіданні уряду 20 серпня 1941 р. заявив, що ще до початку війни проти СРСР кондуктор у переговорах з гітлерівцями поставив питання про радянські землі на схід від Дністра (тобто про українські. – О.Н.), на яких проживала значна кількість румунського населення. М.Антонеску наголосив, що це населення має увійти до складу Румунії [6, арк.55]. Таким чином, апетит румунських правлячих кіл розгорався в міру просування німецьких військ на схід.

Повернувши собі Бессарабію та Північну Буковину, Румунія спрямувала свої погляди на українські землі східніше Дністра.

У перші дні війни румунські офіційні газети опублікували телеграму короля Міхая, адресовану кондукетору, який перебував на фронті. Михайл виразив Антонеску офіційну подяку за “радість днів колишньої слави” [11]. Королівським декретом від 21 серпня 1941 р. кондукетору було присвоєно звання маршала, а в указі про нагородження його орденом “Mihaï Vitiazu” відмічалось, що Антонеску отримав орден “за особливі заслуги” у керівництві боями на території “між Дністром і Бугом”, “за продовження священної війни”, яка призвела “до звільнення задністровського румунського населення” [13]. Цей факт доводить, що король всебічно підтримував агресивну загарбницьку політику кондукетора. (Цікаво, що у 1945 р. король Михайл був нагороджений орденом “Победа” разом з Д.Ейзенхауером, Й.Б.Тіто та іншими “за внесок у розгром фашистської Німеччини”).

Після захоплення Одеси І.Антонеску оголосив, що “фактично війна переможно завершена”. В Бухаресті відбувся “парад перемоги”, в якому взяла участь частина військ, що повернулася з фронту. Захопивши правобережні райони Молдавської РСР, Чернівецьку та Ізмаїльську області УРСР, уряд Антонеску офіційно оголосив про їх включення до складу румунської держави. Територія між Дністром та Південним Бугом – “Трансністрія”, формально до складу Румунії не відійшла. Згідно з німецько-румунською угодою, яка була підписана 30 серпня 1941 р. в Бендерах, фашистська Румунія отримувала лише німецький мандат на здійснення тимчасової “адміністрації та економічної експлуатації” “Трансністрії” [5, арк.65-69]. Тобто питання про офіційний статус “Трансністрії” відкладалося до того часу, коли буде отримана повна перемога над СРСР. Одразу ж губернатором новоутвореної провінції було призначено палкого прихильника політики кондукетора Г.Алексяну, що зайнявся організацією управління “Трансністрії”. Генеральний секретаріат розгорнув широку роботу щодо асиміляції та економічної експлуатації нерумунського населення, яке проживало на окупованій території.

Уряд Антонеску відкрито й посилено проводив ідеологічну й практичну підготовку анексії території між Дністром та Південним Бугом. Наприкінці липня 1941 р. румунська офіційна преса заговорила про “румунські права” на задністровські землі. З метою поширення цих ідей на окупованих територіях, румунська пропаганда почала видавати газету “Transnistria”. У редакційній статті її першого номера проголошувалося гасло: “Утверджувати наші (румунські. – О.Н.) права на цю древню область” [13]. На сторінках газети “*Timpu!*”, редактором якої був Гафенку, повідомлялося, що навіть Одеса була створена румунами [12]. Бухарестська

газета “*Viata*” в редакційній статті стверджувала, що Дакія простягалася не лише до Дністра, як це вважали раніше, а до гирла Дніпра, відповідно, румуни мають давні права на задністровські землі ніж народи, що там проживають [18]. Вже восени 1941 р. румунська преса розгорнула пропаганду ідеї “перенесення” румунського кордону до Дніпра. Хоча під час зимового контрнаступу радянських військ румунська пропаганда дещо притихла, все ж уже влітку 1942 р. румунська преса з більшим азартом заговорила про свої права на українські землі. Газета “*Unirea*” вимагала встановити східний кордон Румунії по Дніпру [15]. Періодичні видання того часу відображають настрої і сподівання не лише румунських політиків, але і громадськості в цілому, які виникли в її середовищі під впливом тимчасових перемог на радянському фронті.

Політичне керівництво королівської Румунії неодноразово обстоювало ідею непохитності румунської влади на загарбаних землях. Так, 16 грудня 1941 р. на засіданні уряду губернатор “Трансністрії” Г.Алексяну, звітуючи перед маршалом І.Антонеску, заявив, що головна ідея агітації в “Трансністрії” полягає в довічному включенні її до Румунії. У відповідь І.Антонеску наголосив, що діяти на цих землях необхідно таким чином, ніби румунська влада встановлена тут на два мільйони років, хоч офіційної заяви стосовно політичного статусу “Трансністрії” він зробити поки що не може [7, арк.272].

Отже, румунське політичне керівництво сподівалося втримати загарбані землі в будь-якому випадку.

Зимовий контрнаступ Червоної армії під Москвою зовсім не зменшив загарбницькі потреби Румунії. 26 лютого 1942 р. І.Антонеску заявив про небажання Румунії втрачати ті землі, які вона здобула. Маршал наголосив, що “Трансністрія” стане румунською територією навіть тоді, коли виникне необхідність вислати звідти все нерумунське населення [8, арк.166-167]. Вихід німецько-румунських військ на береги Волги спричинив новий сплеск політичної пропаганди з боку румунської офіційної преси. Бухарестська газета “*Curentul*” заявила, що кордон Румунії має проходити по Уралі, що забезпечить створення “румунської імперії” до воріт Азії [9]. Такі популістські заяви преси у цей період є звичайним явищем.

Слід зазначити, що окрім публікацій в газетах, виходили псевдонаукові праці, де румунські історики намагались обґрунтувати політику Румунії. Ще на початку війни виникають історичні школи, метою яких було довести права румунів на задністровські українські землі. Так, професор історії Яського університету Е.Діаконеску у праці “Східні румуни”, яка вийшла друком на початку 1942 р., стверджував, що румуни повинні шукати життєвий простір тільки на схід від Дністра [10, р.232-236].

Таким чином, вступ Румунії у Другу світову війну на боці Німеччини був не випадковим. Правлячі румунські легіонерські кола прагнули не

лише повернути втрачені Бессарабію та Північну Буковину, але й значно розширити кордони країни на Схід за рахунок анексії українських земель між Дністром і Південним Бугом. Слід відзначити, що геополітична доктрина уряду І.Антонеску еволюціонувала зі збільшенням загарбання територій. Звичайно, між фюрером та кондукетором існували певні домовленості стосовно земель між Дністром та Південним Бугом, але їх офіційний статус мав бути визначений після завершення війни. Незважаючи на цю обставину, румунський уряд, отримавши від Німеччини мандат на економічну експлуатацію та адміністрування земель на схід від Дністра, розгорнув широку діяльність щодо асиміляції та експлуатації нерумунського населення.

Аналізуючи офіційні документи румунського уряду та преси, можна стверджувати, що румуни вважали процес входження “Трансністрії” до румунської держави завершеним. Союз з Німеччиною дозволяв Румунії бачити себе у новоствореному післявоєнному світі регіональним гегемоном, що розкривало перед румунськими політиками привабливу перспективу. Отже, участь Румунії в антирадянській війні дала можливість їм досягти певних успіхів. До румунської держави знову увійшли Бессарабія та Північна Буковина. Включення їх до складу СРСР відбулося без дотримання необхідних юридичних норм, що й дало пізніше румунській стороні підстави робити обґрунтовані заяви не про захоплення, а про звільнення своїх, колись румунських територій. Спеціальним королівським декретом цим землям було повернуто статус “губернаторств”. До того ж румунські війська захопили територію між Дністром та Південним Бугом – “Трансністрію”, статус якої мав визначитися після успішного завершення війни. Завданням преси було доводити і виправдовувати надалі претензії Румунії на задністровські землі. Лише крах німецько-румунських військ на Волзі у січні 1943 р. зруйнував ці далекосяжні плани легіонерів, причому І.Антонеску ще розглядав можливості збереження завойованих територій.

1. Лебедев Н.И. Крах фашизма в Румынии. – М.: Наука, 1983. – С.257.
2. Левит И.Э. Исторические условия освобождения Румынии от фашизма // Вопросы истории. – 1985. – №8. – С.89-102.
3. Левицкий И.О. О причинах участия фашистской Румынии в войне против СССР // Вопросы истории. – 1985. – №7. – С.68-85.
4. Национальный архив Молдовы, ф.706, оп.1, спр.1, арк.2.
5. Там само, ф.706, оп.1, спр.9, арк.65-69.
6. Там само, ф.706, оп.1, спр.53, арк.55.
7. Там само, ф.706, оп.1, спр.560, арк.272.
8. Там само, ф.706, оп.1, спр.568, арк.166-167.
9. Curentul. – 1942. – 10 august.
10. Diaconescu E. Romanii din Reserit. Transnistria. – Iasi, 1942. – 562 p.
11. Timpul – 1941. – 24 iunie.

12. Timpul. – 1941. – 1 august.
13. Timpul. – 1941. – 25 august.
14. Transnistria. – 1941. – 25 iulie.
15. Unirea. – 1942. – 20 iulie.
16. Universul. – 1940. – 20 august.
17. Universul. – 1941. – 24 mai.
18. Viata. – 1941. – 24 august.

Novosiolov A.

UKRAIN IN THE POLITICAL STRATEGY ROUMANIAN 1940-1942

The author write about Roumanian, which will be connect a ukrainian territorial on the north, east and south-east. About it speak the roumanian press (newspaper “Universul”, “Viata”, “Timul”, “Unirea”) 1941 – 1942 th. and dictator I. Antonescu. Defeat under Stalingrad it coceptions not change.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В
УГОРЩИНІ*

Депутати утворили комісію, яка повинна була контролювати безсторонність, незалежність засобів масової інформації. В комісію ввійшли представники всіх парламентських партій, громадських і професійних організацій [1].

Згідно із законом про місцеве самоуправління ліквідовувалася система Рад як спадщина Угорської радянської республіки (УРР) 1919 р., запроваджувалася посада мера міста. Місцеві власті наділялися великими повноваженнями, підвищувалась їх відповідальність. На 8 регіональних уповноважених президента республіки покладался контроль за діяльністю органів місцевої влади. Реформа відбивала політичну волю правлячих кіл до фактичної “зміни режиму”, “зміни системи” [15].

Однак практично процес зміни системи започаткувала УСРП. УСРП активно його продовжила. В період від Всеугорської партійної конференції УСРП (20 – 22 травня 1988 р.) і до березнево-квітневих парламентських виборів 1990 р. ініціатором і практичним виконавцем назрілих перемін були соціалісти, “урядова” партія. Вони не тільки розпочали процес зміни моделі суспільного ладу, але й законодавчо забезпечили його незворотність. У ході реформ УСРП добровільно відмовилася від монополії на владу, не протидіяла силам, які ставили собі за мету втілення в життя ідеалів революції 1956 р.

У складній і напруженій суспільній ситуації УСРП проявила поміркованість, врівноваженість і толерантність у взаємовідносинах з політичною опозицією: зміна системи протікала мирно і без особливих ексцесів. Опозиція отримала можливість брати участь у вирішенні назрілих суспільних проблем. Реформи значною мірою стали продуктом узгоджень і домовленостей УСРП і опозиційних партій. Вже 1989 р. унаслідок відкликання депутатів правлячої партії і довиборів, яким вона всемірно сприяла, парламент поповнився 10 депутатами від опозиційних УДФ і СВД. Ще серйозніших змін зазнала його політична палітра після рішень жовтневого 1989 р. з'їзду УСРП – із монопартійного він остаточно став багатопартійним, у ньому тепер з надзвичайною гостротою проводились дебати і дискусії, внаслідок яких уряд соціалістів у ряді випадків було поставлено на грань відставки. Опозиція звинувачувала УСРП і УСРП у

Пендзей І.В. Соціально-економічні і політичні перетворення в Угорщині

тому, що вони “не порвали з більшовицькою політикою” [13], підштовхуючи їх до рішучих дій і діалогу.

У 1989 р. УСРП двічі ініціювала переговори в рамках Національного круглого столу, під час яких домовилася з так званим Опозиційним круглим столом (ОКС) про внесення змін у конституцію, фактично про багатопартійність, проведення весною 1990 р. вільних парламентських виборів без односторонніх переваг жодної із партій. У лютому 1990 р. з ініціативи УСРП у парламенті відбулася чергова зустріч за “круглим столом” – “національний форум” партій, в якому взяли участь прем'єр-міністр республіки М.Немет, голова УСРП Р.Ньєрш. Останній констатував необхідність в умовах складної економічної і політичної ситуації консолідації, компромісів, громадської врівноваженості [8].

Партія не виявила будь-яких намірів використати важелі державного управління і впливу, органи прокуратури, не розглядала можливості силового придушення опозиційних партій, розправи з ними. У свою чергу опозиція мислила виключно конституційними категоріями і не вдалась до насильницьких дій.

Надзвичайну поміркованість і навіть лояльність проявила УСРП під час розв'язання опозицією доволі широкомасштабної кампанії з вилучення всього, що нагадувало про недавнє комуністичне минуле – знесення пам'ятників комуністичним ідолам, руйнування монументів, поставлених на пошану борців УРР 1919 р., перейменування вулиць, площ угорських міст тощо. Ця кампанія набула особливої гостроти напередодні всенародних парламентських виборів (березень – квітень) 1990 р. Вона зачіпала інтереси та ідеали різних суспільних сил і певною мірою загрожувала дестабілізацією політичного становища. УСРП у своїх документах заявила, що опозиція атакує мирний перехід, підриває авторитет уряду [8]. Але не вдалась до протистояння, не задіяла органи влади, силові структури. Практично демонтаж символів комуністичного минулого відбувся за мовчазної згоди властей.

15 березня 1990 р. силами опозиційних партій з площі перед Чепельським комбінатом у Будапешті був демонтований пам'ятник Леніну.

Про демонтаж цього пам'ятника переговори між місцевою владою і представниками опозиційних партій велися з листопада 1989 р. Опозиційні партії неодноразово піднімали питання про те, щоб до національного свята країни – роковин революції 1848-1849 рр. – до 15 березня 1990 р. пам'ятника не було на площі перед Чепельським комбінатом.

СВД направив до районної ради листа, в якому висловлювалося попередження про те, що якщо рада до полудня 14 березня не демонтує пам'ятник, то це буде здійснено силами СВД. До цього “ультиматуму” приєдналися СМД і НПДГ.

*Продовження. початок див. у вип. II, IV, V, VI

Відповідно до своїх обіцянок опозиціонери за допомогою спеціалістів одного з будапештських підприємств демонтували пам'ятник. Знятий з постаменту, він був доставлений в музей історії Чепельського комбінату [11].

Однак таке цивілізоване прощання з минулим було скоріше виключенням із правила.

У Дебрецені над пам'ятником Леніну добре познущалися, потім розмалювали його антикомуністичними гаслами, підігнали кран і зсунули статую з п'єдесталу [9]. В Бекешчабе члени Союзу молодих демократів з притаманною для них агресивністю вимагали переплавити бронзову статую Леніна... в дзвін. Тут була влаштована ціла церемонія "похоронів комунізму". Під загрозою знесення опинилася скульптура Іштвана Кішша "Боець республіки" в Будапешті. В столиці функціонери від опозиції намагалися закрити полотнищами пам'ятник Бела Куну, але були відтиснуті групою членів УСРП, представників інших лівих організацій. Не обійшлося без взаємних образ і бійки. Обурювалися, протестували мешканці Дебрецена, а разом з ними місцева рада. „Акт вандалізму!”, – заявили представники Вітчизняного народного фронту [9]. Дебреценське відділення УСРП поставило вимогу перед прокуратурою порушити справу проти „лінчевателів” із УДФ і НПДГ. Керівництво ж їх місцевих відділень відмежувалося від цих акцій: не приймали відповідних рішень – ініціатива, мовляв, рядових. Рішучому осудові дії опозиції піддав голова УСРП Дьюла Тюрмер, який заявив: “Акції, які проводяться тепер з вилучення пам'ятників, не достойні партій, котрі проголошують себе демократичними” [9].

Але зносилися пам'ятники не тільки Леніну, його ідейним послідовникам. З пам'яті народу старалися витравити все те, що нагадувало про розгром угорського фашизму в Другій світовій війні, визволення Угорщини і її столиці Будапешта Радянською Армією; перекреслити і викинути на смітник історії ратні подвиги тих угорців, які разом із радянськими воїнами громили ворога, встановлювали над здобутими твердинями національний прапор поряд з червоним.

На вимогу опозиційних партій перейменовувались вулиці, площі, проспекти, названі на честь радянських маршалів і генералів. Тільки в Будапешті були перейменовані площа маршала Малиновського, вулиця генерала Замерцева – він був першим і шанованим угорцями комендантом визволеної столиці, проспект Червоної Армії.

Десятки тисяч солдатів загинули, визволяючи Угорщину. І завжди оберігалися їх пам'ятники, прикрашалися квітами, доглядалися їх могили. Багато робилося для того, щоб все менше і менше було безіменних могил радянських солдатів. День визволення 4 квітня був проголошений національним святом. Саме в цей день 1945 р. одинокий набат пошкодже-

ного вибухом дзвона в селі Немешмедвеш повідомив, що Угорщина визволена [7].

У дні ювілеїв до підніжжя меморіалів захоронень радянських солдатів і могил тих угорських солдатів, які підтримували радянські частини, покладалися вінки і квіти. І завжди покладали вінки представники громадських організацій. У 1990 р. несли квіти на могили радянських воїнів переважно старі солдати, колишні бійці, які воювали на боці Радянської Армії, а також жителі багатьох міст і сіл [8]. Представники деяких партій заявили: “День визволення? Це була окупація Угорщини!”. Або: “А ми не просили Радянський Союз нас визволяти!”. З 1990 р. день 4 квітня став звичайним робочим днем. Керівники Союзу молодих демократів назвали 4 квітня “найчорнішим днем в угорській історії” [7].

На околиці Секешфехервара стояла на п'єдесталі бойова машина, славнозвісний “Т-34”, яку називали “танк Гусева”. Екіпаж “Т-34” Василя Гусева разом з підрозділами піхоти першим увірвався в місто. Цей пам'ятник знесли. У селі Немешмедвеш, що біля австрійського кордону, “Т-34” символізував визволення Угорщини. Місцеві жителі рішуче запротестували проти знесення пам'ятника, бо для них – це історія, а не “чорний день”. “Т-34” залишився на п'єдесталі [7].

“Наша країна дійсно визволилася 4 квітня. В тому розумінні, що Радянська Армія поклала кінець фашистському тоталітарному режиму, – заявив член керівництва однієї із лідируючих на весняних 1990 р. парламентських виборах партії Союзу вільних демократів Габор Демскі. – Дві різні проблеми: це те, що відбулося тоді, і що трапилося пізніше, коли в нас була створена політична система, яка відповідала сподіванням Радянського Союзу. Створена система була антидемократичною. Але неправильно безпосередньо зв'язувати це з 4 квітня” [7].

У результаті всенародних березнево-квітневих 1990 р. парламентських виборів УСП мирно поступилася владою опозиції. Напередодні виборів депутати провели останню сесію Держзборів, обраних на багатомандатній основі ще в червні 1985 р., підвели підсумки діяльності за 5 років.

З 1985 по 1988 рік було прийнято 44 закони. Після 1988 р. і до останньої сесії (березень 1990 р.) – 100 [11]. Тому не варто, ще раз слід підкреслити, недооцінювати роль соціалістів у реформуванні системи. Вони створили законодавчу базу багатопартійності, парламентської демократії, правової держави, ринкової економіки, їх внесок у перехід від тоталітаризму до демократії і свободи безсумнівний, заслуга “старої гвардії” перед угорською історією безспірна. Виступаючи на сесії Держзборів, прем'єр-міністр М.Немет підкреслив: “Так, ми не виконали невиконаних вимог, не створили можливостей для росту матеріального

благополуччя і повної соціальної захищеності, не зняли напруженостей, які нагромадилися за останні 40 років. Але ми виконали історичний наказ часу, а в певному смислі зробили більше, ніж від нас очікували... Ми змінили модель суспільства, нам удалося довести, що шлях конструктивної революції можливий, і створити гарантії її розвитку" [13] (виділене нами – *І.П.*). Прем'єр-міністр висловив сподівання на те, що: "В майбутньому країною будуть управляти правопорядок, законність і справжня демократія" [13]. Тимчасовий президент республіки М.Сюреш все ж застеріг про небезпеку історичного тупика: якщо нині відкинута лад буде замінений на інший, чимось схожий, на іншу диктатуру [13].

Остання сесія Держзборів, обраних у 1985 р., була в багатьох відношеннях символічною. Депутати зі змішаними почуттями покидали Купольний зал Будинку країни (так називають свій парламент угорці): багато що їм вдалося зробити, але ще більше проблем залишалося. Їх вирішення – вже турбота і невідкладне завдання депутатів парламенту нового скликання, обраних на вільних всенародних виборах 1990 р. від партій колишньої опозиції. Червона зірка над зовнішнім обводом Будинку країни була знята – під тривалим і непростим періодом угорської історії, "епохою Кадара", була підведена риска.

Уряд Й.Анталла енергійно взявся за вирішення невідкладних завдань. У червні 1990 р. він розпочав підготовку до введення з 1991 р. нових систем нарахування заробітної плати, оподаткування, дотацій і мит. Станом на 12 липня 1990 р. було відмінено 900 різних юридичних правил, які давно застаріли, часто суперечили одне одному, заплутали діловодство, стали оковами для підприємств, кооперативів, приватних підприємців. Загалом для переходу до ринку, за експертними оцінками, необхідно було вилучити в чотири рази більше непотрібних документів [2].

Уряд вступив у переговори з Міжнародним банком платежів, МВФ, Всесвітнім банком і міністерством фінансів США, щоб за їх допомогою створити фінансовий резерв, необхідний для переходу до ринку. Угорські спеціалісти вважали, що ринкова економіка автоматично гарантуватиме фінансову рівновагу, створить передумови конвертованості форинта [4].

Однак, як зазначали угорські газети, в перші 50 із 100 днів, відведених парламентом для подолання найзлостіших проблем, було зроблено мало. Напруженість у суспільстві не спадала.

Виконуючи умови угод з міжнародними фінансовими організаціями, уряд взявся в першу чергу за вирішення проблеми дефіциту бюджету. Знизити його він мав намір за рахунок втілення в життя схваленого парламентом пакета заходів нових надходжень, перш за все чергового різкого підвищення цін. У липні 1990 р. ціни були підвищені на бензин на 25%,

вугілля і кокс – 35-40%, майже в цих же межах – на газ, у середньому на 26% подорожчала електроенергія (в містах на 40%) [12].

На 2,6 млрд. форинтів були скорочені дотації на експорт продукції аграрного сектора, вилучено частину засобів із фондів технічного розвитку, знято пільги на певні види підприємницької діяльності, підвищено деякі платежі на державних підприємствах. На 250% були підвищені тарифи на міжнародні повітряні і у 8-10 разів на залізничні перевезення [12]. З 1 липня 1990 р. значно піднято вартість квитків на міжнародні пасажирські поїзди, які прямували в країни – члени РЕВ: НДР приблизно в три рази, в Польщу, Румунію, Болгарію, Чехословаччину в середньому на 40%. Підвищення цін на міжнародні залізничні перевезення генеральна дирекція угорських державних залізниць пояснила "створенням німецького валютного союзу, а також відміною угод про карбованцеві розрахунки між країнами – членами РЕВ" [5].

Держава остаточно відмовилася від попередньої житлової політики і перестала будувати квартири, а квартири, передані у власність муніципалітетів, були перетворені в предмет купівлі-продажу [14].

Жорсткі заходи уряду, спрямовані на впорядкування бюджетного дефіциту, поліпшення фінансового становища, боляче вдарили по життєвому рівню угорців. Внаслідок чергового "пограбування кишень" споживача відбулося зубожіння, насамперед, середніх прошарків, багатодітних сімей. Вартість життя зросла буквально на очах. Якщо в березні 1990 р. прожитковий мінімум становив 4 700 [10], то на початок серпня – 5 600 форинтів [14]. У той же час середня зарплата – 7-8 тис. форинтів. Сім'я, де працювали чоловік і дружина, як правило, одержувала 16-18 тис. форинтів. У сім'ї з двома дітьми на кожного члена припадала мізерна сума – по 3-4,5 тис. форинтів. Становище трохи поліпшувала надбавка на дітей. На кожну дитину держава відпускала 1720 форинтів. 5-6 тис. форинтів – це відносно солідна сума, але і вона ставала незначною, якщо доводилося платити за світло, газ, паливо [14].

Майже один мільйон угорських громадян (10% від їх загальної кількості), тобто мало не 20% усіх платників податків, опинилися за межею бідності – їх доход становив менше мінімального рівня в 5,5 тис. форинтів на рік, визначеного законом. Ще 1-1,5 мільйона (10-15%) громадян наближалися до цього рівня [14]. Щоб звести кінці з кінцями, частина угорців стала гірше харчуватись і одягатись, змушена купувати вживаний одяг, переоцінені речі. В сім'ях робітників і тих, хто жив на зарплату, стали споживати більше мучних виробів, "домашньої лапші, картоплі, менше фруктів. Є робітничі сім'ї, причому сім'ї, в яких добре працюють всі, однак м'ясо буває на столі тільки в неділю" [10].

У багатьох не вистачало грошей не тільки на харчі, але й на оплату квартири, води, газу, світла. Вони підійшли до того краю, за яким починаються злидні. Не рятувало те, що в липні 1990 р. були підвищені надбавки на кожну дитину в сім'ї на 100 форинтів і на 300 форинтів пенсії – інфляція замість запланованих 17-20% склала 35% і продовжувала зростати [14].

На Біржах праці зареєструвалось 61 тис. (за іншими даними 69 тис.) безробітних, більше 100 тис. угорців втратили дах над головою, стали бездомними. Окремі літні люди, зокрема й пристойно одягнені, змушені копатись у смітникових баках, відбирати більш чи менш придатні для їжі харчові покидьки. І в цей же час у магазинах, за свідченням угорського продавця, тепер пропадало більше нереалізованого хліба, молока [14] – продуктів першої необхідності.

На соціальному дні опинилися некваліфіковані робітники, інваліди, безробітні, “професійні жебраки”. “Старі й молоді, угорці й цигани, розлучені, вдівці, одинокі, вічно п'яні...”. Їх гардероб: запасний костюм, одна-дві пари взуття, пара сорочок. У інших – весь “гардероб” на собі. Серед них – “благополучні” пенсіонери, які отримують мінімальну пенсію в 5 тис. форинтів. Цього вистачає на харчі, але замало, щоб “зняти” ще й кут.

Знедолені, загорнувшись у ковдри, порвані пледи, ночували у підземних переходах, біля квиткових кас на вокзалах, у палатках напроти парламенту, а ті, хто спроможний заплатити двадцять форинтів, у нічліжках. Одну з них, що знаходилась на вулиці Добозі, відвідав власкор газети “Правда” в Угорщині В.Герасимов і описав її так: “145 залізних ліжок у два поверхи, залізні шафки, буржуйки біля обшарпаних стін. В одній кімнаті взагалі нема ліжок, тільки дерев'яні стільці, лава, і ті бувають забиті людьми кожної ночі” [14].

В угорців, як твердить власкор “Правди”, є прислів'я: “Бідність не порок”. Бідність була і при Хорті, до війни (Другої світової. – *І.П.*). Угорщину навіть називали країною “трьох мільйонів жебраків”. Обездолених і жебраків можна зустріти і в країнах Заходу: в економічно розвинутій, доглянутій Австрії вони ночують у парках у порваній одежі, з підв'язаними підощвами черевиків; у Мадриді, в центрі іспанської столиці жебраки і бездомні розташовуються на нічліг у підвороттях, “розстеливши” зламані картонні коробки. Але бідність – це порок тих державних систем, які призводять до неї, не позбавляють, а навіть зрощують її [14].

У той же час магазини були заповнені товарами – від зубної пасти до 30-40 сортів ковбасних виробів, високоякісних нових марок телевізорів угорського і зарубіжного (японського, німецького) виробництва, багатьох інших імпортованих виробів. У деяких магазинах продавалися тільки імпортовані товари у широкому виборі – відеомагнітофони, фототехніка і т.д. Вони,

звичайно, мали свого споживача. У 1989-1990 фінансовому році, як свідчать дані податково-фінансового контролю управління УР, помітно зросла кількість осіб із високими доходами: більше 54 тис. чол. мали щорічний дохід понад 500 тис. форинтів – це в чотири рази більше, ніж у 1988 р. [4].

Частка людей з високими заробітками складала 10-15% – 1-1,5 млн. чол. Високі доходи були у службовців держапарату, керівників підприємств і організаторів виробництва, управлінців, менеджерів, торговців, зовнішньоторговців, дослідників і розробників нової продукції, вчених. Серед них, звичайно, були й підприємці – власники приватних заводів, фабрик, автомайстерень, ресторанів, пансіонатів і різні махінатори, спекулянти землею. Дехто з них мав власності на суму до мільярда форинтів [11; 15].

Зростання нерівномірності у доходах, полюсність і контраст були характерними рисами угорської дійсності початку 90-х. Бідні ставали ще біднішими, а багаті – ще багатшими. У когось з'явилась іноземна валюта, а хтось став у чергу за безплатним супом, відкрились ідальні для знедолених.

(Далі буде)

1. Будапешт // Правда. – 1990. – 24 июля.
2. В джунглях инструкций // Правда. – 1990. – 12 июля.
3. Венгрия // Правда. – 1990. – 22 июня.
4. Венгрия // Правда. – 1990. – 29 июня.
5. Венгрия // Правда. – 1990. – 2 июля.
6. Венгрия // Правда. – 1990. – 7 августа.
7. Герасимов В. Алые ленты на пилотках // Правда. – 1990. – 4 апреля.
8. Его же. Вновь “круглый стол” // Правда. – 1990. – 6 февраля.
9. Его же. “Диктатура варварства”? // Правда. – 1990. – 28 марта.
10. Его же. Как быть дальше // Правда. – 1990. – 9 марта.
11. Его же. Памятник перенесён в музей // Правда. – 1990. – 16 марта.
12. Его же. Пиррова победа // Правда. – 1990. – 15 августа.
13. Его же. По парламентской лестнице вниз // Правда. – 1990. – 13 марта.
14. Его же. По разряду бедности // Правда. – 1990. – 7 августа.
15. Его же. Придут ли к урнам избиратели // Правда. – 1990. – 14 октября.

Pendzey I.

SOCIAL-ECONOMIC AND POLITICAL TRANSFORMATIONS IN HUNGARY (1988-1990)

The article is a continuation of a series of the publications devoted to social-economic and political transformations in Hungary (1988-1990). In the article the J. Antalla government's “The Program of national revival” are analysed, legislative activity of the Hungarian parliament in July, 1990 and role of the foreign capital in economy of Hungary are described.

ІСТОРИОГРАФІЯ

Марущенко О.В.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: МАТЕРІАЛИ ДО БІБЛІОГРАФІЧНОГО ПОКАЖЧИКА*

IV. Польське підпілля в Україні

173. Гайдай О., Ханас В. Диверсійна та терористична діяльність Армії Крайової (1939-1944 рр.) // Мандрівець. – 1996. – №4-5. – С.72-82.
174. Гайдай О., Ханас В. До питання діяльності Підгаєцького обводу АК // Освітнянин. – 1998. – №2. – С.26-27.
175. Гайдай О., Хаварівський Б. Польське підпілля на території Тернопільської області // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) – Івано-Франківськ, 1997. – С.307-308.
176. Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Хто пожав “Бурю”? Армія Крайова на Тернопіллі, 1941-1945. – Тернопіль: Б. в., 1996. – 176 с.
177. Григорчук П.С. Створення та діяльність польської підпільної держави в роки Другої світової війни // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Історія. – Вінниця, 1999. – Вип.І. – С.110-117.
178. Житар П.І. Формування Союзу збройної боротьби Армії Крайової на Волині // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2001. – №5. – С.160-164.
179. Ільюшин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни // Україна–Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках”. Варшава, 22-24 травня 1997 р. – Варшава, 1998. – С.154-171.
180. Ільюшин І. Утворення та бойова діяльність 27 Волинської дивізії піхоти Армії Крайової // Україна–Польща: важкі питання. Т.3. Матеріали III міжнародного наукового семінару “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”. Луцьк, 20-22 травня 1998 року. – Варшава, 1998. – С.153-178.
181. Клімецький М. Генезис і організація польської самооборони на Волині та у Східній Малопольщі під час Другої світової війни // Там само. – С.58-78.

Марущенко О.В. Українсько-польські відносини в роки Другої світової війни: матеріали до бібліографічного покажчика

182. Піскунович Г. Польське підпілля на південно-східних кресах Другої Речіпосполитої у 1939-1945 рр. // Україна–Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках”. Варшава, 22-24 травня 1997 р. – Варшава, 1998. – С.172-189.
183. Сміян П.К., Сміян К.П. 27 дивізія Армії Крайової на Волині // Велика Волинь: Минуле і сучасне. Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994 р. – Хмельницький–Ізяслав–Шепетівка, 1994. – С.180-182.
184. Стрілка Р. Генезис польської самооборони на Волині та її роль у захисті польського народу // Україна–Польща: важкі питання. Т.3. Матеріали III міжнародного наукового семінару “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”. Луцьк, 20-22 травня 1998 року. – Варшава, 1998. – С.79-87.
185. Стрілка Р. Польська самооборона й українці на Волині в 1942-1943 роках // Сучасність. – 1997. – №1. – С.76-79.
186. Філяр В. Генезис і боротьба 27 Волинської дивізії піхоти Армії Крайової // Україна–Польща: важкі питання. Т.3. Матеріали III міжнародного наукового семінару “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”. Луцьк, 20-22 травня 1998 року. – Варшава, 1998. – С.179-212.
187. Ханас В., Гайдай О. Диверсійна і терористична діяльність Армії Крайової проти українського населення під час німецької окупації Галичини // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) – Івано-Франківськ, 1997. – С.309-312.
188. Ханас В. До питання генези польської самооборони в Східній Галичині на прикладі Бережанського та Чортківського інспекторатів Армії Крайової // Україна–Польща: важкі питання. Т.3. Матеріали III міжнародного наукового семінару “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”. Луцьк, 20-22 травня 1998 року. – Варшава, 1998. – С.88-105.
189. Цепенда І.Є. Спроби та наслідки порозуміння польського підпілля з радянськими військами в Західній Україні (1944-1945 рр.) // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президенті України (Львівський філіал). – Львів, 2001. – Вип.5. – С.309-315.

* Продовження, початок див. у випуску VI.

V. Українське і польське питання в контексті українсько-польських відносин

190. Антипова О. Українське питання в Польщі (1944-1956 рр.) // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. – К., 1998. – Вип.7. – С.212-216.
191. Борчук С. Українське питання в політиці польського еміграційного уряду в Лондоні // Міжнародний Науковий Конгрес “Українська історична наука на порозі ХХІ століття”. Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. – Чернівці, 2001. – Том 2. – С.294-299.
192. Зашкільняк Л. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939-1945 рр. // Україна–Польща: важкі питання. Т.4. Матеріали ІV міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Варшава, 8-10 жовтня 1998 року. – Варшава, 1999. – С.122-138.
193. Ільюшин І.І. Українське питання в політичних програмах польського підпілля під час Другої світової війни // Питання нової і новітньої історії. – К., 1996. – Вип.42. – С.101-108.
194. Ковалевський З. Польське питання у повоєнній стратегії Української Повстанської Армії // Україна. Наука і культура. – К., 1993. – Вип.26-27. – С.200-232.
195. Пальський З. Українська політична думка у Західній Україні щодо польської проблеми в роки Другої світової війни // Україна–Польща: важкі питання. Т.4. Матеріали ІV міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Варшава, 8-10 жовтня 1998 року. – Варшава, 1999. – С.255-274.
196. Партач Ч. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939-1945 рр. // Там само. – С.109-121.
197. Русначенко А. Польська підпільна суспільно-політична думка про Україну й українську проблему // Сучасність. – 1999. – №7-8. – С.115-124.
198. Трофимович В. Польське питання в українській національній ідеї (1939-1945) // Міжнародний Науковий Конгрес “Українська історична наука на порозі ХХІ століття”. Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. – Чернівці, 2001. – Том 2. – С.310-315.
199. Трофимович В. Українська політична думка у Західній Україні щодо польської проблеми в роки Другої світової війни // Україна–Польща: важкі питання. Т.4. Матеріали ІV міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Варшава, 8-10 жовтня 1998 року. – Варшава, 1999. – С.237-254.
200. Цепенда І. Ставлення польської політичної еліти до ідеї української державності в роки Другої світової війни // Галичина. – 2001. – №7. – С.101-106.

VI. Депортаційно-міграційні і демографічні процеси в українсько-польських відносинах

201. Бадяк В. Історіографія депортацій українців із Закарпаття // Депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя (1944-1947 рр.). Матеріали наукової конференції “50-річчя депортації”. Львів, 22 жовтня 1994 р. – Львів, 1996. – С.40.
202. Бадяк В. Переселенська акція українців із Закарпаття: історіографічний огляд // Міжнародний Науковий Конгрес “Українська історична наука на порозі ХХІ століття”. Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. – Чернівці, 2001. – Том 1. – С.351-356.
203. Бондаренко Г.В., Савич Р.В. Вплив Другої світової війни на долю населення прикордонних територій України і Польщі // Друга світова війна і Україна: Матеріали наукової конференції (27-28 квітня 1996 р.) – К., 1996. – С.213-220.
204. Білас І. Депортація НКВС-МДБ і доля українського населення Польщі: історико-правовий і суспільно-політичний аспект переселення // Військо України. – 1995. – №4. – С.63-116.
205. Білас І. Механізм депортації українського і польського населення 1944-1946 рр. // Золоті ворота. – 1992. – Вип.2. – С.180-191.
206. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – Кн.1. – 432 с.; Кн.2. – 688 с.
207. Бугай М.Ф. “За повідомленням НКВС СРСР були переселені...”: Про депортацію населення з України у 30-40-і роки. – К.: Вид-во т-ва “Знання” України, 1992. – 47 с.
208. Буцко О.В. К истории украинско-польского переселения 1944-1946 гг. // Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (27-28 жовтня 1994 р.) – К., 1995. – С.241-245.
209. Буцко О.В. Украина–Польша: миграционные процессы 40-х годов / НАН Украины. Ин-т истории Украины. – К., 1997. – 149 с.
210. Виговський М., Кучер В. Українці в Польщі: до питання про поселення в Україні // Пам'ять століть. – 1997. – №5. – С.127-132.
211. Гонтар Т. Опір українців переселенню з Польщі до УРСР у 1944-1946 рр. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Історія. – Тернопіль, 1999. – Вип.8. – С.148-152.
212. Гонтар Т. Переселення українців з Жешувського воєводства в УРСР у 1944-1946 рр. // Там само. – 1997. – Вип.6. – С.69-74.
213. Гонтар Т. Переселенці з Польщі на Подніпров'ї у 1944-1946 рр. // Там само. – 2000. – Вип.11. – С.125-129.

214. Гонтар Т. Політичні передумови депортацій польського та українського населення у 1944-1946 рр. // Там само. – 1999. – Вип.9. – С.149-152.
215. Гонтар Т. Політичні причини загострення українсько-польської конфронтації напередодні переселення 1944-1946 рр. // Там само. – 2001. – Вип.13. – С.160-163.
216. Гонтар Т. Становище переселенців з Польщі в південних та східних областях УРСР у 1944-1945 рр. // Там само. – 1998. – Вип.7. – С.146-155.
217. Гонтар Т. Тернопільщина в акціях переселення народів у 1945-1947 рр. // Україна на шляху до незалежності і демократії: Тематичний збірник праць викладачів, студентів, аспірантів історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету. – Тернопіль, 1996. – С.180-183.
218. Гонтар Т. Українська церква у переселенських процесах 1944-1946 рр. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Історія. – Тернопіль, 2000. – Вип.10. – С.139-142.
219. Грицюк Г. Втрати населення на Волині у 1941-1944 рр. // Україна–Польща: важкі питання. Т.5. Матеріали V міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Луцьк, 27-29 квітня 1999 року. – Варшава, 2001. – С.249-270.
220. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. Т.1. 1939-1945 рр. / НАН України. Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів, 1996. – 749 с.
221. Депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя (1944-1947 рр.): Матеріали наукової конференції “50-річчя депортації”. Львів, 22 жовтня 1994 р. – Львів, 1996. – 160 с.
222. Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції “Вісла”) / НАН України. Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича. Упорядник Юрій Сливка. – Львів, 1998. – 132 с.
223. Депортовані чи репресовані? Документи, статті, спогади. – Івано-Франківськ: Б.в., 1994. – 119 с.
224. Довгалюк Х. Депортація українського населення з Польщі 1944-1946 рр. Політика уряду щодо депортованих // Міжнародний Науковий Конгрес “Українська історична наука на порозі ХХІ століття”. Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. – Чернівці, 2001. – Том 2. – С.333-341.
225. Дрозд Р. До питання про становище українців в Польщі в 1944-1952 рр. // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. – Чернівці, 2000. – Вип.73-74. – С.180-190.
226. Дрозд Р. Переселення українців з Польщі до Української РСР у 1944-1946 рр. // Український альманах. – Варшава, 1996. – С.193-197.

227. Кабачій Р. Деякі морально-етичні аспекти акції переселення польського українців на Херсонщину в 1945 р. // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. Випуск 5. – Херсон, 2001. – С.170-176.
228. Камінський М. Через трагедію до порозуміння. Українсько-польська угода про переселення від 9 вересня 1944 року: позиції і цілі сторін // Дзвін. – 1997. – №5-6. – С.86-90.
229. Карпус З. Втрати населення в Західній Україні у 1939-1941 рр. // Україна–Польща: важкі питання. Т.5. Матеріали V міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Луцьк, 27-29 квітня 1999 року. – Варшава, 2001. – С.139-149.
230. Керниця Г. Депортація українців Закарпаття 1945-1947 рр. та її передумови // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) – Івано-Франківськ, 1997. – С.45-48.
231. Киричук Ю. Ставлення ОУН-УПА до депортації українського і польського населення в 1944-1947 рр. // Республіканець. – 1993. – №4. – С.24-26.
232. Кіцак В. Адаптація українців Закарпаття в Україні: урядові документи і реалії часу // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Історія. – Тернопіль, 1998. – Вип.7. – С.137-146.
233. Кіцак В. Депортація українців Польщі в УРСР: історіографія проблеми // Там само. – 2000. – Вип.10. – С.296-299.
234. Кіцак В. Житлове влаштування переселенців з Польщі в УРСР та наділення їх землею у 1944-1947 рр. // Там само. – 1999. – Вип.9. – С.152-157.
235. Кіцак В. Переселення українців Польщі до УРСР (1944-1947 рр.) // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету. – К., 2000. – Т.36. – Ч.3. – С.153-160.
236. Кіцак В. Розселення українців Польщі в УРСР (1944-1947): Переселення їх із південних та східних областей в Західну Україну // Молода нація. – К., 2000. – №1. – С.96-122.
237. Кіцак В. Соціально-психологічна адаптація переселенців із Закарпаття в Західній Україні (1944-1947 рр.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Історія. – Тернопіль, 1999. – Вип.8. – С.144-148.
238. Комаринська З. Зміни в етнічному складі населення Львівщини в результаті укладення угоди про обмін населенням у 1944 р. // Вісник Львівського університету. Серія “Міжнародні відносини”. – 1999. – Вип.1. – С.112-115.

239. Кондратюк К. Втрати населення Західної України у 1939-1941 рр. // Україна–Польща: важкі питання. Т.5. Матеріали V міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Луцьк, 27-29 квітня 1999 року. – Варшава, 2001. – С.150-163.
240. Копчак С., Романюк М. Депортація населення Польщі і Західної України у повоєнний період (1945-1947 рр.) // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) – Івано-Франківськ, 1997. – С.39-42.
241. Костик П. Депортація українців з Польщі у 1944-1946 рр. і операція “Вісла” // Державність. – 1997/1998. – №19/20. – С.7-9.
242. Кучер В. Не виправдані сподівання (До питання про переселення українців з Польщі до УРСР) // Українська діаспора. – 1993. – Ч.3. – С.75-91.
243. Кучер В.І., Павленко В.М. Переселення українців з Польщі: проблеми розселення в Україні // Вісник Київського університету. Історія. – 1998. – Вип.37. – С.48-50.
244. Кучер В.І. Українці “Закерзоння”: до питання про переселення // Проблеми соборності України в ХХ ст. – К., 1994. – С.135-140.
245. Лисевич І.Т. Історія України ХХ століття крізь призму демографічних процесів в працях польського вченого професора П.Ебергардта // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 2000. – Вип.9. – С.300-307.
246. Макар В. Українське біженство з Закерзоння на Захід внаслідок акції “Вісла” // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип.123-124. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці, 2002. – С.72-81.
247. Макарчук С. Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939-1945) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип.35-36. – Львів, 2000. – С.321-343.
248. Макарчук С. Втрати населення на Волині в 1941-1947 рр. // Україна–Польща: важкі питання. Т.5. Матеріали V міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Луцьк, 27-29 квітня 1999 року. – Варшава, 2001. – С.291-307.
249. Макарчук С. Згуба Лемківщини як злочин проти українського народу і польської держави // Республіканець. – 1995. – №1-2. – С.25-28.
250. Макарчук С. Нищення населення на Волині в часи війни (1941-1945) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.361-382.
251. Місило Є. Українці у Польщі (1944-1947): генеза акції “Вісла” // Україна і Польща між минулим і майбутнім. – Львів, 1991. – С.6-17.

252. Пальський З. Втрати українського населення на Волині та в Східній Малопольщі в період з лютого 1944 до кінця 1947 рр. // Україна–Польща: важкі питання. Т.5. Матеріали V міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Луцьк, 27-29 квітня 1999 року. – Варшава, 2001. – С.271-290.
253. Переселення поляків та українців 1944-1946. Том 2 серії “Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб” / Редколегія: З.Тухольський, Ю.Шаповал. – Варшава. – Київ, 2000. – 1008 с.
254. Пиріг Р., Цепенда І. Листування Микити Хрущова з питань евакуації українського і польського населення за Люблінською угодою 1944 р. // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1998. – Т.3 – С.155-160.
255. Процюк В. Книга пам'яті. 1944-1994. – Львів, 1996. – 319 с.
256. Савич Р.В. З історії виселення польської національної меншини із Західної України в 1944-1946 рр. // Національні меншини Правобережної України: Історія і сучасність. – Житомир, 1998. – С.136-138 (Велика Волинь. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. Т.18).
257. Салюк А., Салюк Д. Депортація українців з Польщі у 1944-1946 рр.: історичний і соціально-політичний аспекти (на прикладі Холмщини і Підляшшя) // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. – Чернівці, 2000. – Вип.73-74. – С.168-179.
258. Сергійчук В. Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944-1946 роках // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) – Івано-Франківськ, 1997. – С.274-277.
259. Сергійчук В. Депортація поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944-1946 роках. – К.: Укр. Видавнича Спілка, 1999. – 191 с.
260. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль: Тернопіль, 1997. – 430 с.
261. Сивіцький М. Воєнна драма на Перемиській межі 1943-1947 (Доповідь на З'їзді Перемишлян 25 червня 1994 р.) // Визвольний шлях. – 1995. – Кн.8. – С.975-980.
262. Сивіцький М. Геноцид Закерзоння перед польським судом // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) – Івано-Франківськ, 1997. – С.289-293.

263. Сорока Ю. Переселення українського населення з території Польщі на Волинь в 1944-1946 роках // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: 36. статей. – К., 2001. – Вип.13. – С.149-165.
264. Сорока Ю. Переселення українців з етнічних земель і польського населення з УРСР (1944-1946 роки) // Етнічна історія народів Європи. Історико-етнологічні дослідження і національна ідея. – К., 2001. – Вип.9. – С.95-99.
265. Сорока Ю. Переселенська трагедія // Волинь моя: Журнал Міжнародного громадського об'єднання “Волинське братство”. – К., 2001. – Вип.1. – С.139-150.
266. Ткачов С. Польсько-український трансфер населення 1944-1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1997. – 216 с.
267. Федорчак П., Федорчак Т. Депортації українців з Польщі та поляків із західних областей України (1944-1946) // Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі ХХІ століття” Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. – Чернівці, 2001. – Том 2. – С.299-306.
268. Цепенда І.С. До питання про переселення українців з Польщі в УРСР за Люблінською угодою 1944 р. // Україна в європейських міжнародних відносинах: Науковий збірник. – К., 1998. – С.488-499.
269. Цепенда І.Є. Підготовка операції “Вісла”: польська комуністична влада у пошуках правового та пропагандистського “обґрунтування” депортації українців // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2000. – Випуск III. – С.118-124.
270. Щерба Г. Геноцид сталінсько-берутської політики // Трибуна. – 1990. – №11. – С.40-41.
271. Щерба Г. Депортації населення польсько-українського пограниччя 40-х років // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 29-31 травня 1992 р. – К., 1993. – С.245-255.
272. Щерба Г. Депортація населення з польсько-українського пограниччя // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) – Івано-Франківськ, 1997. – С.300-304.
273. Щерба Г., Яремкевич Л. Депортація українців з Перемищини в 1944-1947 рр. // Перемишль і Перемиська земля протягом віків: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої Науковим Товариством імені Т.Шевченка 24-25 червня 1994 року в Перемишлі. – Перемишль. – Львів, 1996. – С.213-222.
274. Щерба Г. До подій на Лемківщині в 40-х роках // Визвольний шлях. – 1993. – №7. – С.859-867.

275. Щерба Г. До подій на Лемківщині в 40-х роках ХХ століття // Воля і батьківщина. – 1996. – №3. – С.98-105.
276. Щерба Г. “Евакуація-депортація” українців з Лемківщини в 1945-1947 рр. у спогадах самих лемків // Визвольний шлях. – 1991. – №9. – С.1104-1114.
277. Щерба Г. Історична правда про переселення українців з Холмщини в 1944-1947 рр. у спогадах самих переселенців з відстані 45 років // Визвольний шлях. – 1991. – №10. – С.1239-1245; №11 – С.1373-1379.
278. Щерба Г., Яремкевич Л. Лемківська трагедія // Трибуна. – 1991. – №10. – С.12-13.
279. Щерба Г., Яремкевич Л. Переселення українців з Надсяння в 1944-1947 рр. у спогадах самих переселенців // Визвольний шлях. – 1992. – Кн.2. – С.198-208.
280. Щерба Г. Переселення українців з польсько-українського пограниччя в 40-х роках // Визвольний шлях. – 1991. – Кн.8. – С.954-966.
281. Щерба Г.І. Проблеми українсько-польських переселень у 1944-1948 роках у світлі соціологічних досліджень // Українська діаспора. – 1993. – Число 3. – С.63-74.
282. Ядловський А. Депортація українського населення Закарзоння // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) – Івано-Франківськ, 1997. – С.293-296.
283. Якименко М. Депортація українців Польщі на Полтавщину в 1944-1945 роках та її соціально-економічні наслідки // Березіль. – 1998. – №1-2. – С.162-169.
284. Ярош Б.О. Злочини тоталітарного режиму на західноукраїнських землях у 30-50-х роках // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету. – Луцьк, 1995. – Випуск 1. – С.43-50.
285. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30-50-ті рр. ХХ ст.) – Луцьк: Ред-вид. відділ “Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 1999. – 184 с.
286. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект) – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 176 с.

VIII. Проблема українсько-польського кордону

287. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: Основи, 1994. – 167 с.
288. Когут І. Українсько-польські етнічні кордони: історія та політика // Розбудова держави. – 1994. – №10. – С.60-63.

289. Козловський І. Встановлення українсько-польського кордону 1941-1951 рр. – Львів: Каменяр, 1998. – 222 с.
290. Козловський І.С. Встановлення українсько-польського кордону (1941-1951 рр.): Автореферат дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1998. – 16 с.
291. Козловський І. “К обмену можно предложить”. З історії встановлення українсько-польського кордону // Українські варіанти. – 1998. – №1. – С.110-114.
292. Козловський І., Трофимович В. Проблема кордону між Україною і Польщею у радянській політиці 1944 р. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – Львів, 1999. – Вип.1. – С.70-77.
293. Кульчицький С. Возз'єднання Західної України з УРСР: проблема легітимності // Київська старовина. – 1999. – №6. – С.80-96.
294. Кульчицький С. Лінія Керзона в історичній долі українського народу // Наука і суспільство. – 1991. – №11. – С.6-13.
295. Ольшанський Т.А. Формування українсько-польського кордону // “Ї”: Незалежний культурологічний часопис. – 1998. – Ч.12. – С.128-137.
296. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. – К.: Укр. Видавнича Спілка, 2000. – 430 с.
297. Терлюк І. “...І тоді С.Грабський зрозумів, що стосовно Львова Сталін не піде на поступки...” // Українські варіанти. – 1997. – №2. – С.97-101.

VIII. Персоналії

298. Руккас А. Генерал Петро Дяченко: вояк чотирьох армій // Молода нація. – 2000. – №1. – С.200-227.
299. Руккас А. Яків Гальчевський – український офіцер у Війську Польському міжвоєнного періоду // Там само. – 2001. – №4. – С.93-128.

Marushchenko O.

UKRAINIAN-POLISH RELATIONS IN THE YEARS OF WORLD WAR II: MATERIALS FOR BIBLIOGRAPHICAL INDEX

One of the noticeable peculiarities of the modern development stage of Ukrainian historical science is activation of research that concerns the state of Ukrainian-Polish relations in the years of World War II. For the past decade modern Ukrainian historiography has been supplemented with a number of documentary publications, collections of materials of all-Ukrainian and international conferences and seminars, with the first monographs and a great number of articles, which allows to regard the research of the problem as the beginning of a separate and independent scientific trend. This publication is devoted to the generalization of the existing historiographical works.

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

Нагірний В.М.

З ІСТОРІЇ ВЗАЄМИН ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА ІЗ РИМСЬКОЮ КУРІЄЮ НА ПОЧАТКУ XIII ст.

Одним із цікавих епізодів з історії Галицько-Волинського князівства початку XIII ст. є взаємини його князя Романа Мстиславовича із римською курією. Відомості про ці відносини містяться в єдиному джерелі – пізньому Кенігсбергському літописі, фрагменти якого наведені В.Н.Татішевим в “Історії Російській”. Згідно з цим повідомленням, під час конфлікту Романа із польським князем Лешком у 1204 р. до галицько-волинського князя прибуло посольство від римського папи Інокентія III із пропозицією “королем руским его учинить и обещанные от поляк города отдать” [36, с.173]. Крім цього, посол папи пропонував Романові заключити релігійну унію двох церков, обіцяючи взамін підтримку “меча св. Петра”. За даними літопису, галицько-волинський князь, вислухавши пропозиції папського легата, “меч свой выняв, показал послу и спросил: “Такой ли меч Петров у папы? Если имеет такой, то может города брать и другим давать, но противу закона божия, понеже Петру такой меч имеет и воевать запретил господь. А я имею мой, от бога данный, и доколе есть при бедре моей, не имею нужды иначею покупать, токмо кровию, как отцы наши и деды разпространили и умножили землю Рускую” [36, с.173].

Повідомлення В.Н.Татішева в історичній літературі викликає неоднозначне ставлення. Починаючи із Д.Зубрицького [18, с.30], більшість істориків XIX-XX століть відносились до нього із повною довірою. Зокрема, це простежується в роботах М.Смирнова [35, с.37], П.Н.Батюшкова [11, с.43], А.Петрушевича [32, с.47], П.А.Іванова [19, с.158], Ю.Пелеша [42, с.304-305], В.Абрахама [41, с.98], М.Чубатого [40, с.9-10], С.Томашівського [37, с.88-89], І.Нагаєвського [26, с.297], В.Т.Пашуто [30, с.74], І.П.Крип'якевича [24, с.75], Ю.Ю.Свідерського [34, с.78], Л.Войтовича [12, с.35], В.В.Грабовецького [15, с.81], О.Б.Головка [13, с.191].

Проте версія про перебування папського посольства у Романа Мстиславовича не була прийнята всіма вченими. Першим її поставив під сумнів В.Антонович [10, с.72-73]. Такої ж думки дотримувався дослідник історії церкви Е.Голубинський. Він, на підставі факту відсутності згадок про посольство до Романа в літописах і в архіві римської курії, повністю заперечував факт такого посольства [14, с.598]. З певним сумнівом, хоча і не відкидаючи повністю достовірності, поставились до папської місії М.С.Грушевський [16, с.11-12] та польський дослідник Б.Влодарський [44, с.24].

Основними аргументами Е. Голубинського і прихильників його версії є те, що у вітчизняних літописах і в папському архіві немає жодних згадок про будь-які контакти римської курії із галицько-волинським князем. Виходячи із цього, вони вважають, що В.Н.Татішев міг допустити хронологічну неточність, і мова може йти не про посольство до Романа, а про пізніші контакти з Римом його сина Данила [14, с.598].

Але ця аргументація не є досить переконливою. Як слушно зауважив сучасний дослідник О.Б.Головко, у давньоруських літописах фактично немає повідомлень про місії католицьких релігійних діячів на Русь у Х-ХІІІ ст., хоча такі місії безперечно були (місія Адальберта у 968 р., місія Бруно Квортфуртського у 1008 р. та ін.) [13, с.189-190]. Крім того, фактично всі руські літописи містять дуже мало повідомлень про діяльність Романа. Іпатіївський кодекс, як відомо, взагалі має прогалину в шість років, що випадають саме на галицький період правління князя. Інший ранній літопис – Лаврентіївський – обмежується лише висвітленням діяльності князя в контексті його взаємин із руськими князями, боротьби за Київ і антиполовецьких походів [4, с.175-176, 179]. Європейський напрям політики князя і ранні, і пізніші літописи практично випускають з поля зору. Твір польського сучасника – магістра Вінцентія Кадлубека – уривається на подіях 1202 р. і теж не з'ясовує ці події. Тому аргументи Е.Голубинського не можуть бути прийняті як визначальні.

Прягих свідчень на користь перебування папського посольства у Романа, крім даних В.Н.Татішева, теж немає. Доведення достовірності даних Татішева можна будувати лише за допомогою непрямих свідчень і аналізу мотивів, що могли спонукати папу направити до руського князя своїх посланців. Саме їх вияснення становить основну мету статті.

Кінець ХІІ – початок ХІІІ ст. для Європи охарактеризувався активною політикою папства, спрямованою на поширення впливу католицизму в ті регіони, які не підпорядковувались римській курії або знаходились в сфері впливу візантійського православ'я. Особливу увагу папства привертала саме два напрямки: Прибалтика і південний схід Європи (Візантійська імперія). Намагаючись поширити свій вплив на схід і підпорядкувати курії землі, що знаходились у сфері юрисдикції візантійського патріарха, Інокентій ІІІ ініціював ІV-й хрестовий похід, який завершився захопленням і пограбуванням столиці Візантії Константинополя. Внаслідок походу імперія розпалась на кілька держав, більша частина з яких були католицькими. Захоплення Константинополя і падіння Візантії трактувалось папською дипломатією як безумовний успіх католицької церкви.

Одночасно із утвердженням католицизму у Візантії відбувається поширення його впливу на балканські країни. В 1198 р. на прийняття

католицької релігії згодився сербський князь Волкан [32, с.46]. Протягом 1199-1204 рр. проводились переговори папи із болгарським царем Калояном, що завершилися в листопаді 1204 р. прийняттям останнім королівської корони та визнанням зверхності Риму [29, с.19-20]. На початку ХІІІ ст. папські місіонери почали проникати навіть у віддалені половецькі степи, поширюючи християнство серед кочівників [20, с.100].

В цей же час відбувається активне просування папства і в іншому регіоні – в Прибалтиці. Перші католицькі місіонери з'являються там у 1184 р. [28, с.97]. В 1201 р. рицарі із ордену мечоносців (заснований у 1200 р.) під керівництвом папського емісара єпископа Альберта заснували Ригу, що стала центром єпископства і опорною базою хрестоносців в цьому регіоні [2, с.69].

За умов такої активності римської курії на сході Європи посольство папи до галицько-волинського князя Романа виглядає логічним продовженням політики Інокентія ІІІ. Новоутворене Галицько-Волинське князівство, що, за висловом Б.А.Рібакова, “рівнялось за розмірами Священній Римській імперії Фрідріха Барбароси” [33, с.262], швидко набирало силу і перетворювалось на провідну державу регіону. Руські літописи починають іменувати Романа “самодержцем всеа Роуси” [3, с.715], а візантійські “ігемон” – великий князь [31, с.193]. Навіть неприхильні до Романа польські автори називають його “найсильнішим князем Русі” [7, с.201], що “повелевал всесильно почти всеми русскими князьями и провинциями” [1, с.137]. До папи, через католицьких місіонерів у Прибалтиці та в причорноморських степах, могли дійти також відгуки успішної боротьби Романа із “язичниками” – ятвягами, литовцями та половцями. Свідченням того, що в Європі знали про успішну боротьбу галицько-волинського князя із кочівниками, є повідомлення одного із європейських хроністів, який писав, що князь воював з половцями “на користь християнської віри і зупинив половецькі нашествя” [22, с.119].

Зростання могутності Романа Мстиславовича, його успішна боротьба з прибалтійськими племенами [9, с.202, 212] і причорноморськими кочівниками та родинні зв'язки із візантійським імператорським домом, не могло не зацікавити такого далекоглядного політика, як Інокентій ІІІ. Тим більше, що Південно-Західна Русь лежала в сфері прямих інтересів Риму. Свідченням зацікавленості папи в поширенні впливу католицької церкви на цей регіон є звернення Інокентія ІІІ у 1207 р. до всіх єпископів, кліру і до всього руського народу із закликком повернутись до “визнання апостольського престолу” [6, р.3-4]. У тому ж 1207 р. Інокентій ІІІ направив у Південно-Західну Русь місію на чолі з кардиналом Григорієм, яка мала на меті поширення тут західного обряду.

Певні надії на навернення Південно-Західної Русі до католицизму давало і досить прихильне ставлення до католицького віросповідання

самого князя. Відомо, що Роман в юності виховувався при краківському дворі і мав певні контакти з католицьким духовенством. Ці контакти засвідчує запис у синодику бенедиктинського монастиря св. Петра в м. Ерфурті про те, що “Роман, король Русі,... надав нам 30 марок (7 кг срібла – В.Н.)” [40, с.9].

Крім релігійних мотивів папа керувався також політичними. Справа в тому, що з кінця XII ст. папство було втягнуте в міжособну боротьбу, яка точилась у Священній імперії. Після смерті імператора Генріха VI в 1198 р. боротьбу за імператорський трон повели молодший син Фрідріха Барбаросси Філіп Швабський (із династії Гогенштауфенів) і Оттон IV, син саксонського герцога Генріха Льва (династія Вельфів). Навколо цих двох претендентів утворилось дві ворогуючі коаліції. До першої з них увійшли французький король Філіп II Август [21, с.158] та частина німецьких феодалів. Другу коаліцію склали англійський король Річард Левове Серце, західнонімецькі феодала на чолі з кельнським архієпископом Адольфом та папа Інокентій III [17, с.340].

Не залишився осторонь цієї боротьби і галицько-волинський князь. Хроніка Альберіка із монастиря Трьох джерел, розповідаючи про загибель Романа в 1205 р. говорить, що він направлявся через Польщу в Саксонію на допомогу Філіпу Швабському [5, р.885]. Незважаючи на окремі спроби спростувати це повідомлення [44; 13], більшість вітчизняних і зарубіжних дослідників приймають таку версію [41, с.98-99; 40, с.10; 37, с.81; 31, с.193; 39, с.65-66; 43, с.31; 27, с.25; 25, с.44]. На думку О.Масана, посередником між німецьким королем та галицько-волинським князем міг виступати ландграф Тюрінгії Герман [25, с.44]. Початок контактів між двома володарями, очевидно, припадає на 1203 р.

Поява у Філіпа Швабського нового і сильного союзника не могла пройти непоміченою його ворогами. Очевидно, саме позиція князя у імперському конфлікті стимулювала папу до налагодження контактів із галицько-волинським правителем. Утворення великої держави на східних рубежах католицького світу і її активний вихід на міжнародну арену (успішні походи проти ятвягів, литовців та половців, втручання в угорські та польські усобиці) робили Романа одним із наймогутніших правителів Європи та бажаним союзником для курії. Такий союзник був дуже необхідний папі саме в 1204 р. У цей час шальки терезів усе більше схилились на користь Філіпа Швабського. На його сторону перейшли союзники Оттона – пфальцграф Генріх (брат Оттона), тюрінгський ландграф Герман, кельнський архієпископ, брабантський герцог Генріх [17, с.342]. та чеський король Пшемисл I Оттокар [38, с.157]. В руках Філіпа опинилась фактично вся Німеччина, за винятком Саксонії і Брауншвейгу [21, с.159]. Союз із Романом дозволяв Інокентію III не лише відвернути князя від

надання допомоги Філіпу, а й значно зміцнити власні позиції в Східній Європі. Проте галицько-волинський князь не пішов на заключення угоди із курією. Подальший перебіг подій (похід Романа у Саксонію в 1205 р.) дозволяє вважати, що причиною такого рішення були політичні міркування Романа Мстиславовича.

На завершення зазначимо ще один момент. Із повідомлення В.Н.Татищева відомо, що Інокентій III пропонував Романові королівську корону. З цього ж джерела випливає, що Роман відкинув пропозицію понтифіка. Проте в західних джерелах того часу він виступає саме під титулом короля [5, р.885; 8, с.283], тоді як інші руські і польські правителі іменуються просто князями. Можливо, ця титулатура Романа має під собою певну історичну традицію про коронування князя чи якісь перетрактації з цього приводу, що могли відбуватись на початку XIII ст.

Таким чином, аналіз релігійної і політичної ситуації в Центральній і Східній Європі на початку XIII ст. дозволяє в певній мірі підтвердити повідомлення В.Н.Татищева про перебування папського посольства в Романа Мстиславовича. Воно узгоджується як із конкретною політичною та релігійною ситуацією в Центральній і Східній Європі на початку XIII ст., так і з зовнішньополітичною лінією галицько-волинського князя. З'ясування цього факту дозволить більш чітко визначити місце Галицько-Волинського князівства в міжнародних відносинах європейських країн початку XIII ст.

1. “Великая хроника” о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв. / Под ред. В.Л.Янина. – М.: Издательство Московского университета, 1987. – 260 с.
2. Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. – М. – Л., 1938. – 468 с.
3. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. II. – СПб., 1908. – С.1-938.
4. Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. I. – СПб., 1846. – С.1-209.
5. Albrici monachi Triumfontium Chronikon. – 1241. // MGH.SS. – Т. XXIII. – Hannoverae, 1874. – S.631-950.
6. Historica Russiae Monumenta / Ab. A.I. Turgenevio. – Т. I. – Petropoli, 1841. – 399 с.
7. Kronika Wielkopolska. – Warszawa: PWN, 1965. – 331 с.
8. Letopisy Ieske od roku 1196 do roku 1278 // Fontes Rerum Bohemikarum. – Т. II. – Praha, 1874. – S.282-302.
9. Strykowski M. Kronika polska, litewska, imudska i wszystkiej Rusi. – Т. I. – Warszawa, 1846. – 572 с.
10. Антонович В. История Галицкой Руси. Лекции. Рукопис. – 296 с.
11. Батюшков П.Н. Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края. – СПб., 1888. – 288 с.
12. Войтович Л. Зоря князя Романа // Літопис Червоної Калини. – 1991. – №2. – С.32-35.
13. Головко О.Б. Князь Роман Мстиславович та його доба: Нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII ст. – К.: Стило, 2001. – 250 с.
14. Голубинський Е. История русской церкви. – Т. I. – Ч. I. – М., 1900. – 669 с.

15. Грабовецький В. Прикарпаття в період могутності Галицько-Волинського князівства-держави XII-XIV ст. // Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. – Т.1. – Івано-Франківськ, 1992. – С.40-94.
16. Грушевський М. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. – Т.3.: До року 1340. – К.: Наукова думка, 1993. – 585 с.
17. Егер О. Всемирная история. В 4-х т. – Т.2.: Средние века. – М., 2000. – 696 с.
18. Зубрицький Д. Історія древняго Галицько-русскаго князівства. – Львов: Інститут Ставропигийский. – Ч.3 – 1855. – 314 с.
19. Иванов П.А. Историческая судьба Волынской земли с древнейших времен до конца XIV века. – Одесса, 1895. – 317 с.
20. Клеванов А. История Юго-Западной Руси от её начала до половины XV века. – М., 1849. – 220 с.
21. Колесникий Н.Ф. "Священная Римская империя": притязания и действительность – М.: Наука, 1977. – 198 с.
22. Котляр М.Ф. Чи міг Роман Мстиславович ходити на половців раніше 1187 р.? // Український історичний журнал. – 1965. – №1. – С.117-120.
23. Криг'якевич І. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – 560 с.
24. Масан О. Недосліджені питання відносин між Україною та орденською Прусією в XIII-XV ст. // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 96-97. Історія. – 2000. – С.41-51.
25. Нагаєвський І. Історія Римських Вселенських Архієреїв (Від св. Ап. Петра до Авіньйонської неволі. 1309). – Мюнхен, 1964. – Ч.1. – 363 с.
26. Назаренко А.В. Русско-немецкие связи домонгольского времени (IX – середина XIII вв.): состояние проблемы и перспективы дальнейших исследований // Славяно-германские исследования. – Т.1-2. – М., 2000. – С.19-79.
27. Назарова Е.Л. Освободительная борьба ливов в начале XIII века // Вопросы истории. – 1982. – №1. – С.94-107.
28. Овчаров Н. Победите на цар Калоян (1197-1207 гг.). Исторический сборник на България между православие и католицизм. – София: Тангра, 2000. – 85 с.
29. Пашуто В.Т. Героическая борьба русского народа за независимость (XIII век). – М.: Издательство политической литературы, 1956. – 279 с.
30. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – 331 с.
31. Петрушевич А.С. Историческое известие о церкви св. Пантелеймона близ города Галича, теперь костел св. Станислава оо. Францисканов, яко древнейшей памятнике романского зодчества на Галицкой Руси с первой половины XIII столетия. – Львов, 1881. – 118 с.
32. Рыбаков Б.А. Мир истории. Начальные века русской истории. – М.: Молодая гвардия, 1984. – 351 с.
33. Свідерський Ю.Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X-XIII ст. – К., 1983. – 127 с.
34. Смирнов М. Судьбы Червоной или Галицкой Руси до соединения ее съ Польшею (1387). – СПб., 1860. – 153 с.
35. Татищев В.Н. История Российская. – В 7-ми тт. – Т.3. – М. – Л.: Наука, 1964. – 334 с.
36. Томашівський С. Історія України: Старинні і середні віки. – Мюнхен, 1948. – 134 с.
37. Томек В. Історія Чеського королівства. – СПб., 1868. – 840 с.
38. Фенел Дж. Кризис средневековой Руси. 1200-1304. – М.: Прогрес, 1989. – 296 с.
39. Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці в своїх змаганнях до церковної унії // Записки НТШ. – Т.123-124. – Львів, 1927. – С.1-108.

40. Abracham W. Powstanie organizacji kościoła łacieskiego na Rusi. – Lwow, 1904. – Т.1. – 418 s.
41. Pelesz J. Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom den dltesten Zeiten bis auf die Gegenwart. – Bd. 1. – Wien, 1878. – 638 s.
42. Widera B. 400 Jahre politische Beziehungen zwischen der Rus und Deutschland in der Yeit vor dem Mongoleneinfall // Ost und West in der Geschichte des Denkens und der Kulnurrellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag. – Berlin, 1966. – S.28-32.
43. Wiodarski b. Polska i Ruś: 1194-1340. – Warszawa, 1966. – 326 s.

Nagirnyy V.

FROM THE HISTORY OF MUTUAL RELATIONS OF THE HALYCH-VOLYN PRINCEPALITY AND POPE PALACE AT THE BEGINNING OF THE XIII-th c

The article deals with the contacts between the Pope Innocent III and Halych-Volyn prince Roman Mstyslavovych. The complex analysis of sources? Religions and political situation in Europe at the beginning of the XIII-th c. confirms the reliability of the chronicle information about the visit of Pope embassy to Halych-Volyn Principality in 1204.

Мишук А.І.

ЮЛІАН ЦЕЛЕВИЧ: КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

Розвиток і вдосконалення будь-якого наукового знання неможливі без участі окремих творчо обдарованих особистостей. Історична наука у будь-якій країні завжди була пов'язана з діяльністю мислителів, які активно сприяли пробудженню національної свідомості та гордості за минуле свого народу.

Одним із активних будителів і сподвижників українського національного відродження був Юліан Целевич. Він залишив по собі, як талановита, творча особистість, непересічний мислитель, дослідник історії рідного краю, людина різнобічних інтересів, колосальний за своїм значенням та важливістю слід.

На жаль, у даний час в українській історіографії немає комплексного дослідження про культурно-освітню діяльність цієї непересічної особистості. Певні намагання донести до широкої громадськості основні віхи з життя Ю.Целевича зроблені у 1993 р., коли були видані матеріали конференції "Історик, етнограф, педагог. Матеріали міжвузівської наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Юліана Целевича". Окремі статті, серед яких можна відзначити "Ю.А.Целевич (до 125-річчя з дня народження)" М.М.Кравця, публікувалися у газетах і журналах, але обмежувались лише аналізом його творчої спадщини, частково висвітлювали його діяльність на культурно-освітній ниві. Саме тому ми прагнемо більш глибоко та ґрунтовніше дослідити діяльність Юліана Целевича,

аналізуючи її в тісному зв'язку з конкретно-історичною ситуацією, що склалася на Західній Україні в другій половині XIX ст., показати його роль і значення в процесах, що відбувалися в культурно-освітній сфері краю.

Юліан Целевич народився 23 березня 1843 р. в с. Павельче Станіславської округи в сім'ї сільського священика [2, арк.9; 38, с.6]. Дитячі роки проходили в буремний період “Весни Народів”. Події тих років не могли не позначитися на свідомості малого Юліана та його долі. У 1853 р. батько віддає Юліана на навчання у Станіславську державну гімназію, прагнучи, щоб його син отримав добру освіту [34]. Під час навчання у гімназії він відзначався як здібний та старанний учень. Екзамен зрілості склав з відзнакою в 1861 р. і поступив, послуховавши поради батьків, на чотири роки до Львівської духовної семінарії. У ній він займався вивченням богословських наук, поряд з цим слухав також курс лекцій з історії відомого професора доктора Цайсберга [1, арк.14].

Початок 60-х рр. XIX ст. в Галичині можна охарактеризувати як період зародження і поширення серед освіченої молоді течії, що проголосила своїм основним завданням самовіддане служіння на благо простого народу. Прихильників даної течії називали “українофілами” або “народовцями”. Формування цієї течії відбувалось під впливом творів Т.Шевченка, М.Шашкевича, П.Куліша, Ю.Федьковича, а також ідей, висунутих “Руською трійцею” та Головною руською радою в 30-40-х рр. XIX ст. Вони проголошували ідею самобутності та єдності українського етносу, на противагу “москвофілам”, які відкидали існування українського народу як такого і вважали його частиною російського. Основне завдання, яке поставили перед собою народовці, – підняти національну самосвідомість українства з допомогою пропаганди української мови й літератури. “Пізнання і просвіта народу” – таким був заклик народовців, бо вони стали на бік народу з прагненням відновлення живого духу нації через його культурне і національне самоусвідомлення [39, с.110].

Ще будучи семінаристом, Ю.Целевич належав до того незначного кола сподвижників, які намагалися всіма силами направити своїх товаришів на шлях праці для блага українського народу. З цією метою він організував разом з однодумцями гурток, що займався видавництвом різноманітної літератури для народу [1, арк.14]. У стінах семінарії сформувалися світоглядні позиції Целевича як щирого народовця, яким він залишався вірним аж до кінця життя.

Закінчивши богословську науку в 1864 р., молодий Юліан продовжив навчання на філософському факультеті Львівського університету, а в наступному році переїжджає навчатись у Віденський університет. У ньому він три роки слухає виклад історії такими поважними на той час професорами, як Білінгер, Єгер, Агибох та ін. [1, арк.14]. Для тогочасного Віденсь-

кого університету характерною особливістю була діяльність студентських товариств, які об'єднали представників однієї народності з метою самопомогі і налагодження відносин із представниками інших. Найбільше процес об'єднання був притаманний представникам слов'янських народностей. Існували такі студентські товариства: “Славія” – у чехів, “Татрана” – у словаків, “Балкану” – у болгар, “Огніска” – у поляків. Спілкуючись із представниками слов'янських народностей, Целевич зустрівся, як і інші українці, з тим, що їх не сприймали за представників окремої національності, а вважали одним народом із росіянами. Така ситуація була зумовлена значним поширенням теорії “автохтонності України-Русі з Московією” та ідей “слов'янської взаємності” – “панславізму” російського історика М.Раєвського, які поширювали не тільки росіяни, але й, як зазначав А.Вахнянин, “українські сепаратисти” в особі москвофілів [23, арк.4-11]. Розуміючи необхідність зміни ситуації, яка склалася на той час, Ю.Целевич разом з А.Вахнянином та іншими свідомими українцями у 1866 р. заснували гурток “Січ”. Основним напрямом його діяльності на тому етапі був показ багатющої культури свого народу та ознайомлення з нею представників інших товариств. З цією метою вони влаштовували концерти, на які запрошували студентів не тільки із слов'янських товариств. Зокрема, в березні 1866 р., у п'яті роковини смерті Т.Шевченка, відбувся один із таких концертів. Ю.Целевич виступив на цьому зібранні із вступним словом до присутніх, в якому не тільки ознайомив їх із життям Т.Шевченка, але і декламував його твори. Зустрівши зі сторони інших студентських товариств розуміння й підтримку, Ю.Целевич разом з А.Вахнянином, Ю.Медвицьким, І.Вахнянином, Д.Гладимовичем та іншими молодими “академіками”, як називали тоді студентів, склали статут товариства “Січ” і подали його на розгляд властей [23, арк.4-11].

Рішенням Намісництва Нижньої Австрії й дирекції поліції у м. Відні 15 листопада 1867 р. було отримано дозвіл на заснування українського студентського товариства “Січ” [22, арк.1]. Метою товариства було проголошено єднання української молоді у Відні [36, с.12]. Будучи одним із засновників товариства, Юліан Целевич протягом всього часу свого перебування у Відні брав участь у справах товариства, займаючи посаду завідувача бібліотеки, що нараховувала 1266 книг у 1637 томах і приносила чимало користі молодим українцям-галичанам [36, с.12]. На загальних зборах 25 березня 1868 р. Юліана Целевича було обрано головою товариства [24, арк.1-28]. За час його головування товариство проводило щотижня “вечорниці”, на яких члени мали змогу не тільки спілкуватися, але і переглянути вистави та концерти. На “вечорниці” приходили також члени інших товариств та всі бажаючі. Малозабезпеченим членам товариства надавалась допомога у вигляді позичок із каси

товариства. Однак у листопаді 1868 р. Юліан Целевич залишає Відень у зв'язку із закінченням навчання. "Січовики" 30 листопада 1868 р. обирають Ю.Целевича почесним членом [24, арк.1-28].

Екзамен на звання вчителя він успішно склав 16 листопада 1868 р. у гімназійно-професійній комісії у Відні [2, арк.9]. З 30 жовтня 1869 р. Ю.Целевич обійняв посаду заступника вчителя у другій державній гімназії м. Львова [1, арк.8,14]. Поряд з основною працею він активно включився в бурхливе життя українства. Зокрема, ввійшов до складу створеного Галицьким Сеймом 9 листопада 1869 р. "Наглядного комітету за діяльністю українського театру у Львові". В його роботі брали участь також В.Ільницький, М.Полянський, А.Вахнянин, М.Десницький, К.Рушкевич, М.Дует. Вони спостерігали за діяльністю театру, як у творчій так і у фінансовій сферах, а також готували звіт про його діяльність щодо використання й поширення вистав українською мовою [17, арк.1-14; 19, арк.1-2]. На засіданні театрального відділу "Руської Бесіди" 1 червня 1870 р. було вирішено запросити Юліана Целевича членом товариства, як особу, що бере активну участь в управлінні справами театру [20, арк.10]. Так, він займався перекладом вистав на українську мову, переклав з італійської мови комедію у 3-х актах "Дивна пригода", яку театр з успіхом ставив в усіх великих містах Галичини [28]. Як член наглядової комісії Целевич завжди допомагав театру, підтримуючи звернення до крайового відділу у справі допомоги субвенціями з крайового фонду [18, арк.49-52].

Бажання національної самостійності й віра в краху долю народу породили в серцях молодих українських інтелігентів 60-х рр. XIX ст. думку про створення товариства, що прагнуло до піднесення освіти серед простого народу. Вони знали, "що тільки через доведення народу до належного освітнього рівня можна укріпити народ у його національності, породити в ньому ідею власної державності і зробити відмерлими всякі деструктивні ідеї москвофілів та денационалізаційну політику поляків" [13, арк.94]. Створене в 1868 р. товариство "Просвіта" поставило собі за мету поширення освіти серед народу, і різними засобами домагалось її досягнення. Творці товариства спрямували свої перші кроки на збір етнографічних матеріалів, щоб дати можливість інтелігенції пізнати народ. Однак після двох років праці вони переключились на освітню діяльність серед народу. З цією метою вдалися до видання і поширення серед населення літератури й підготовки на рідній мові підручників з українською термінологією, намагались надавати допомогу народним учителям та незаможній молоді, яка прагнула навчатись [13, арк.94].

Членом товариства "Просвіта" Ю.Целевич був прийнятий 11 травня 1870 р. на засіданні виділу. А вже на других загальних зборах "Просвіти", що відбулися 14 травня 1870 р., він був обраний членом нового виділу

товариства, отримавши 29 голосів за свою кандидатуру при необхідних 24 [14, арк.19]. З цього часу він поринає у справи товариства. Активна робота у товаристві була позначена, зокрема, його виступом на декламаційно-музичному вечорі в роковини смерті Т.Шевченка, який був доручений йому виділом 18 лютого 1871 р. Був редактором календарів "Просвіти", в яких неодноразово публікувалися його історичні розвідки [14, арк.21; 42, с.129]. Опікувався Ю.Целевич і долею бідних учнів, і на засіданні "Просвіти" 6 травня 1871 р. з його ініціативи було обрано комітет, який мав займатися збором і роздачею допомоги [14, арк.23]. Він сам неодноразово робив внески у фонд допомоги бідним учням [33].

У жовтні 1871 р. Ю.Целевич переїжджає до Станіслава, де з 25 жовтня обіймає посаду вчителя гімназії і працює на цій посаді до 1875 р. [2, арк.9]. Тут він відзначився як активний громадський діяч і став улюбленим професором студентської молоді. Не випадково Мелітон Бучинський у листі до Михайла Драгоманова писав із Станіслава 25 січня 1872 р.: "Тут настав від падолиста професором гімназії Юліан Целевич, колись голова "Січі", нині професор громадський, тай через малий час довів до того, що хлопці за ним, як в дим" [41, с.84].

Однією з форм культурно-освітньої діяльності народовців було проведення "вечорів" на вшанування пам'яті видатних діячів української культури. Перебуваючи в Станіславі, брав активну участь у культурному житті краю. У третьому числі газети "Правда" за 27 березня 1873 р. зустрічаємо згадку, що Юліан Целевич був одним з авторів телеграми, яку надіслала українська інтелігенція м. Станіслава на ім'я організаторів вечорів на пошану пам'яті Т.Шевченка. В ній знаходимо наступні рядки: "Помни великого родимця, най нас на все добре і величне наставляє, бо ж усі його завіти голосять торжество любові всесвітньої, любові Вітчизни, перемогу правди" [31]. Юліан Целевич також був одним з організаторів музично-декламаторського вечора, присвяченого тридцятим роковинам смерті Маркіяна Шашкевича [32].

На запрошення дирекції Академічної Гімназії у Львові, в якій з 31 травня 1873 р. було дозволено викладання навчальних предметів українською мовою, у листопаді 1876 р. переходить працювати на посаду вчителя історії та географії [5, арк.7-8]. В "справозданні гімназії про стан учительський" до крайової ради знаходимо характеристику, яку дала дирекція гімназії Юліану Целевичу: "Целевич Юліан навчає добре, маючи добру практику в достойних закладах і отримав звідти хвалебні відгуки, маючи добру пам'ять і володіючи досконало датами, здав екзамен на посаду легко від одного предмету до іншого. ... Його метода навчання є не тільки добра, але і дієва. Він здатен переконувати і тим самим зосереджувати увагу спостерігаючих" [3, арк.29-30]. Протягом багатьох років аж до смерті

він залишався працювати професором у гімназії, викладаючи історію й географію в другому, четвертому, шостому, восьмому класах. Також викладав історію краю як надобов'язковий предмет у четвертому, шостому і восьмому класах [5, арк.7-8; 6, арк.14; 7, арк.32; 8, арк.19-20]. У звітах дирекції гімназії можна зустріти цікаву тенденцію щодо відвідування учнями курсу історії краю. Так, якщо у 1878 р. курс, що не був включений до програми навчання, відвідувало 43 учні, то уже в 1888 р. їх кількість складає – 203 [5, арк.7-8; 8, арк.19-20]. Учителю гімназії І. Громницький давав таку характеристику Ю.Целевичу як педагогу: “Відданий цілою душею науці зумів світлий цей учитель і знаменитий педагог на лекціях своїх скупчувати увагу молодезі до свого предмету і будити в ній охоту до науки того предмету, так лиш рідко який і то хіба крайньо недбалий не виказував у нього поступу у науці” [25, с.49-50]. Отже, як бачимо, Юліану Целевичу вдавалось не тільки привернути увагу учнів, але і зацікавити їх до вивчення минувшини рідного народу.

Поряд з працею у гімназії активно продовжує діяльність на полі громадської роботи. На загальних зборах товариства “Просвіта” 15 червня 1876 р. обирається до його виділу [14, арк.19-427]. Вже на наступному засіданні виділу “Просвіти” 16 червня 1876 р. Юліана Целевича було обрано заступником голови товариства на один рік. За час перебування на цій посаді він зумів зробити для товариства цілий ряд важливих справ. Це і розробка нового статуту для читалень, створення нових філій товариства в Станіславі та Коломиї [14, арк.19-427; 27, с.6]. Як член виділу товариства разом з О.Огоновським, А.Вахнянином, Ю.Романчуком, В.Лукич-Левицьким входить у склад комісії при Шкільній Краєвій Раді, що займалась підготовкою шкільних підручників українською мовою, а також виробленням термінології [42, с.120]. Починаючи з 1877 р., Целевич стає постійним членом виділу товариства, продовжує працювати у справах “Просвіти”, виконуючи покладені на нього доручення та подаючи на розгляд власні пропозиції [14, арк.19-427]. На засіданні “Просвіти” 25 березня 1892 р. Целевичу було присвоєно звання почесного члена за той внесок, який він зробив для піднесення ролі товариства. Збори прийняли це рішення “з одушевленням одногосно” [15, арк.6]. На загальних зборах “Руської Бесіди” 3 травня 1877 р. він входить у склад виділу [34]. А у 1880 р. Юліана Целевича було обрано головою товариства [17, арк.1-14]. На цій посаді перебуває аж до 1884 р. За цей час він спричинився до піднесення ролі українського театру. Вистави театру відбувалися українською мовою незалежно від того, якою мовою п'єса була написана, звертався як голова до крайової влади з метою надання допомоги театру субвенціями [18, арк.49-52].

Важке становище, в якому перебували українці в освітній сфері в Галичині, зумовило появу 6 серпня 1881 р. “Українського педагогічного товариства”. Воно поставило собі за мету: “а) промишляти над потребами руського народу на полі шкіл народних, середніх, вищих, займатись заснуванням руських шкіл...; б) надавати членам поміч як моральну, так і матеріальну” [37, с.8]. Для реалізації мали використовуватися такі засоби, як проведення публічних конференцій, відчитів (звітів) педагогічного і наукового змісту, подання меморандумів і петицій до владних структур у справі навчання в українських школах, видання часописів та навчальної літератури [37, с.8]. Членом товариства Ю.Целевич був прийнятий на засіданні правління товариства 3 грудня 1881 р. [9, арк.2-96]. Період, коли він був членом товариства, прийнято називати “петиційним”. Це був період становлення й самоутвердження товариства в громадсько-суспільному житті Галичини. Товариство активно відстоювало інтереси національного шкільництва, українського вчителя не тільки у сеймі, Міністерстві освіти, але і в інших державних інституціях [37, с.8]. Будучи членом товариства, неодноразово обирався членом контрольної комісії (1885, 1889, 1892 рр.), брав участь у загальних зборах товариства, де виступав з пропозиціями відносно вдосконалення його діяльності, зокрема щодо видання органу товариства “Народний часопис” [9, 2-96].

Зростаючий просвітницький рух серед галицької інтелігенції знайшов свій вияв у заснуванні 1873 р. товариства ім. Шевченка, яке налагодило видавництво літератури українською мовою не тільки для галичан, але і для наддніпрянців. Саме від останніх виходила ініціатива заснування товариства, особливо після урядових репресій, які проводились проти українського слова в Росії [39, с.142]. Товариство забезпечувало видання і допомогу у видавництві книжок та літературно-наукових часописів, скликання зборів учених і письменників [36, с.15].

Свою участь у справах товариства Целевич розпочав як член редакційного комітету газети “Зоря”, що був створений 8 грудня 1884 р., де працював разом з М.Подолінським, Є.Цегельським, І.Франком [10, арк.9-66]. Дійсним членом товариства Целевич стає 14 червня 1885 р. на других загальних зборах [10, арк.9-66; 12, арк.16]. Поєднує важку працю вчителя з роботою у контрольній комісії. 27 березня 1890 р. Юліана Целевича обирають заступником голови Товариства ім. Шевченка, він виступає із пропозицією про видання наукового збірника товариства, однак, через ряд причин видати перший том вдалося аж у 1892 р. [10, арк.9-66]. 23 листопада 1890 р. на засіданні виділу товариства Юліану Целевичу було запропоновано підготувати листа до уряду щодо введення в школах та органах управління Галичини української мови. Однак відповіді на послання товариство так і не отримало [10, арк.9-66]. 13 березня 1892 р. на

IX загальних зборах в присутності 28 членів товариства головою було обрано доктора Юліана Целевича 27 голосами [10, арк.9-66; 11, арк.3-4; 35]. На цих зборах з його ініціативи був розпочатий процес реорганізації в наукове товариство та створена комісія, яку він очолив, з метою доопрацювання нового статуту та подання його для затвердження до намісництва [10, арк.9-66]. 2 травня 1892 р. на засіданні товариства Юліан Целевич повідомляє, що уже зібрані матеріали до першого випуску “Наукового збірника”, а на засіданні 7 червня 1892 р. було ухвалено, що редактором збірника має бути той, “хто надав підтримку – голова товариства проф. Юліан Целевич” [10, арк.9-66]. У листопаді 1892 р. побачив світ перший том Записок Наукового товариства ім. Шевченка [40, с.211]. Це була неординарна подія, оскільки з цього часу товариство стало науковим осередком українства. Працюючи над підготовкою наукового збірника, Целевич, разом з А.Вахнянином, за дорученням Шкільної Крайової Ради готував підручник з “Історії краю” у частині “княжого та политовського періоду” для середніх шкіл з українською мовою викладання [29].

Отже, як бачимо постать Юліана Целевича посідає чільне місце серед славних представників народовства, як активного діяча і поборника національного відродження в Галичині в другій половині XIX ст. Він своєю невтомною працею, як член і голова багатьох українських культурно-освітніх товариств, спричинився до піднесення та утвердження їх ролі в житті українського населення Галичини. Це проявлялось у поданні конкретних пропозицій не тільки щодо вдосконалення напрямків та шляхів освітньої роботи серед народу, але і процесів реорганізації внутрішньої структури товариств, через внесення змін у їх статuti, що розширювало сфери їх впливу на культурне життя в Галичині. Поряд з тим, будучи педагогом за покликанням, Юліан Целевич прагнув посіяти в душах своїх учнів зерно правди про долю рідного народу та сформувати в них почуття гордості і любові до нього. Не менш важливою справою, якій він присвячував чимало часу, стала підготовка підручників для шкіл з українською мовою навчання, потреба в яких була дуже великою. На нашу думку, наступним етапом дослідження діяльності Ю.Целевича має стати аналіз його творчої спадщини як науковця.

1. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф.167, спр.3308, папка 97.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф.178, оп.1, спр.102.
3. Там само. – Ф.178, оп.1, спр.301.
4. Там само. – Ф.178, оп.3, спр.23.
5. Там само. – Ф.178, оп.3, спр.424.
6. Там само. – Ф.178, оп.3, спр.427.

7. Там само. – Ф.178, оп.3, спр.433.
8. Там само. – Ф.178, оп.3, спр.447.
9. Там само. – Ф.206, оп.1, спр.1.
10. Там само. – Ф.309, оп.1, спр.30.
11. Там само. – Ф.309, оп.1, спр.33.
12. Там само. – Ф.309, оп.1, спр.371.
13. Там само. – Ф.348, оп.1, спр.6790.
14. Там само. – Ф.348, оп.1, спр.7628.
15. Там само. – Ф.348, оп.1, спр.7629.
16. Там само. – Ф.408, оп.1, спр.1267.
17. Там само. – Ф.514, оп.1, спр.5.
18. Там само. – Ф.514, оп.1, спр.25.
19. Там само. – Ф.514, оп.1, спр.30.
20. Там само. – Ф.514, оп.1, спр.153.
21. Там само. – Ф.834, оп.1, спр.2.
22. Там само. – Ф.834, оп.1, спр.3.
23. Там само. – Ф.834, оп.1, спр.9.
24. Там само. – Ф.834, оп.1, спр.10.
25. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф.292, оп.1, спр.2.
26. Справоздання директора ц.к. гімназії академічної у м. Львові. – Львів: Вид-во друк. товар. ім. Шевч., 1893.
27. Справоздання з діяльності виділу товариства “Просвіта”, за рік адміністративний 1876/77. – Львів: Вид-во друк.товар.ім.Шевч., 1877.
28. Діло. – 1885. – №5.
29. Діло. – 1892. – №276.
30. Діло. – 1893. – №44.
31. Правда. – 1873. – Ч.3.
32. Правда. – 1873. – Ч.10.
33. Правда. – 1876. – Ч.9.
34. Правда. – 1877. – Ч.1.
35. Правда. – 1893. – Том XVII.
36. Барвінський О. Літопис суспільної роботи і сили русинів австрійських. – Львів: Вид-во друк.товар.ім.Шевч., 1885.
37. Білавич Г. Українське педагогічне товариство “Рідна школа”: етапи становлення та розвитку // Товариство “Рідна школа”. Історія і сучасність: Науковий альманах. – Ч.1. – Львів: Вид-во Львів. Крайового т-ва “Рідна школа”, каф. педагогіки ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С.8-21.
38. Історик, етнограф, педагог. Матеріали міжвузівської наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Юліана Целевича. – Івано-Франківськ, 1993.
39. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. На підставі споминів. – Львів: Вид-во друкарні отців Василіан у Жовкві, 1926.
40. Мороз М. Матеріали до хронології діяльності наукового товариства ім. Шевченка (1873-1944 рр.) / З історії Наукового Товариства ім. Шевченка (Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові). – Т.10. – Львів, 1998. – С.209-212.
41. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським 1871-1877. – Львів: Накладом НТШ, 1910.
42. Перський С. Популярна історія товариства “Просвіта”. – Львів: Вид-во товар. “Просвіта”, 1932.

Mishchuk A.

JULIAN TSELEVYTCH – CULTURAL AND EDUCATIONAL WORK

A special role among the representatives of “narodovsky” movement, which existed in Galychyna in the second half of nineteenth century, belongs to Julian Tselevytch.

Due to his tireless working as the leader of Ukrainian Cultural and educational fellowships (“Sitch”, “Ruska Besida”, “Prosvita”, “Ukrainian pedagogical society”, “Taras Shevchenko Scientific society”) many of them were created and given support Besides, being a pedagogue (teacher) in his heart, he practiced the pedagogical of “narodovzi”, by teaching his tide as students in Ukrainian. He also prepared books for schools.

Штанько Я.В.

ТОРГОВО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ВСЕВЕЛИКОГО ВІЙСЬКА ДОНСЬКОГО (1918 р.)

Період існування Української Держави, очолюваної гетьманом П.П.Скоропадським, становить окрему сторінку в історії вітчизняного державотворення. Попри консервативний курс гетьманських урядів у внутрішній політиці було досягнуто значних успіхів у дипломатичній сфері. Україна стала суб'єктом міжнародних відносин, припинилася більшовицька військова агресія, налагоджувались контакти із сусідніми територіями. Серед частин колишньої Російської імперії найбільш інтенсивні зв'язки Українська Держава підтримувала із Всевеликим Військом Донським. Їх спектр був досить широким – були встановлені військові і дипломатичні, політичні та економічні контакти. Об'єктивне відтворення взаємин двох держав потребує, на нашу думку, дослідження усіх основних аспектів їхніх відносин. Одним із них є проблема економічної взаємодії Української Держави та Всевеликого Війська Донського.

Незважаючи на важливість цього питання, воно залишається практично недослідженим. Сучасні історики торкаються його лише епізодично. Так, Ф.Проданюк, вивчаючи дипломатію Української Держави, констатував факт отримання донським отаманом П.М.Красновим значної економічної допомоги з України [13, с.68]. П.П.Гай-Нижник розглянув фінансові взаємини Української Держави з частинами колишньої Російської імперії, у тому числі з Всевеликим Військом Донським [12, с.122-123]. Саме тому, зважаючи на недостатню вивченість проблеми, метою даної статті є дослідження основних напрямків і форм економічного співробітництва Української Держави та Всевеликого Війська Донського.

Штанько Я.В. Торгово-економічні відносини Української Держави та Всевеликого Війська Донського (1918 р.)

Відзначимо, що визволення навесні 1918 р. України та Дону від більшовицької окупації поставило їх перед проблемою налагодження економічного життя. Цього вимагали потреби не тільки нормального функціонування державного апарату, але й необхідність вести збройну боротьбу проти більшовицьких військ. Це особливо стосувалося Дону, оскільки недоторканість кордонів Української Держави забезпечувалась німецькими окупаційними військами.

Слід підкреслити вкрай не вигідне стратегічне становище учасників антибільшовицького збройного руху, тобто Дону, Кубані та Добровольчої армії. Вони займали периферійні райони країни, в яких не було достатньо розвинутої промисловості та сітки залізниць [14, с.71]. Україна в цьому відношенні відрізнялась від них. Значний промисловий потенціал і розвинуте сільське господарство могли стати потужною економічною базою антибільшовицького руху. Саме тому першочерговим завданням для донського отамана П.М.Краснова стало встановлення з Українською Державою не тільки політичних, але й торгово-економічних зв'язків.

Для налагодження з Українською Державою дипломатичних взаємин П.М.Краснов відправив наприкінці травня 1918 р. до Києва повноважну делегацію у складі генерал-лейтенантів О.В.Черячукіна та М.А.Свечіна. Донська місія повинна була вирішити не тільки важливі питання політичного характеру, а й домогтися встановлення товарообміну між Україною та Доном. З цією метою на початку червня 1918 р. до складу делегації були включені інженери Ю.М.Зілов та І.М.Вознесенський, а також керуючий відділом шляхів сполучення при донському урядові П.П.Карелін [11, с.178].

Всевелике Військо Донське потребувало промислових товарів, скла, посуду, цукру та сільськогосподарських машин, взамін пропонуючи Україні вугілля та вироби сільського господарства [11, с.178]. Найбільш пекучою проблемою для Дону була нестача цукру. Однак вирішення цього питання донськими представниками наштовхувалося на значні перешкоди. Суть їх полягала в тому, що 6 червня 1918 р. наказом отамана П.М.Краснова був уведений 5% збір з усіх товарів, що вивозилися за межі Всевеликого Війська Донського [7]. Українська Держава ж встановила ембарго на вивіз цукру за кордон, включивши його до переліку товарів, які підлягають нормованому розподілові на її території [3, арк.23в.].

Спробою подолати ці протиріччя стала нарада 9 липня 1918 р. у міністерстві закордонних справ Української Держави, в якій узяли участь українські та донські представники. Її підсумком була домовленість про встановлення принципу вільної торгівлі між Україною і Доном, який передбачав скасування усіх заборон на вивіз товарів і сплати вивізного мита. Саме від цього, відзначив український міністр торгівлі та промис-

ловості С.М.Гутник, залежало позитивне вирішення Україною питання про продаж цукру на Дон [3, арк.4]. Проте більш конкретні переговори між Україною і Доном щодо поставок цукру розпочалися наприкінці літа 1918 р. Слід відзначити важливість цього питання для Дону. Про це свідчить те, що хоча у Києві діяла донська економічна місія, котру очолював Ю.М.Зілов [8], воно було у компетенції спеціального агента по отриманню й доставці цукру з України, яким 22 серпня 1918 р. став Є.С.Гольдин [1, арк.220].

27 серпня 1918 р. відбулося спільне засідання української комісії з донськими представниками щодо цукрових поставок. Його результатом стала постанова про продаж Дону на 1918/19 рр. 1200 тис. пудів цукру по 100 тис. щомісяця, починаючи з 1 серпня 1918 р. До означеної кількості слід було додати ще 300 тис. пудів у тому разі, якщо загальна продукційність цукру в Україні у 1918/19 рр. перевищить 60% виробітку 1917/18 рр. [1, арк.22]. Причому, вільний продаж цукру було заборонено, оскільки Українська Держава вважала його стратегічно важливим товаром [1, арк.23]. 20 вересня 1918 р. Ю.М.Зілов запропонував міністрові фінансів Української Держави наступну схему розрахунків за цукор: суму заборгованості уряд Всевеликого Війська Донського повинен заплатити постачальникам донецького палива донського походження, які продали його українським залізницям та урядовим установам [1, арк.60]. Було складено проект угоди між Україною та Доном про постачання цукру, який синтезував усі раніше досягнуті домовленості [1, арк.297-298зв.]. Офіційно її було підписано 29 жовтня 1918 р. [12, с.123].

Проте угода фіксувала тільки норми поставок цукру. Було розроблено і механізм його доставки, однак на практиці існувало безліч проблем. Так, у вересні 1918 р. українські цукрові заводи – Павловський, Тростянецький та Ново-Таволжанський – повинні були забезпечити доставку 100 тис. пудів цукру. Реально ж Дон отримав, причому зі значним запізненням, 45 тис. пудів цукру [2, арк.94]. Це зумовило подання Є.С.Гольдиним 22 листопада 1918 р. офіційної записки до А.К.Ржепецького. У ній він указував на значне недовантаження цукру в розмірі 60 тис. пудів за вересень 1918 р. та повну відсутність поставок за жовтень і листопад [1, арк.296-296зв.].

Важливим в економічних взаєминах Української Держави та Всевеликого Війська Донського було також питання про спільне регулювання експлуатації Донецького вугільного басейну. Цей регіон хоча й був окупований німецькими військами, проте нагальні потреби економічного розвитку вимагали вирішення проблеми раціонального використання його ресурсів. Уперше на урядовому рівні про це було заявлено у пунктах 7 та 8 “Попередньої угоди” між Українською Державою та Всевеликим Військом

Донським, підписаної 7 серпня 1918 р. [6, с.XLII]. 18 вересня 1918 р. у Києві було підписано “Угоду про спільне регулювання питань, що стосуються Донецького басейну”. Вона передбачала заснування спільної Доно-Української комісії з питань донецького палива, уніфікацію принципів видобутку, споживання та продажу вугілля [6, с.XLII-XLIV]. Того ж дня було завірено Додаток до статті III “Угоди про спільне регулювання питань, що стосуються Донецького басейну”. Він фактично регулював механізм розподілу донецького палива між Україною та Доном [6, с.XLIV-XLVII]. Також до цього документа було складено два додатки: “Про ціни на донецьке паливо і про порядок узгодження цін на паливо донецького і українського походження”, а також “Тверді та максимальні ціни на вересень місяць 1918 р. на донецьке паливо” [4, арк.3-3зв.,6-6зв.]. Згідно із останнім з 1 вересня по 31 жовтня 1918 р. в українській і донській частинах Донецького басейну вводилась єдина шкала максимальних цін на донецьке паливо [4, арк.3]. Одночасно 18 вересня 1918 р. було затверджено інструкцію Доно-Української комісії. Вона передбачалась як орган, у сферу компетенції якого мав увійти комплекс питань, пов’язаних із видобутком, розподілом, продажем, споживанням та перевезенням донецького палива [4, арк.12-15зв.]. По три постійних і три надзвичайних члени до складу комісії призначали Україна та Дон, а ще чотирьох – Рада 3’їзду Гірничопромисловців Півдня Росії. Українських представників в комісії було затверджено 5 листопада 1918 р. на засіданні Ради Міністрів Української Держави. Постійними членами до неї мали увійти В.А.Гаєвський, М.К.Дьяков, Б.В.Матусевич, а надзвичайними – О.В.Мономахов, Р.О.Ранов, А.В.Лукашевич. З донського боку, відповідно – П.А.Нікішин, П.І.Шелякін, В.О.Сакович та Л.П.Семянніков, Б.І.Жолковський, І.М.Вознесенський [4, арк.16, 24]. Проте діяльність цієї комісії так і не розпочалась. У листопаді 1918 р., під час внутрішньополітичної кризи в Українській Державі, Донецький регіон був окупований донськими військами та частинами Добровольчої армії під командуванням генерал-майора В.З.Май-Маєвського.

Слід підкреслити, що повстання донських козаків, яке розпочалося навесні 1918 р. і призвело до визволення Дону від більшовиків, не означало припинення військових дій. Успіхи козачих частин у боротьбі проти радянських військ і, відповідно, розширення меж контрольованої донською адміністрацією території зумовили виникнення проблеми забезпечення залізниць Дону рухомим складом, тобто локомотивами та вагонами [11, с.178]. Цього вимагала не тільки необхідність оперативного перевезення військ, але й потреба регулярного сполучення із сусідніми територіями, зокрема, з Україною. У Всевеликого Війська Донського з нею були спільні економічні інтереси у Донецькому регіоні, крім того, за даними відділу

торгівлі при донському урядові, із червня по липень 1918 р. з Дону було вивезено товарів в Україну та Крим на суму 26 млн. карбованців [9]. Якщо врахувати, що прибутки Всевеликого Війська Донського покривали лише 46% видатків, 57% бюджету становили військові витрати, а основним джерелом грошових надходжень була емісія (тільки до 15 липня 1918 р. було надруковано паперових грошей на суму 101 млн. карбованців) – зрозуміло, що торгівля з Україною була досить важливою для Дону [10, с.64].

На початку вересня 1918 р. у Києві була підписана “Тимчасова умова про перевіз у простому сполученні пасажирів, вугілля та вантажів між залізницями Всевеликого Війська Донського та Української Держави”. 7 вересня 1918 р. між Доном та Україною було укладено “Тимчасову умову про передачу рухомого складу між залізницями” [6, с.XLVII-LI]. Мінімальний термін дії обох угод був визначений до 31 грудня 1918 р., максимальний – до 31 січня 1919 р. [6, с.XLIX,LI]. Слід відзначити, що проблема, для вирішення якої було прийнято ці угоди, постала внаслідок військових дій на теренах України та Дону. Відступ більшовиків, які на початку 1918 р. контролювали територію обох держав, зумовив виникнення хаосу в залізничному сполученні – рухомий склад українських залізниць опинився на території Дону і навпаки. Відчуваючи його нестачу, представники донського уряду зверталися до українського міністерства закордонних справ із проханнями надати локомотиви та вагони [5, арк.32-33]. Хоча, необхідно зазначити, вперше спробу розв’язати це питання здійснило наприкінці липня 1918 р. дипломатичне відомство Української Держави. Воно звернулося до донського представника в Україні О.В.Черячукіна із проханням здійснити обмін рухомим складом залізниць. 13 серпня 1918 р. відділ шляхів сполучення департаменту постачання і продовольства при урядові Всевеликого Війська Донського дав свою згоду на обмін, однак у залежності від проведення залізничної конференції, на якій мали бути вироблені його умови [3, арк.40, 55]. Очевидно результатом роботи конференції і став зміст “Тимчасової угоди”, підписаної 7 вересня.

Крім того, як відзначалось, на території Дону була недостатньо розвинутою промисловість і, як наслідок, система комунікацій. Цей фактор зумовив неодноразові звертання О.В.Черячукіна до українського міністерства закордонних справ із проханням надати необхідне Дону обладнання для будівництва шосейних і ґрунтових доріг [5, арк.7-7 зв.]. Це мотивувалося тим, що Україна його отримала від дорожніх управлінь Південно-Західного та Румунського фронтів. Вони у свій час були побудовані за гроші, виділені органами влади Російської імперії, тобто Дон, як її колишня складова частина, має право претендувати на свою частку [5, арк.7 зв.].

Таким чином, розташування учасників антибільшовицького руху в периферійних районах колишньої Російської імперії, де не було достатньо

розвинутої промисловості та сітки залізниць, зумовило виникнення потреби налагодження економічних зв’язків із сусідніми територіями, зокрема, з Українською Державою. Її особливо нагально відчував уряд Всевеликого Війська Донського, перед яким стояло завдання не тільки продовжувати збройну боротьбу проти радянських військ, але й забезпечити повноцінне функціонування державного апарату. Перші кроки України та Дону на шляху налагодження економічного співробітництва були спрямовані на вирішення двох проблем: встановити принцип вільної торгівлі та розглянути питання про спільне регулювання експлуатації Донецького басейну. Було підписано чимало міжурядових угод, однак вони швидше залишилися деклараціями добрих намірів України та Дону. Умови громадянської війни не сприяли інтенсивним економічним зв’язкам, хоча не слід заперечувати важливості для Дону таких контактів з Україною.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.2199, оп.1, спр.274.
2. Там само, спр.275.
3. Там само, ф.3766, оп.1, спр.127.
4. Там само, спр.128.
5. Там само, спр.130.
6. Додатки // Дорошенко Д. Історія України (1918-1923 рр.): в 2-х т. – Т.2: Українська Гетьманська держава 1918 р. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – С.П-LXXXII.
7. Донские ведомости (Новочеркасск). – 1918. – 27 сентября.
8. Приазовский край (Ростов на Дону). – 1918. – 4 сентября.
9. Россия (Екатеринодар). – 1918. – 20 сентября.
10. Деникин А.И. Очерки русской смуты: в 5-ти т. – Т.3: Белое движение и борьба Добровольческой армии. Май – октябрь 1918 г. – Берлин: Слово, 1924. – 271 с.
11. Черячукин А. Донские делегации на Украину и в Берлин в 1918-1919 гг. // Донская летопись. Сборник материалов по новейшей истории Донского Казачества со времени Русской революции 1917 года. – Белград: изд. Донской исторической комиссии, 1924. – Вып.3. – С.163-231.
12. Гай-Нижник П.П. Фінансові відносини Гетьманату 1918 року з частинами колишньої Російської імперії // Фінанси України. – 2000. – №2. – С.120-124.
13. Проданюк Ф. Дипломатія держави гетьмана Павла Скоропадського // Політика і час. – 1992. – №5. – С.62-69.
14. Цветков В.Ж. Белое движение в России. 1917-1922 годы // Вопросы истории. – 2000. – №7. – С.56-73.

Shtanko Y.

COMMERCIAL AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN UKRAINE STATE AND THE GRATE DONSKY HOST (1918)

The article is dedicated to the consideration of the main tendencies in the commercial and economic relations between Ukraine State under the rule of hetman P.P.Skoropadsky and the Grate Donsky Host. It is emphasized that the poorly developed industry of Don made its leaders look for the economic contacts with Ukraine. It is mentioned that both states first of all intended to arrange free commodity circulation and to settle the problem of the co-exploitation of the Donetsk coalfield. It is stressed that the economic aid of Ukraine promoted the increase of the defensive capability of Don in the struggle against the Soviet forces.

Довган Ю.Л.

УЧАСТЬ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ У ВИРІШЕННІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ В ГАЛИЧИНІ У 1918-1919 рр.

В останнє десятиліття надзвичайно інтенсивно іде вивчення процесів українського державотворення на початку ХХ ст., зокрема, боротьби України за незалежність в 1917-1920 рр. В зв'язку з цим особливо гостро стоїть питання комплексного підходу до вивчення історії України як складової частини європейської і всесвітньої історії. Одним із компонентів такого підходу в даному випадку буде з'ясування позиції однієї з творців Версальської геополітичної системи – Великобританії – щодо масштабного протистояння Республіки Польщі та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

Протягом останніх років багато аспектів цієї проблематики піднімалось в чисельних роботах молодих і знаних українських істориків, зокрема дисертаційних дослідженнях О.Павлюка “Східна Галичина в європейській політиці 1918-1919 рр.”, О.Кучика “Україна в зовнішній політиці Антанти (1917-1920 рр.)”, Є.Камінського “Україна і політика США (1917-1920 рр.)”, Н.Городні “Політика країн Антанти та США щодо державності України в 1917-1919 рр.” та інших. Автори цих робіт поставили собі за мету дослідити, яке місце займала Україна в планах держав Антанти і частково США після Першої світової війни. Всі вони якоюсь мірою торкалися також і питання ставлення цих держав до Східної Галичини. Однак розглядали його лише в дуже широкому контексті союзницької політики, яка стосувалася передусім УНР, а не політики якоїсь із держав стосовно України в цілому чи Східної Галичини.

Деяко глибше цю проблему підіймав Р.Сирота в роботі “Сучасна британська історіографія нової і новітньої історії країн Центральної і Південно-Східної Європи (організація і методологія)”, який спробував висвітлити проблему з британської, а не української точки зору. Проте широкі географічні і вузькоспеціалізовані рамки не дали йому можливості детально розкрити англійські плани щодо ЗУНР.

Саме тому завданням даної статті ми вважаємо спробу дослідити політику Великобританії стосовно всіх перипетій східно-галицького конфлікту, основу якого становило україно-польське протиборство.

Початок українського протистояння одразу ж ознаменувався виходом на міжнародну арену. Згідно з твердженнями Т.Гунчака [17, с.198], вже 8 листопада 1918 року доктор Кость Левицький* повідомив Велико-

*В оригіналі не Кость, а Євген Левицький. Проте в своїй роботі Т.Гунчак чомусь називає Є.Левицького міністром закордонних справ Галичини. Ця неточність, очевидно, пов'язана з тим, що в Галичині тоді діяли аж чотири політичних діячі з цим прізвиськом. Оскільки Є.Левицький ніколи не обіймав посади держ. Секретаря закордонних справ (був лише ЗУНРівським представником у Берліні)³, а Кость Левицький в означений період був головою уряду ЗУНР, ми дотримуємось тієї думки, що саме він інформував держави Антанти про постановня нового державного утворення.

британію та США про існування нової держави на Сході Європи. Оскільки прямих контактів із цими країнами у західноукраїнської держави не існувало, це повідомлення було зроблене через англійське й американське посольства у Швейцарії й Швеції [12, с.360]. В листі на 14 сторінках, адресованому президентові Вільсону й британському прем'єр-міністру, містилася чітка інформація про виникнення нової держави, початок польсько-українського конфлікту у регіоні, обґрунтовувалися права українців на створення своєї держави. Лист однозначно відкинув посягання поляків на Східну Галичину як безпідставні. В цьому документі були намічені ті правові засади, на які галицька дипломатія спиралася роками [13, с.17], зокрема, апеляція до 14 пунктів президента Вільсона, які проголошували право на самовизначення всім народам Австро-Угорщини та ін.

9 листопада 1918 року було сформовано уряд нової держави на чолі з К.Левицьким, який одразу ж енергійно взявся за її розбудову [9, с.28-35]. Два найпекучіші завдання, які потрібно було вирішити терміново – організувати військо і створити ефективну дипломатичну службу, яка б довела світові, (насамперед – державам Антанти) законність українських вимог та здобула для ЗУНР надійних союзників. В обидвох ситуаціях головним противником галицьких українців була Польща [6, с.5-25].

В цьому зв'язку нам видається важливим простежити й порівняти становище, в якому опинились на початок 1919 р. дипломатичні структури поляків і західних українців.

Розбудова польської дипломатії була започаткована Р.Дмовським у 1915 р., зразу ж після його від'їзду з Російської імперії. У вересні того ж року на кошти графа М.Замойського [8, с.39] була заснована прес-служба – Польська центральна агенція (Centralna Agencija Polska) у Лозанні, яка мала вести пропаганду в країнах Західної Європи. Керувати нею було призначено талановитого познанського журналіста Маріана Сейду. Дуже швидко після початку роботи національні демократи зуміли створити щось на зразок неофіційного польського дипкорпусу у всіх антантських столицях [8, с.40]. Р.Дмовський особисто повів пропаганду в британській столиці. Ця пропаганда виявилась настільки успішною, що згодом виникла потреба якоїсь офіційної представницької польської організації. 15 серпня 1917 р. в Лозанні засновано Польський національний комітет (ПНК), що незабаром переїхав до Парижа як свого роду майбутній уряд Польщі. ПНК у Франції репрезентували, крім Р.Дмовського, Еразм Пільц і граф Маврици Замойський, у Лондоні граф Владислав Собанський (замінив Р.Дмовського; у Швейцарії – Маріан Сейда і Ян Розвадовський; в Римі – Костянтин Скірмунт, в США – Ігнаци Падеревський) [8, с.40].

ПНК був визнаний офіційним представництвом польської нації ще в роки війни: Францією – 30 вересня 1917 р., Британією – 15 жовтня, Італією –

30 жовтня, США – 1 грудня 1917 р. 20 березня 1918 р. Комітет заключив договір з французьким урядом, на підставі якого Франція визнала армію Галлера союзною армією і з деякими обмеженнями підпорядкувала її Польському національному комітету. Як символ союзної нації польський прапор вперше піднято в день незалежності США [10, с.366-371].

Після Першої світової війни ПНК завдяки вдало обраному пункту перебування одразу опинився в центрі світової політики. Полякам не потрібно було втрачати час на формування і відправку делегації, оскільки вона вже діяла, будучи до того ж обізнаною зі всіма тонкощами політики Антанти.

15 серпня 1919 р. ПНК став виконувати функції польської делегації на Паризькій мирній конференції [7, с.40]. Особисті контакти, які польські діячі зуміли зав'язати з впливовими американськими, британськими і французькими діячами, великою мірою прислужились [16, с.13] їм у битві за Східну Галичину.

Натомість українська сторона в особі Центральної Ради “заплямувала” себе в очах Антанти підписаним 9 лютого 1918 р. договором із Німеччиною та її союзниками [7, с.131]. Навіть захист УЦР інтересів Східної Галичини обернувся згодом проти ЗУНР, оскільки держави Антанти розглядали таємні Брестські домовленості (стосовно автономії австрійської України) як німецьку інтригу проти союзної Польщі [12, с.360]. Такі настрої могли зародитися у британських діячів ще з 1917 р.

Так, 19 серпня 1917 р. канцлер Німеччини Міхаеліс надіслав папі Бенедикту XV відповідь стосовно його пропозицій щодо міжнародного примирення. В ньому, зокрема, зазначалося: “Крім визнання новопосталої Польської держави, Німеччина буде боронити права України, Фінляндії, Балтійської провінції, Фландрії, Ірландії, Єгипту і Персії” [5, с.75]. Ймовірно, згадування України в одному ряду з такими непохитними “стовпами” британської імперії, як Персія, Єгипет і особливо Ірландія, не могло не викликати в англійських діячів різко негативної реакції.

Враховуючи попередні плани німецької еліти (принаймні за останні 40 років) щодо підриву британської могутності у світі, чільне місце в яких займала українська проблема [4, с.5-18], керівні кола Об'єднаного Королівства почали дивитись на останню виключно як на німецьку інтригу. Щоправда, ця загальна ворожість не заважала Лондону досить прихильно ставитись до галицьких українців [15, с.75].

Розуміли це і керівники ЗУНР. Вони, зокрема, держсекретар закордонних справ ЗУНР і заступник голови делегації УНР на Паризькій мирній конференції В.Панейко, наполягли на тому, щоб зберегти для Галичини якнайширшу автономію, оскільки східногалицьке питання розглядалось великими державами як окрема міжнародна проблема і мала, на їхню думку, більше шансів на позитивне розв'язання, ніж загальноукраїнське.

Попри такі особливості після злуки 22 січня 1919 р. уряди ЗОУНР та УНР зважали на інтереси один одного й узгоджували принципові зовнішньополітичні позиції, незважаючи на окремі розбіжності й нюанси між ними. Так, де-юре УНР навіть не була в стані війни з Польщею, хоча та претендувала не лише на Галичину, але й на Волинь. Держсекретаріат ЗОУНР розумів, що в такій ситуації у боротьбі з Польщею йому доведеться розраховувати виключно на власні сили. З початком весни 1919 р. ініціатива на українсько-польському фронті поступово перейшла до рук поляків [10, с.375]. Приблизно в той же час збройне протистояння в Галичині викликало велику стурбованість країн Антанти. Ця війна плутала її плани щодо використання Польщі у боротьбі проти більшовизму [12, с.362]. Як наслідок, Великобританія, Франція й США висилали в Галичину свої місії, метою діяльності яких були збір інформації і намагання залучити обидві воюючі сторони до переговорів [14]. Українська сторона, теж прагнула направити свої офіційні представництва у столиці антантівських країн. Так, у травні 1919 р. об'єднана українська делегація на Паризькій мирній конференції відрядила свого представника А. Марголіна на кілька днів у Лондон [11, с.155], оскільки до того часу українське представництво, направлене в Англію на чолі з М.Стаховським, перебувало ще на території Данії.

Все це свідчить про певну, на наш погляд, непродуманість української зовнішньої політики і слабку “державницьку” дисципліну її виконавців. В той час, коли вистачало можливостей відправити представництва до Швеції і Чилі, до Британії делегація змогла прибути через півроку від початку роботи ПМК. За цей час ЗО УНР майже втратила свою територію, а надії на підтримку великих держав стали ще більш примарними, ніж на початку року.

Першим завданням, яке постало перед А.Марголіном, була зустріч з керманічами англійської зовнішньої політики, зокрема тими, які визначали її на Сході Європи. Насамперед, потрібно було домогтися аудієнції у керівника російського відділу британського МЗС п. Селбі, щоб хоча у загальних рисах з'ясувати позицію Форін офіс в українському питанні. На зустріч Селбі одразу ж заявив, що британський уряд із співчуттям ставиться до армії генерала Денікіна і до її намагань “викорінення анархії та встановлення порядку на всьому півдні Росії” [11, с.155]. Подібні настрої британського керівництва не стали відкриттям для українського дипломата. У свою чергу Марголін надав пану Селбі детальну інформацію про характер завдань українського руху, а також про фактичний стан справ на місцях. У відповідь Селбі зазначив, що в Англії ще мало знайомі з українським рухом і що найкращим шляхом боротьби з більшовиками він вважає приєднання або злиття української армії з армією Денікіна. Ідеалом державного устрою України в очах Селбі була федерація з Великоросією [11, с.156].

В той же день А.Марголіну була вручена декларація так званого “Русского политического совещания” в Парижі від 9 березня 1919 року з проханням дати для англійського МЗС свої висновки з питань, викладених в ній. Розуміючи, що до його прибуття на британські острови всі відомості з проблем Східної Європи англійці отримували майже виключно від запеклих російських реакціонерів, Марголін поспішив із відповіддю і підготував її вже на наступний день. В ній, зокрема, було сказано: “Настільки ж очевидно, що за винятком великоросів, які все ще спрагли гегемонії і панування над іншими національностями, жоден з решти народів... не погодиться передати свою долю до рук Всеросійських Установчих зборів... Я можу засвідчити, що між політичними діячами, як і серед самого населення (України – Ю.Д.) існують різні напрямки... До появи більшовизму майже усі ...партії схилилися до федерації України з іншими народностями імперії. Але розвиток більшовизму і подальший розпад Росії кардинально зміцнив прагнення України до повної незалежності і самостійності. Я особисто думаю, що можна чекати ще багато змін... у поглядах на ці питання, у залежності від поведження Великоросії..., а також... від ставлення Держав Антанти... [11, с.382-384]”.

Таким чином, в останніх рядках український дипломат давав зрозуміти британській стороні, що Україна може змінити свою точку зору на власне майбутнє за умови зміни Антантаю, і зокрема Великобританією, свого погляду на українську проблему. Проте британська сторона на цей натяк покращити взаємні стосунки ніяк не відреагувала...

Власне, до вирішення питань польсько-українського конфлікту в Східній Галичині чи взагалі проблем ЗОУНР під час переговорів Селбі й Марголіна не дійшло. Очевидно, доки не було вирішене питання принаймні позитивного ставлення до УНР у цілому, підімати його на зустрічі з другорядним службовцем в очах уенерівського представника не було сенсу...

Оскільки офіційне представництво УНР от-от мало прибути до Лондона, потреба в подальшому перебуванні А.Марголіна в столиці Англії відпала. Селбі порадив йому вступити в контакт з англійською делегацією на Паризькій мирній конференції.

Після прибуття до Парижа Марголін відвідав сера Говарда, одного з головних працівників британської делегації. Бесіди з ним стали, по суті, продовженням лондонських переговорів із Селбі. Але у Говарда вже не було тої віри в Денікіна й упередженості, як у його лондонського колеги. Через кілька днів до неофіційних контактів несподівано підключився професор правознавства Единбурзького університету Сімпсон [11, с.157]. Він попросив А.Марголіна скласти для англійської делегації план державного устрою всіх земель колишньої Російської імперії.

Уже сама постановка такого питання свідчила, що британська сторона не схильна розглядати українське питання як самостійне. Питання ж про Східну Галичину автоматично виключалося, як неросійське.

Український дипломат, за власним зізнанням, був “переконаним прихильником визнання і підтримки всіх новостворених урядів у їх боротьбі з анархією і більшовизмом” [11, с.157]. Проте перспективи таких областей, як, скажімо, Вірменія й Туркестан були для нього не зовсім ясними. Тому зійшлися на думці, що А.Марголін викладе своє припущення щодо облаштування Східної Європи у вигляді проекту резолюції мирної конференції. Ці припущення могли розглядатися лише як особисті і не обов’язкові для українських делегацій та уряду. Вони зводилися до міжнародного визнання всіх новопосталих держав і до їх конфедерації (або федерації) у боротьбі проти комунізму...

Слід зазначити, що серед англійської делегації не було єдності з питань, що розглядалися в проекті резолюції. Абсолютна більшість британських політиків тоді орієнтувалась на Денікіна і його проект облаштування колишніх російських володінь.

Говард і Сімпсон, як можна було судити з їх реакції, належали до меншості і поділяли погляди проекту Марголіна. Проте вони мали дуже незначну можливість хоч якось впливати на політику Даунінг-стріт*, а через деякий час втратили її зовсім. Незабаром Говард був призначений британським послом у Швецію (потім в Іспанію), а професор Сімпсон через рік облишив дипломатичну службу і повернувся до викладацької діяльності.

Доцільно простежити і ставлення до окресленої проблеми з боку Сполучених Штатів Америки. Адже для того, щоб з’ясувати вплив однієї з великих держав на якусь із питань, скажімо українське, потрібно вникнути в суть їх, взаємовідносин і “закулісну” боротьбу. Ця боротьба і взаємовідносини, в свою чергу, формували і стверджували кінцеву політику союзних держав з усіх вузлових і другорядних проблем, в тому числі й східно-галицької.

Саме тому, на наш погляд, потрібно з’ясувати взаємозалежність зовнішніх політик Великобританії і США. Беручи до уваги обопільну приязнь англійських країн, союзницькі почуття і фінансову залежність [3, с.81], можна до певної міри говорити про близькість позицій Лондона і Вашингтона стосовно української проблеми. Принаймні у їх ставленні до “російського питання”, яке часто визначало ставлення до українців зокрема.

В складі американської делегації цією проблемою найбільше переймався керівник відділу “російських справ” Держсекретаріату США

* На вулиці Даунінг-стріт, 10 знаходиться незмінна резиденція британського прем’єр-міністра.

професор Р.Лорд. За спогадами більшості учасників, від відрізнявся відвертими пропольськими поглядами [16, с.24], проте і відвертої відрази до українського (в тому числі і східногалицького руху) привселюдно не демонстрував. Все це давало можливість надіятись на сприятливе ставлення до України американської делегації. Перевірити такі сподівання виявилось можливим на аудієнції у держсекретаря США Р.Лансінга. Ця зустріч була організована 30 червня 1919 року [11, с.161] при сприянні вже згаданого професора Лорда. З українського боку на ній були присутні наддніпрянець А.Марголін та галичанин Т.Окуневський.

За спогадами першого зустріч справила на обох українських дипломатів гнітюче враження. Лансінг виявив повне невігластво, щодо справ Східної Європи і просто безоглядну віру в Колчака і Денікіна. У зверхній формі він наполягав на визнанні українцями Колчака верховним правителем і вождем усіх антибільшовицьких армій. Коли ж зайшла мова про принципи Вільсона, застосування яких було передбачене стосовно народів Австро-Угорщини, Лансінг заявив, що він знає лише про єдиний російський народ і єдиний шлях до відновлення Росії – федерацію на зразок самих Сполучених Штатів. На зауваження А.Марголіна, що якраз приклад Сполучених Штатів свідчить про угоду між рівноправними державами, держсекретар не відреагував і знову вперто закликав українців до визнання Колчака [11, с.161]. Вдруге Р.Лансінг зіткнувся з українською проблемою через місяць, 1 серпня. В листі, адресованому на його ім'я, державний секретар прочитав, що до США прибуло представництво УНР, очолюване Юліаном Бачинським. Серед інших проблем, Ю.Бачинський піднімав питання визнання УНР США. Хоча президент В.Вільсон “ставився до деякої міри й симпатично до українських аспірацій, його державний апарат включно з секретарем Р.Лансінгом, виступав рішуче проти цього” [2, с.205]. Тому в листі-відповіді Ю.Бачинському було вказано, що США не визнають ні незалежності України, ні жодного уряду, які є там тепер при владі.

Після таких заяв керівника зовнішньої політики Америки стало зрозуміло, що на визнання чи прихильне ставлення до України з боку США очікувати мало ймовірно і в боротьбі за свої інтереси потрібно шукати дівіших засобів. Проте вирішенню всіх завдань не сприяла психологічна атмосфера всередині об'єднаної української делегації.

З одного боку, серед делегатів поступово назрівало невдоволення роботою голови Григорія Сидоренка, від якого вимагали передати функції іншому. Внаслідок цього в серпні 1919 р. Г.Сидоренко облишив свій пост, а на його місце до Парижа прибув М.Тишкевич. Українська сторона розраховувала, що особистість графа, аристократа, масона й римокатолика вже сама по собі буде сприяти прихильнішому ставленню до

Довган Ю.Л. Участь Великобританії у вирішенні польсько-українського конфлікту в Галичині у 1918-1919 рр.

українських проблем. Такі сподівання, хоча й мали під собою певний ґрунт, в кінцевому підсумку виявились безпідставними і не привели до очікуваних наслідків. З іншого боку, намітився розкол за територіальною ознакою. Його ініціаторами стали галицькі члени місії УНР.

Сподівання галичан на допомогу від Директорії у війні з поляками не виправдалися. Тому вже з травня 1919 року представники ЗОУНР на Паризькій мирній конференції В.Панейко та С.Томашівський ініціювали висунення самостійного східногалицького питання. Без відома глави делегації Г.Сидоренка вони заснували окреме бюро і фактично діяли самостійно, що привело до неузгоджених дій всередині формально монолітної делегації. У червні 1919, коли ситуація на фронті стала майже катастрофічною [10, с.370-380], галицькі керманічі почали розробляти план повної суверенності Східної Галичини або її нейтрального статусу під управлінням Ліги Націй чи якоїсь із великих держав. За дорученням В.Панейка М.Лозинський підготував проект статуту про нейтралітет Східної Галичини. Цей документ Панейко, найвірогідніше, передав члену американської делегації вищезгаданому Р.Лорду. Проте ідею самостійності Західноукраїнської держави не підтримав уряд жодної країни. Лише як тимчасовий контрзахід у протидії Франції та Польщі таку можливість допускали в певних британських та чехословацьких колах [18, с.136]. Зокрема, певний час прихильником подібного державного утворення виступав міністр закордонних справ ЧСР Е.Бенеш [18, с.136].

Повертаючись до розгляду діяльності української дипмісії у Великобританії, нагадаємо, що 11 її членів прибули туди лише в травні 1919 року. В першому ж номері тижневого бюлетеня місія декларувала свої завдання: здобути визнання України від Британії, отримати від неї матеріальну й моральну допомогу та встановити торговельні відносини. Вирішили також видавати бюлетень місії двічі на тиждень і залучати до цієї діяльності українську діаспору та британців [15, с.76].

Незважаючи на всі старання, українська місія не змогла домогтися жодної аудієнції ні в Бальфура, ні в його заступників. Єдиним урядовцем, який зустрічався з українськими дипломатами, був відповідальний за “російські питання” британського МЗС Дж.Грегорі [15, с.76].

Він виявився дуже добре поінформованим щодо ситуації в Україні, з першої ж зустрічі встановив із місією постійний контакт. Цей контакт Дж.Грегорі підтримував із представником ЗУНР до 1923 включно і, за згадкою К.Левицького, допомагав галицьким діячам дізнаватися про плани Д.Ллойд-Джорджа стосовно Східної Галичини.

Необхідно зазначити, що крім відвертих невдач українська дипломатія мала і деякі здобутки.

Справи у тому, що напередодні Паризької конференції і на початку її роботи великі держави перебували під впливом “14 пунктів” Вільсона і

намагалися, як зазначає сучасний український дослідник Н.Городня, “справедливо врегулювати українсько-польський конфлікт”.

Вперше увага до нього на ПМК була привернута 21 січня 1919 року на засіданні Ради Десятьох В.Вільсоном, який зачитав листа польського прем'єр-міністра І.Падеревського. В листі було прохання до союзників направити колективну ноту українській Директорії, наказавши їй припинити вторгнення на польську територію, а також прохання надати допомогу в боротьбі з українцями.

Стосовно цього Д.Ллойд-Джордж висловив сумнів, чи дійсно Галичина є Польською територією, і зазначив, що будь-які звернення до Києва повинні супроводжуватись такими ж зверненнями до поляків утримуватись від втручання в спірну територію, якою є Східна Галичина.

(Далі буде)

1. Городня Н. Д. Політика країн Антанти та США щодо державності України в 1917-1919 рр. / Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 1995. – 215 с.
2. Герус О. В. Україна в opinii американського уряду 1919-1927 рр. // Український історик. – 1974. – №1-3. – С.205-211.
3. История международных отношений и внешней политики СССР. В 3-х т. 1917-1967 гг. – М.: Международные отношения, 1967. – Т.1. – 442 с.
4. Каменецкий І. Німецька політика супроти України в 1918 р. та її історична генеза // Український історик. – 1968. – №1-4. – С.5-18.
5. Каменецкий І. Німецька політика супроти України в 1918 р. та її історична генеза // Український історик. – 1969. – №1-3. – С.74-84.
6. Кривава книга. – Відень: Видання Уряду Західно-Української Народної Республіки, 1919. – Ч.1. – 99 с.
7. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
8. Кучабський В. Польська дипломатія і східногалицьке питання на паризькій мировій конференції в 1919-му // Дзвони. – 1931. – Ч.1. (квітень). – С.35-45.
9. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – 367 с.
10. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1998. – 488 с.
11. Марголин А. Украина и политика Антанты (записки еврея и гражданина). – Берлин, 1921. – 393 с.
12. Нариси з історії дипломатії України. – К.: Альтернативи, 2001. – 739 с.
13. Назарук О. Галицька делегація в Ризі. – Львів, 1930. – 170 с.
14. Нове життя. – 1918. – 13 грудня.
15. Покровська І., Хорошилова Ю. Місія, приречена на невдачу. Українсько-британські відносини за часів правління гетьмана Скоропадського та Директорії // Політика і час. – 1995. – №5. – С.73-38.
16. Ріпечський С. Українсько-польський процес 1918-1921 рр. Перед світовим трибуналом. – Чикаго-Нью-Йорк, 1963. – 146 с.
17. Hunchak T. Sir Lewis Namier and the struggle for Eastern Galicia 1918-1920 // Harvard Ukrainian Studies. – 1977. – №2. – P.198-210.
18. Zaks Z. Galicija Wschodnia w polityce Zachidno-Ukrainskiej Republikiej Ludowej w polowie 1919 r. // Narod i państwo. – Warszawa, 1969. – S.127-153.

Dovgan Y.
BRITANNIA PARTICIPATION IN SETTLEMENT OF POLISH-UKRAINIAN CONFLICT
IN GALICIA IN 1918-1919 TH.

In article considers activity of british governmental structures with respect to settlement of question of ukrainian-polish opposition in East Galicia after Gabsburg's empire disintegration. Author has a shot to lead, that intervention of Britain into conflict determined et first for all by her own strategy. Specifically constructions of post-war peace, that was bottomed on forces balance-sheet system, and also to endeavor to solve all of national squabbles at most justly, taking into account interests of each with sides.

Федорів О.Я.

КОМУНІСТИЧНІ СИЛИ ПОЛЬЩІ У ПОЛІТИЦІ СРСР ЩОДО
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1920-1926 рр.)

Однією із найважливіших і найцікавіших проблем історії Західної України 20-х років ХХ ст. є радянофільство західноукраїнської громадськості. Радянофільські настрої ініціював і підтримував комуністичний уряд Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) через прорадянські сили у Західній Україні, які були як у підпіллі, так і існували на легальному становищі. Їх об'єднувало те, що всі вони фінансувались і керувались з Москви. В українському суспільстві дедалі поширювалося переконання, що Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), незважаючи на її комуністичний режим та федеративний зв'язок з Росією, є українською державою, якою повинні дорожити всі українські патріоти. Радянофільська орієнтація серед частини західноукраїнської інтелігенції почала набирати ознак доброго тону. Під її вплив підпадали центристські партії й організації, зокрема так звана незалежна група в Українському національно-демократичному об'єднанні (УНДО), Українська соціал-демократична партія (УСДП), Українська партія праці (УПП). Деякі західноукраїнські діячі підтримували контакти з радянським консульством у Львові та радянським урядом у Харкові. Галицькі науковці і літератори публікували свої твори у радянських виданнях і брали участь у роботі радянських наукових і освітніх установ [10, с.196].

Радянофільство на Західній Україні малодосліджене. Деякі дослідники побіжно торкалися цього питання (М.Кугутяк [31; 32], Т.Гунчак [11], Я.Грицак [10]), однак яким чином ліві політичні сили впливали на прорадянські настрої, досліджено фрагментарно.

Радянські дослідники, які працювали над історією лівого руху на західноукраїнських землях у міжвоєнний період, – Ю.Ю.Сливка [4; 51; 52; 53; 54], С.А.Макарчук [36; 37], М.І.Панчук [39; 40; 41] – спирались на

значну документальну базу. Ю.Ю.Сливка звертає особливу увагу на взаємовідносини між правими та лівими політичними силами Західної України. С.А.Макарчук робить у своїх працях наголос на соціально-економічному становищі. М.І.Панчук розглядає історію Комуністичної партії Західної України в контексті класової боротьби. Незважаючи на те, що праці вищезазначених дослідників в основному були написані в радянський час, вони зберігають актуальність і нині.

Серед дослідників української діаспори слід виокремити працю М.Прокопа “Україна і українська політика Москви” [45], яка відзначається викладом фактів, які не доступні нам із радянських досліджень. Сучасні українські дослідники – Кульчицький С.В. [33], Кучер В., Павленко В. [34], Генік М., Любінець І. [9], Васюта І.К. [6] торкаються окремих моментів, які стосуються даного дослідження. Зокрема, Кульчицький С.В. досліджує політику СРСР через закордонну політику УСРР. Кучер В., Павленко В., Васюта І. вказують на діяльність лівих сил на Західній Україні в контексті українських національно-визвольних змагань. Серед польських дослідників слід відзначити Б.Димека, який вірно відобразив роль Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) серед комуністичних організацій Європи [22]. О.Калакура дослідив радянсько-польські стосунки в контексті коренізації польського населення на терені СРСР [27].

Але, незважаючи на те, що даної теми торкалось багато дослідників із різними політичними світоглядами, в історіографії не склалось цілісної картини політики Союзу Радянських Соціалістичних Республік щодо Західної України, не визначено остаточно, які методи використовували комуністи на Західній Україні для прихилення симпатій західноукраїнського населення. Радянські дослідники цю тему свідомо оминають, сучасні – розкривають досить фрагментарно. У даній статті зроблено спробу розкрити політику СРСР на Західній Україні через західноукраїнських комуністів.

З приходом до влади більшовиків у Росії, а згодом і в Україні стала реалізовуватись доктрина підштовхування світової пролетарської революції, під прикриттям якої маскувались плани експансії радянського режиму в Європу. Одне з чільних місць у цих планах відводилося Польщі [27, с.200]. “Перемога Радвлади зсередини у Польщі, – писав, зокрема, В.І.Ленін у листі польським комуністам, датованому 19 жовтня 1921 р., – величезна перемога. Якщо тепер, на мою думку, радвлда здобула міжнародну перемогу на 20 – 30 %, то після перемоги радвлади зсередини у Польщі, міжнародна перемога комуністичної революції буде 40 – 50 %, може навіть 51 %. Бо Польща поруч з Німеччиною, Чехословаччиною, Угорщиною, і радянська Польща підірве весь режим, побудований на Версальському мирі” [6, с.40]. В одній із статей видання КП(б)У “Комуніст” вказувалось: “Як для утворення, так і для організації нового суспільства – комуністичного

– потрібні великі сили, інакше зміни будуть відкинуті... Або світова революція, або капіталістичне рабство” [43]. Однак політика військової експансії зазнала провалу. Голова Ради народних комісарів України Х. Раковський вказував: “Наша офензива проти світової буржуазії не вдалася. [...] Ми не маємо іншого виходу, як підступ. Ми мусимо збудувати троянського коня, за допомогою якого ввеземо комунізм у буржуазну твердиню. [...]”[47]. Таким троянським конем мали стати комуністичні сили у Польщі.

Першим етапом у створенні комуністичних організацій у Галичині була Інтернаціональна революційна соціал-демократія (ІРСД) [51]. Про це вказував Й. Крілик, який тривалий час був секретарем КПЗУ [50, с.7]. ІРСД виникла, за твердженням О.Ю.Карпенка, в 1915 р. [28, с.70]. Комуністичні організації постали серед вихідців зі Східної Галичини в 1918 р. у Туркестані [16, арк.159-160]. Перші комуністичні гуртки в Східній Галичині були створені в другій половині 1918 р. [66, с.23]. Значну допомогу більшовикам Східної Галичини у створенні та організаційному зміцненні партії надавали більшовики УСРР [4, с.8]. У лютому 1919 р. у Станіславі конференція представників комуністичних та інших революційних організацій, що існували на Західній Україні, прийняла постанову про заснування Комуністичної партії Східної Галичини і обрала ЦК [66, с.23]. У Галичині існували також інші комуністичні групи, які орієнтувались на східно-українських комуністів і радянський уряд на Східній Україні [10, с.195]. 23 квітня 1920 року для безпосереднього керівництва революційною діяльністю вихідців із західноукраїнських земель, які перебували на території радянських республік, був створений Галоргком Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) [4, с.7]. Галоргком був створений у Києві, уряд радянської України виділив у столиці для потреб цієї організації умебльоване приміщення, телефони, друкарські машинки. Його співробітники отримали квартири, забезпечувались одягом і талонами на харчування. Всього ж на потреби Галоргкому щомісячно асигнувалось 1 млн. карбованців [35 а, с.77-78].

В червні 1920 року, ведучи наступ на польські війська, Червона армія окупувала Волинь і шістьнадцять повітів Східної Галичини [48, с.6]. 8 липня було утворено Галицький революційний комітет й 15 липня проголошено Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку [38, с.383]. Завдання Червоної армії було не тільки втримати Галичину, але й використовувати її територію для допомоги революції в Угорщині [35, с.126-130]. Але період радянської влади на Тернопільщині в 1920 році був дуже коротким – тривав близько п'ятдесяти днів [48, с.6]. Поширення радянської влади на Галичину примусило західноєвропейських політиків погодитись на окупацію Галичини поляками [57].

Третього серпня 1920 р. на основі Львівського нелегального ЦК і Галоргкому створено єдиний партійний центр – ЦК Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ) у складі В. Затонського, М. Барана та інших [4, с.8-9]. Керівним центром КПСГ був Закордонний відділ ЦК КП(б)У з підвідділом для Східної Галичини в Києві [6, с.38]. Однак у зв'язку з окупацією Східної Галичини Польщею в грудні 1920 р. між КП(б)У і Комуністичною робітничою партією Польщі (КРПП) була підписана угода, на основі якої КПСГ як територіально-обласна організація зі своїм ЦК підлягала політичному і організаційному керівництву ЦК КРПП [4, с.8-9].

З огляду на національну різницю та цілий ряд специфічних особливостей, що існували на території Східної Галичини, з моменту включення КПСГ до КРПП виникли тертя і непорозуміння [16, арк.159-160]. В цілому східногалицькі комуністи вели дещо самостійну політику, відмінну від загальноросійського більшовицького руху [45, с.79]. КПСГ вже в 1921 році виступала за збройне повстання та приєднання Східної Галичини до СРСР [26, с.179]. 6 липня 1921 р. з ініціативи Виконкому Комінтерну (ВККІ) між КП(б)У і КРПП було підписано угоду, за якою Комуністична партія Східної Галичини визначалась як крайова організація КРПП [39, с.12-13]. Але відносини між Компартією Польщі та КПСГ набрали особливо різкого характеру в другій половині 1922 року під час сеймових виборів. КРПП вважала, що комуністи повинні брати активну участь у сеймових виборах. Цілком іншої точки зору дотримувалась КПСГ, яка заявила, що приєднується до бойкоту виборів [54, с.14-15]. Своєю позицією щодо виборів КПСГ довела, що вона є складовою частиною українського національного руху [51].

30 грудня 1922 р. було утворено СРСР, що змінило як національні відносини всередині цієї держави, так і політику комуністів за кордоном. У квітні 1923 року XII з'їзд Російської комуністичної партії (більшовиків) виробив політику коренізації (в Україні – українізації). Згідно з постановами XII з'їзду РКП(б) передбачалась, в основному, українізація партійного апарату та переведення на українську мову державних установ та організацій, преси [7], щоб посилити вплив радянської влади комуністичної партії серед населення України. Українізація також торкалась середніх шкіл та театрів [62]. Зокрема губернiальний виконавчий комітет в Одесі постановив українізувати за допомогою мовних курсів свій адміністративний апарат протягом року [63]. Проводилась українізація суду, вищої школи [60]. Українізація часто не зустрічала розуміння в російськомовного населення [8], однак за зневагу до української мови могла настати навіть кримінальна відповідальність. Політика українізації проводилась виключно внутрішніми радянськими резервами, допомога, зокрема літературою, із Західної України не допускалась [65]. В радянських партійних колах

відчувався також страх перед наслідками українізації: “[...] Задля Східної Галичини “націоналізувати” у себе загрозу [...] петлюрівщини треба дуже й дуже обережно” [55]. Тому українізація часто гальмувалась партійним апаратом [61].

До 1923 р. український рух на Великій Україні придушувався [68]. Але більшовиками створювалась видимість розвитку української культури та державності, щоб прихилити до СРСР настрої західноукраїнського населення [68]. Більшовики були змушені зберігати видимість української держави також, щоб залучити до державного будівництва широкі верстви населення на Наддніпрянській Україні [1]. Українізація була вимушеним кроком радянського уряду [64], в цілому ця політика була досить передбачуваною в очах західноукраїнської громадськості і не була несподіваною [1]. В одній із промов Х.Раковський вказував: “Те або інше розв'язання національного питання у нас на Україні допоможе нам або перешкодить нашій справі за кордоном. Там, за кордоном, десятки мільйонів Українців дивляться на нас, на кожний наш крок [...]” [23].

Зближенню польських та українських лівих політичних сил сприяло і те, що в СРСР коренізація відбувалась не лишень стосовно українців, але і стосовно поляків. Курс на коренізацію стосовно поляків, які залишилися на території СРСР, був маневром, що мав послабити опір владі, посилити революціонізуючий вплив на ситуацію в самій Польщі. Він супроводжувався цілим комплексом заходів і щодо полонізації польського населення, розвитку освіти польською мовою, підготовки польської інтелігенції з числа робітничої і бідняцької молоді, тощо; навіть було утворено Мархлевський польський національний район на Житомирщині [27, с.200].

Польські комуністи довгий час були за інтеграцію КПСГ в компартію Польщі на правах обласної організації [45, с.75-76]. Але поворотним пунктом еволюції польських комуністичних сил став II з'їзд КРПП, який проходив з 19 вересня по 2 жовтня 1923 р. в Болшево під Москвою [9, с.79]. До 1923 року польські комуністи були проти інтеграції Західної України до СРСР [56]. Однак на з'їзді було прийнято ухвалу у справі національних меншостей, у якій визнавалось їх право на самовизначення, аж до відокремлення від Польської держави [16, арк.155]. Водночас на з'їзді на протигагу гаслу збройного повстання як засобу відокремлення Західної України від Польщі було висунуто гасло об'єднання українських земель після здійснення революції у всій Польщі [36, с.151].

В ухвалі з'їзду з національного питання під назвою “За нашу і вашу свободу”, визнаючи незаконність насильницького приєднання західноукраїнських земель до Польщі, КРПП декларувала підтримку національно-визвольної боротьби українського народу і визнавала його право на возз'єднання з Радянською Україною. Гостру критику знайшла

урядова політика національних переслідувань у культурній, мовній і релігійній галузях [9, с.79]. Також на цьому з'їзді КРПП у 1923 році Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ) змінила назву на КПЗУ (Комуністична Партія Західної України). Цим було дещо залагоджено конфлікт між КРПП та КПСГ, який виник на національному ґрунті [16, арк.160]. З'їзд виступив проти згубної тактики збройного повстання окремих комуністичних організацій на сході Польщі [22 а, с.18].

Отже, політична еволюція КРПП призвела в 1923 р. до чіткого визнання права українського населення на самовизначення і возз'єднання з Радянською Україною, спричинила консолідацію польського й українського ліворадикальних таборів [9, с.79-80]. Для остаточної ліквідації конфлікту між КРПП та КПЗУ на місцеву конференцію КПЗУ, яка відбулась у Харкові у квітні 1924 р., особисто прибув Зінов'єв. Результатом конференції стала широка автономія в галузі партійних фінансів, а також видавництва. Окрім того КПЗУ отримала місце у представництві КРПП до Виконавчого Комітету Комінтерну, а саме у тій формі, що у представництві КРПП, яке складалося з одного делегата і 2-х заступників, делегатом буде член КРПП і одним із заступників – член КПЗУ, інший заступник – член КПЗБ [16, арк.160].

Слід зазначити, що Комуністична партія у Польщі була заборонена і перебувала на нелегальному становищі, хоч у Москві робили всі зусилля для її легалізації [3]. Тому комуністами створювались організації, які могли б працювати легально і представляти їх на польській парламентській арені. КПСГ уважно стежила за еволюцією УСДП і робила все можливе для її прискорення [40, с.44-45]. В 1921 р. УСДП нараховувала 3,5 тис. членів і ще 20 тис. членів були в організаціях, які підтримували соціал-демократів [32, с.122]. В лютому 1921 р. за допомогою КП(б)У, українських секцій у різних країнах світу було організовано закордонний комітет допомоги КПСГ. За його ініціативою 30 грудня 1921 р. у Празі на нараді представників закордонних організацій КПСГ було створено Закордонне бюро допомоги партії [58, с.95]. Закордонне бюро допомоги Комуністичній партії Східної Галичини в Празі, “обговоривши положення в УСДП у зв'язку з розколом і лівим курсом її органу “Земля і воля”, зазначало, що “КПСГ зацікавлена у виданні такого органу, як “Земля і воля”, який висвітлює позитивні сторони радянського життя і популяризує в масах радянську владу”. В рішенні Закордонного бюро допомоги були накреслені конкретні заходи з прискорення еволюції УСДП і вступу її лівої течії до III Інтернаціоналу. Вирішено також матеріально підтримати газету “Земля і воля” [40, с.44-45].

В січні 1922 р. у Львові відбулася партійна нарада діячів УСДП, на якій лідери партії вперше офіційно висунули вимогу возз'єднання всіх

західноукраїнських земель з УСРР і утворення “об'єднаної суверенної робітничо-селянської України” [34, с.80-81]. 23 травня 1923 р. було утворено автономну соціалістичну фракцію в Українському сеймовому клубі. Подальша еволюція цієї фракції призвела до створення окремого сеймового клубу УСДП. Врешті, 7 листопада 1924 р. було створено на основі сеймового клубу УСДП та польських депутатів-комуністів комуністичну фракцію [11, с.209]. Ставши партією “чисто пролетарської класової боротьби”, УСДП перетворилась у легальну організацію КПЗУ. Проте такою вона залишалась недовго. 30 січня 1924 р. УСДП була заборонена владою. Перехід УСДП на позиції радянськості і комунізму був не єдиним успіхом КПЗУ. У 1924 р. від москвофільської Галицько-руської організації відділилася ліворадикальна група на чолі з Кирилом Вальницьким, яка проголосила себе Соціалістичною селянською партією “Народна Воля”. Поступово вона перейшла на ідейні позиції КПЗУ [31, с.9]. Фактично під керівництвом КПСГ уже на початку 20-х років діяла УСДП та Комуністична Спілка Молоді Західної України [4, с.9]. Під вплив комуністів також переходить організація галицько-руських соціалістів “Народна воля” з газетою “Воля народу” [67, с.105].

У революційній практиці КПЗУ блокувалася з лівими течіями в ППС і Поалей-Ціоні, польськими ліворадикальними селянськими партіями – Незалежною селянською партією та Об'єднанням селянської лівиці – “Самодопомога”, які виступали за робітничо-селянський союз у революційному русі і поділяли національну програму комуністів [66, с.175]. У другій половині 1924 року зусиллями КПЗУ було утворено Селянське соціалістичне об'єднання (“Сельсоюз”). Ця організація об'єднала селянські комітети, які групувались навколо газети “Наше життя” і діяли на Волині і Холмщині з 1922 року. У тому ж році під впливом комуністів на більшовицькі позиції перейшла партія “Народна воля”, що виникла в результаті розколу москвофільської “Галицько-руської організації” і діяла на території Східної Галичини [40, с.63]. 10 жовтня 1926 року на з'їзді у Львові “Сельсоюз” та “Народна воля” об'єдналися у нову партію – Українське селянсько-робітниче об'єднання (“Сельроб”) [40, с.63]. Це об'єднання стало найбільш масовою легальною опорою для комуністів. Поклавши в основу програми соціалістичні ідеї, Сельроб висував своїм завданням у галузі національної політики “об'єднання західних земель з Радянською Україною, що може наступити після перемоги пролетаріату в усій Польщі” [6, с.47]. Згодом було утворено Українське селянське об'єднання (УСО) – на випадок, якщо влада заборонить Сельроб [66, с.175]. Але 16 липня 1934 р. УСО була оголошена нелегальною організацією [66, с.225].

Важливого значення надавала КПЗУ роботі в “Просвітах” [18, арк.7]. “В сучасних умовах, – вказувалось у відповідній інструкції, –

боротьба на просвітянському полі отримує величезне значення”. Інструкція вказувала, що Комуністична партія розглядає просвітянський рух як широкий рух народних мас і не виступає проти нього. Принципове відношення партії до роботи в “Просвітах” було сформульовано таким чином: “Кожен член партії та революційних організацій обов’язково повинен бути в “Просвіті”. Ставилось завдання завоювання комуністами і революційними організаціями товариств імені Качковського [37, с.240]. Також з успіхом комуністи працювали в профспілках, культурно-освітніх, кооперативних, молодіжних та спортивних організаціях. “Останні збори товариства “Просвіта” і товариства “Рідна школа”, – говорилося в постанові митрополичого ординаріату від 21 березня 1927 року, – були знаменні тим, що виявили назверх успіхи комуністичної пропаганди... Вони виявили, що більшовицька агітація найшла доступ до народних мас і що вона вінчається поважними успіхами” [51].

Свої мети західноукраїнські комуністи прагнули досягти також шляхом агітації населення з допомогою відозв. Протягом 1924 р. тільки ЦК КПЗУ було видано тисячу примірників агітаційно-пропагандистської діяльності у зв’язку з річницею смерті В.І.Леніна, 2030 – до 1 травня, 2050 – у зв’язку з “пацифікацією” на Волині, 2500 – до річниці жовтневої революції, 3700 – проти судових вироків комуністам. Листівки та відозви друкувалися й окружними та повітовими комітетами партії [41, с.88]. Навесні 1925 р. Закордонне бюро допомоги КПЗУ підготувало понад десять відозв тиражем 15 – 20 тис. примірників [58, с.99].

Вплив і певний авторитет комуністів у суспільстві віддзеркалював ставлення західноукраїнського населення до процесів, які відбувалися в радянській Україні [34, с.80]. Радянський уряд використовував політику українізації на Наддніпрянській Україні для агітації західноукраїнського населення. Зокрема, у брошурі “Тези ЦК КП(б)У про підсумки українізації” (Львів: Видання ЦК КПЗУ, 1926. – 14 с.) так описується політика українізації на радянській Україні: “Тільки після XII з’їзду партія остаточно й рішуче пірвала з теорією боротьби двох культур і стала на шлях активної українізації... В державних установах процент діловодства українською мовою досягає 65 %, в той час, як на початку минулого року діловодство було українізовано на 20 %. Нижчу школу українізовано на 80 % (решта обслуговує нацменшості). Систематично йде вперед українізація середньої та вищої школи. Не вважаючи на всі труднощі, пресу українізовано на 60 %” [15, арк.114-120]. Практично всі відозви КПЗУ, які у той час у великій кількості розповсюджувались на Західній Україні, закінчувались побажанням злуки Західної та Наддніпрянської України. Одна з відозв містила національні вимоги: “ Жадаємо українських шкіл для українського населення! Геть з привілеями для польської мови!

Кожна мова мусить бути державна. Хай живе соціалістична революція в Польщі – єдиний шлях прилучення Західної України до Радянської України!!!” [16, арк.6]. Тобто, як ми бачимо, мовна проблема виступала як аргумент не лише здійснення революції, але й приєднання Західної України до УРСР.

Комуністична агітація базувалась на соціально-економічних питаннях. Оскільки більшість населення Західної України були селянами, на селі проводилась активна комуністична агітація. У резолюції V конференції КПЗУ (квітень 1924 р.) говорилось, що тільки спираючись на пролетарські і напівпролетарські верстви села КПЗУ зможе твердо закріпитись на селі [6, с.125-126]. З брошури Комуністичної Партії Польщі: “Більшовицька революція відібрала у польських визискувачів на Україні та Радянській Білорусі їх величезні маєтки. Напасти на Білорусь та радянську Україну, насильно відібрати у робітників фабрики, вигнати знову селян із землі і закувати їх знову у кайдани народної та суспільної неволі – це незгасні мрії польської шляхти” [15, арк.87-89]. У своїх відозвах КПЗУ виступала і проти закону 1925 р. “Про осадництво”, який передбачав надання земель на Західній Україні польським колоністам: “Польські пануючі кляси до спілки зі зрадниками робітниче-селянських мас, затвердивши закон “про парцеляцію й осадництво”, задумують ще більше, ніж досі, намножити на кресах кулацькі господарства для бувших своїх оборонців-легіонерів та для спровадження з корінної Польщі кольтоністів” [16, арк.120].

Більшовицька агітація торкалась робітників. КПЗУ сприяла наростанню страйкового руху, під час демонстрацій провокуючи до кровопролиття. Зокрема за інформацією поліції під час подій 6 – 8 листопада 1923 року у Львові, де брало участь біля 30 тис. чол., “підбурювані комуністичними агітаторами страйкарі вигукували “стріляйте, а ми не відступимо” [30, с.175]. В комуністичній брошурі В. Лома “Профспілки і революційні робітники” зачіпалось питання експлуатації робітників: “У нас, в Західній Україні і в Польщі, політична влада в руках капіталістів, обшарників і банкірів. Тому-то банки, і копальні, і фабрики, і земля в їхніх руках. Робітник, що має на свою власність тільки десять пальців, мусить йти до них заробляти, щоби не вмерти з голоду, але тому, що пани мають владу, платять йому за його криваву працю як раз стільки, щоби йому вистарчило прожити сьогодні і прийти ще завтра на роботи” [16, арк.52-56]. Більшовицька агітація сприяла страйковому рухові. Тільки за липень 1923 р. у Львівському воєводстві відбулось 14 робітничих страйків [13, арк.4-14]. Також комуністичні відозви закликали населення до самооборони та протестів проти дій поліції [14, арк.84]. У 1924 р. КРПП розпочала створення на підприємствах т.зв. “комітетів акції”. Ці комітети мали на

меті керувати страйковим рухом, а також підірвати авторитет профспілок, опанувати робітничі маси, а у випадку економічного страйку, спровокувати ці маси до заворушень та вуличних безпорядків [20, арк. 7]. Окрім мирної агітації більшовиками здійснювався збройний терор щодо окремих осіб на території Польщі [14, арк. 58].

КПСГ переконувала, що тільки шляхом революції можна досягти об'єднання українських земель в радянській державі: "Не числіть на чужу поміч і ласку з неба Антанти, – говорилося в маніфесті ЦК КПСГ до українських робітників та селян, опублікованому в липні 1921 р., – а куйте кріси і обережно готуйтеся до рішучого бою. В нас є правдиві союзники – це радянська Україна і радянська Росія. Там є наші приятелі, котрі в рішучий момент прийдуть нам з поміччю" [52, с. 213].

На початку 20-х років мав місце збройний терор комуністичних організацій. У жовтні – листопаді воєнізовані загони діяли в 19 повітах Східної Галичини. Лише у жовтні 1922 р. відбулося 52 збройних виступи. На Тернопільщині загоном керували комуністи [52, с. 226]. Однак, вказуючи, що "Галичина думає про війну, а не мир з Польщею, ЦК КПСГ спростував твердження, ніби східногалицькі комуністи прагнуть шляхом локальних повстань домогтись звільнення Східної Галичини від окупації Польщі і здійснити об'єднання з радянською Україною. "КПСГ, – стверджувалось у доповідній записці, – далека від того, щоб захопитися "манією повстанчества" і думати про успішний вислід збройного виступу проти армії білої Польщі, але рівночасно не може не віддати належного визнання тій революційності і готовності до боротьби галицьких мас, коли б на це прийшов слушний час при відповідній політичній ситуації" [52, с. 226-227]. Крім того, багато партизанських загонів було сформовано УВО, а не комуністами, хоч на початку 20-х років ХХ ст. були спроби УВО домовитись з радянською Росією про спільну боротьбу [51].

Радянське керівництво засилало на територію Західної України агентів, які проводили більшовицьку агітацію серед місцевого населення. Зокрема, в газеті "Діло" говорить про арешт у Рівному радянського комісара Комана, якого вислав радянський уряд для передвиборчої 1922 р. агітації на східні повіти Польщі. Арештований використовував голубів для пересилки листів на радянську територію. Виявилось, що комісар організував ціле бюро для комуністичної агітації перед виборами до польського сейму [2]. Багатьох агентів, яких заслали на територію Польщі, радянське керівництво вербувало з числа українських студентів, яких радянський уряд запрошував на навчання в УСРР. Зокрема, в польських агентурних донесеннях за 1926 рік говорилося про західноукраїнських студентів, які навчались в Києві, Харкові, Одесі. Ці студенти готувались для того, щоб після повернення на Західну Україну "давати [...] інформацію

про життя в ... Соціалістичній Радянській Україні, а передусім протидіяти акціям ... організацій, що зводять наклепи на ... Соціалістичну Радянську Україну, а також мати тісний зв'язок з українською студентською молоддю у Східній Малопольщі" [16, арк. 131-132].

Для свого впливу на західноукраїнське населення більшовиками на Західну Україну надсилались агенти з території СРСР, які мали чітко вироблений спосіб конспірації. З агентурних донесень польської поліції: "Більшовики вдумали досконалий спосіб легалізації своїх агітаторів, шпигунів та інших функціонерів, яких висилають до польської держави. Спосіб цей полягає у тому, що добре законспірований більшовицький агент у даній місцевості виробляє за великий хабар документи на імена і фотографії, які прислани з іншого боку фронту. Після вироблення таких документів вони висилаються до центру (що є у Мінську), звідки більшовицькі емісари різними дорогами та способами дістаються до Польщі. Прислана фотографія має свій таємний номер в альбомі, де записуються документи агентів. Щоб функціонер мав певну свободу на польській території, він обов'язково мусить чимось займатись, щоб не привертнути увагу польських властей" [12, арк. 6]. Для впливу на західноукраїнське населення більшовиками на Західну Україну надсилались агенти не тільки з території СРСР, але і з інших країн, зокрема з Австрії, де комуністи мали свій головний осередок у Відні [12, арк. 1].

Про одного з таких агентів говорить у донесенні польської поліції: "... З'явився у тутешніх околицях чоловік років 55 – 60, високий, худий ..., добре говорить польською, російською, українською, німецькою мовами, виглядає як чоловік інтелігентний. Згадана вище особа прибула до Пнева, де зайшов до ресторану, ... представився прибулим селянам, що він є скороченим урядовцем, що шукає роботу і таке інше. Коли він познайомився з присутніми і встановив, що вони є греко-католицького віровизнання, одразу почав їх пригощати горілкою і пивом, сказав, що за все заплатить, при цьому вів розмову з селянами про існуючу в повіті владу, а передусім про староство, коли один з селян зазначив, що зараз погані часи і панує безробіття, незнайомиць сказав, що скоро все зовсім зміниться на іншу систему, буде добре, одночасно роз'яснив слухачам про стосунки, які панують у радянській Росії, говорив, що там селянин є одночасно і господарем, і паном, що там селяни не платять податків, що тільки в Росії є добре життя і той лад мусить запанувати всюди, ці слова справили велике враження на слухачів" [16, арк. 22].

Однак за допомогою своїх таємних агентів польська поліція була досить добре проінформована про переміщення та діяльність радянських емісарів [19, арк. 4], зокрема в одному з донесень поліції говорилося: "Міністерство внутрішніх справ отримало з таємного, цілком вірного дже-

рела інформацію, що Центральний виконавчий комітет Комуністичного інтернаціоналу ... постановив викликати революційне повстання серед східногалицьких селян (українців), щоб в той спосіб унеможливити спокійну працю маршала Пілсудського. Українська комуністична партія більшовиків отримала завдання делегувати 50 здібних агітаторів, які вільно володіють українською мовою, до Москви, де мають отримати від ЦВККІ усі необхідні інструкції. ЦВККІ виділив вже півмільйона рублів на організацію цього руху у Східній Малопольщі” [19, арк.21]. Агітатори, які рекрутувались переважно з української еміграції [19, арк.22], ширили серед селян чутки про швидку війну з СРСР. Для агітації більшовицькі агенти використовували “Просвіти” та інші громадські організації [19, арк.38].

Окрім окремих агентів, радянський уряд сприяв переходу через кордон на територію Польщі збройних формувань, які мали викликати всенародне повстання. Було обрано тактику партизанської війни силами рейдуючих невеликих військових формувань. До середини листопада 1922 р. з радянської України через Збруч до Галичини проникло 8 кінних загонів, у кожному з яких налічувалося від 30 до 50 осіб. Керував цією операцією колишній командувач ЧУГА В. Порайко [6, с.40]. Однак польська влада на такі дії відповідала репресіями. У 1922 р. за вироком польського суду були страчені за організацію повстання в Галичині Петро Шеремет та Стефан Мельничук [25]. Станом на грудень 1922 року в тюрмах Польщі перебувало до 1000 чоловік, які були звинувачені у комуністичній діяльності [5]. Щоб запобігти нелегальному ввезенню листівок та літератури в Польщу, польські прикордонники здійснювали обшук радянських службовців, які прямували до Польщі [46]. Восени 1922 р. опозиційна частина КПСГ ще продовжувала орієнтуватися на можливість завоювання радянської влади шляхом збройної боротьби. Але партизанський рух у жовтні 1922 р. пішов на спад і не мав тенденції до піднесення. В січні 1923 р. на засіданні Закордонного бюро допомоги КПСГ доповідач характеризував збройну боротьбу на Західній Україні так: “Три тижні тому був я в краї. Саботажницький рух упав вже зовсім. Було там десять повстанських загонів. Найбільший з них налічував 60 чоловік. Підпалів було 250 (великих фільварків), а менших підпалів – ціла маса” [36, с.141]. Офіційно радянська сторона декларувала прагнення до добросусідських стосунків між СРСР та Польщею [49], водночас радянською стороною поширювалась думка, що збройне вторгнення Червоної армії в межі Польщі не є ідеєю радянських комуністів, а є проханням польських та західноукраїнських селян [59].

На V конгресі Комінтерну приймається таємна резолюція про створення бойових організацій, метою яких є виконання більшовицьких переворотів. Керівництво таких комітетів повинно було бути або в руках

ЦК Компартії, або в руках Комінтерну в особі його секцій. В обов’язки таких організацій входило: 1) зібрання відомостей та загальноінформаційна робота; 2) підготовка людності, робітників і війська, пропаганда; 3) організація збірних пунктів, штабів, складів, зброї тощо; 4) у кожному ЦК повинен бути описаний склад ревкому, який має владу на випадок перевороту [17, арк.31].

Сподіваючись на швидкий комуністичний переворот у Німеччині і використовуючи важке господарсько-економічне становище у Польщі, КРПП та Союз комуністичної молоді для переведення терористичних акцій у Польщі організували в 1924 р. т.зв. РВО – Робітничу військову організацію. Ця організація одразу показала себе серією терористичних актів у військових частинах, було здійснено напад на військову частину у Варшаві [20, арк.1]. Практично у всіх військових відділах поширювались комуністичні листівки і відозви [20, арк.8]. За відомостями польської поліції, у 1924 р. у Східній Галичині створюються таємні військові комуністичні утворення, причому вони діяли значно активніше, ніж аналогічні на решті території Польщі [18, арк.17].

В радянській Росії для збору коштів для допомоги в’язням-комуністам у Польщі з вересня 1922 року було створено при Політбюро ЦК РКП комісію, яка керувала збором пожертвувань. Особливо вдало проходив збір коштів на Україні. Всього за три місяці було зібрано 140 мільярдів карбованців. Також кампанія допомоги велась серед польської еміграції в Австрії, Німеччині та Америці, але зібрані там суми були незначними. Поряд зі збором матеріальних коштів Компартія Польщі вела кампанію за амністію політв’язнів [5]. У грудні 1922 р. при Комінтерні було утворено “Міжнародне товариство – допомога борцям революції”. Центр цього новоутворення знаходився у Москві. Метою товариства було надавати допомогу в’язням-комуністам, які перебували у закордонних тюрмах. Кошти цим товариством збирались як у Радянському Союзі, так і за його межами [44]. На V конференції КПЗУ (квітень 1924 р.) за ініціативою делегації КП(б)У було прийнято рішення про перенесення діяльності Закордонного бюро допомоги КПЗУ з Праги на територію радянської України. Закордонне бюро допомоги КПЗУ надавало допомогу комуністичному підпіллю на Західній Україні, керувало діяльністю партійних курсів і шкіл, створених на території радянської України. Курси і школи КПЗУ на території радянської України закінчило понад 600 західноукраїнських комуністів. Вони після повернення на Західну Україну включались в діяльність місцевих партійних організацій [58, с.96-97]. У різний час за дорученням ЦК КП(б)У тісний зв’язок з цими організаціями підтримували В. Затонський, М.Скрипник, С.Косіор, П.Постишев, М.Попов та інші діячі Компартії України [4, с.9]. Відносини між КПЗУ та

Закордонним бюро допомоги ЦК КПЗУ були погоджені в 1924 р. з ВККІ. На думку польського дослідника Я.Радзівського, ідеологічний вплив КП(б)У на КПЗУ був значно сильніший, ніж вплив КПП, до якої вона входила організаційно [22, с. 70].

Керівники УСРР у 20-х роках “підгодовували” деякі некоммуністичні українські організації в Польщі та інших країнах. У проєкті кошторису, який був підготовлений О. Шліхтером для розгляду в політбюро ЦК КП(б)У 7 січня 1927 року, витрати на такі цілі досягли 373 тисяч карбованців. До кошторису додавався проєкт листа Й. Сталіну, який Л.Каганович мав підписати і сприяти його проходженню у Москві. Доцільність витрат у ньому обґрунтовувалася таким чином: “Ми повинні завоювати на свою користь симпатії більшості українського населення шляхом негласної державної підтримки з боку УСРР українського національно-визвольного руху. Необхідно також забезпечити наш вплив через симпатизуючі нам місцеві організації в культурно-просвітницьких та економічних українських організаціях у Польщі. ... Асигнування вказаної суми з коштів українського уряду неможливе внаслідок обмеженості резервного фонду. Ось чому ЦК КП(б)У вважає за необхідне здійснити асигнування з союзних фондів” [33, с.78-79].

Найбільшими споживачами таємного кошторису були Львів і Варшава. Фінансували різноманітні культурно-просвітницькі і економічні організації: Сельроб, окремих діячів УНДО, приватні українські школи і “Просвіти”, кооперативні спілки та видавництва, літоб’єднання “Вікна”, журнали “Культура”, “Праця”, “Нові шляхи”, газети “Рада”, “Сила” і “Світло”, Національний етнографічний музей у Львові, Наукове товариство ім. Т. Шевченка [33, с.79].

В 1922 році фінансовою підтримкою радянського уряду користувалось в Польщі 21 видання. Як зазначала газета “Діло”, “Совітський уряд до самого останнього часу не зважаючи на своє важке фінансове становище витрачає колосальні гроші на закордонну пропаганду [29]”. І це при тому, що на з’їздах коммуністичної партії говорилось, що радянській пресі на заході ніхто не вірить. Але завдяки радянському фінансуванню навіть західноукраїнські видання, як “Земля і Воля” перейняли досвід друку “брехливих і тенденційних відомостей” [24]. Про фінансування коммуністичної преси в газеті “Діло” писалось: “Ставши до розпорядження Третього Інтернаціоналу, вони тим самим здобули право на ті кошти, які призначає на закордонну пропаганду, бо існування такого фонду також не являється жадним секретом” [24]. Фінансовані коммуністами видання “Наша правда”, “До наступу”, “Сила”, “Сельроб”, “Вікна” та інші друкували інформацію про життя у радянському Союзі. Зокрема, вони вели рубрики “З радянської

України”, “Вісті з Радянського Союзу”, “По Радянському Союзу”, інші, в яких вели прорадянську агітацію [42, с.114].

КПЗУ залишалася впливовою політичною силою, доки відбувалася “українізація” в УРСР. Перші атаки на українських націонал-коммуністів у радянській Україні одразу ж позначились на становищі всередині КПЗУ [10, с.196]. У жовтні 1925 року в Москві відбувся II з’їзд КПЗУ. На проведення цього з’їзду з боку СРСР було асигновано 6 тисяч доларів. Цей з’їзд започаткував “більшовизацію” КПЗУ, тобто запровадження в ній залізної дисципліни через репресії. Саме на цьому з’їзді проявився конфлікт відповідального за діяльність КПЗУ О.Шумського з вищим керівництвом СРСР та УРСР. О.Шумського звинуватили в націоналізмі. На його захист став Максимович (К.Саврич) – секретар закордонного бюро допомоги КПЗУ, організатор (у лютому 1919 року) і перший керівник Компартії Східної Галичини. Так виник конфлікт між КПЗУ та КП(б)У, який вилився у подальші репресії проти КПЗУ та її керівництва. На X з’їзді КП(б)У, який відбувся 20 листопада 1927 року, О.Шумського звинуватили у “розламі КПЗУ на користь фашистської диктатури Пілсудського” [33, с.76-77]. На цьому ж з’їзді було засуджено націонал-коммуністів, що закликали маси до негайного сепаратистського національно-визвольного повстання [6, с.47]. Концепція об’єднання українських земель в єдиній державі періодично переглядалась як Виконкомом Комінтерну, так і Компартією Польщі, що значно ускладнювало політичну ситуацію для КПЗУ. У 1925 р., наприклад, Г.Зінов’єв – тодішній керівник Комінтерну, намагався поставити під сумнів правомірність гасла возз’єднання Західної України з радянською Україною, орієнтуючись на одночасну перемогу соціалістичної революції в країнах Центральної і Західної Європи [53, с.30]. Однак віддаючи данину догмам більшовизму, які дістали відображення в рішеннях Комінтерну, КПЗУ у своїй діяльності використовувала легальні й нелегальні можливості, але завжди віддавала пріоритет революційному насиллю. Це, зрештою, викликало підвищену увагу з боку каральних органів польської влади до неї як масової політичної партії [6, с.47].

Саме тому, коли у 1926 р. у Польщі відбувся державний переворот, в результаті якого на чолі держави став Ю.Пілсудський, новий уряд виступив з різкою критикою коммунізму та політики СРСР. Оскільки після перевороту Ю.Пілсудського очікувалась інтервенція на СРСР з боку Польщі, радянський уряд розпочав активну антивоєнну агітацію проти нового уряду. У брошурі Комуністичної партії Польщі “Pilsudski u władzy – wojna nieunikniona!” вказується: “Від часу свого приходу до влади Пілсудський розпочав гарячкову реорганізацію армії. Розпочав приготування армії до війни. На всі найвищі посади поставив вірних собі генералів та офіцерів. Закупив за кордоном гармати, літаки, військове спорядження тощо” [15,

арк.87-89]. В друкованому органі КПЗУ “Земля і воля” за 10 жовтня 1926 р. уряд Ю.Пілсудського було названо фашистським [15, арк.95]. Водночас ішла агітація серед військових, прикордонників, яких закликали повернути зброю проти власної держави [15, арк.121; 16, арк.34]. При окружних комітетах КПЗУ діяли військові відділи, у 1927 р. було утворено при ЦК КПЗУ Центральний військовий відділ. Існувала й підпільна комуністична преса для військовослужбовців: “Казарма”, “Голос жовніра”, “Революційний поборовец”, інші [21, с.184]. Але новий польський уряд відповів терором – тільки за належність до КПЗУ могли засудити до страти. Про один із таких судових процесів говорить у комуністичній листівці: “Суд присяжних у Тернополі видав вердикт, якого у Польщі ще не було – навіть за часів уряду Хієно-П’яста. Селянин Михайло Білий, звинувачений за належність до Комуністичної Партії Західної України, засуджений на страту! Єдиним доказом “вини” Білого були знайдені у нього два номери комуністичних газет – московське число “Правди” та число нелегально виданої у Польщі “Землі і Волі” [15, арк.108].

Отже, радянські настрої на Західній Україні активно підтримувались за допомогою комуністичних партій та організацій, серед яких можна виокремити КРПП, КПЗУ, Сельроб. Також СРСР намагався різними засобами привернути симпатії західноукраїнського населення, щоб створити середовище, яке б стало основою експансії радянської держави на ці землі. Серед цих засобів можна виокремити такі, як розповсюдження листівок, фінансування комуністичних видань, фінансування західноукраїнських видань, організацій та партій. Окрім політичних організацій, СРСР мав у Польщі мережу агентів, які займалися пропагандистською, розвідувальною і навіть терористичною діяльністю. Також з боку СРСР на територію Польщі неодноразово заходили озброєні формування, які мали на меті підняти повстання на Західній Україні.

СРСР розглядав західноукраїнські землі як сферу власних інтересів, безпосередньо втручаючись у внутрішні справи Польщі. Революційну діяльність комуністів можна поділити на три періоди: до II з’їзду КРПП (1923 р.), коли КПСГ дотримувалась практики збройної боротьби, щоб відірвати Західну Україну від Польщі і приєднати до СРСР. Другий період (1923-1925 рр.) до V конгресу Комінтерну характеризується ідейною боротьбою лівих сил Польщі, прагненням підняти маси на боротьбу легальними методами. Ліві сили беруть участь у виборах, борються за вплив у профспілках. Значна роль надається роботі у “Просвітах” та кооперативних об’єднаннях. Третій період – після 1925 р., коли на V конгресі Комінтерну приймається рішення про створення локальних бойових організацій, які б можна було використати при організації державного перевороту.

1. Акція і реакція // Діло. – 1923. – 3 травня.
2. Арештування комісара чрезвычайки // Діло. – 1922. – 14 вересня.
3. Большевики і Польща // Діло. – 1922. – 18 жовтня.
4. Борці за возз’єднання: Біографічний довідник / Упоряд. Ю.Ю. Сливка. – Львів: Каменяр, 1989. – 359 с.
5. В застенках буржуазної Польши // Коммунист. – 1923. – 6 февраля.
6. Васюта І.К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918-1939 рр.) // Український історичний журнал. – 2001. – № 6.
7. Велика Україна // Діло. – 1923. – 19 липня.
8. Вісті з Києва // Діло. – 1923. – 26 жовтня.
9. Генік Микола, Любінець Ігор. Еволюція поглядів польських комуністів в українському питанні (1918-1923) // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21 – 22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 452 с.
10. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. – К., 1996. – С. 196.
11. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. – К., 1993. – 288 с.
12. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф.2, оп. 1, спр. 5.
13. ДАІФО, ф.2, оп. 1, спр. 145.
14. ДАІФО, ф.2, оп. 1, спр. 308.
15. ДАІФО, ф.2, оп. 1, спр. 334.
16. ДАІФО, ф.2, оп. 1, спр. 346.
17. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 1, оп. 52, спр. 106.
18. ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 182.
19. ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 606.
20. ДАЛО, ф. 243, оп. 1, спр. 64.
21. Дзера М.М. Революційна діяльність КПЗУ в польській буржуазній армії // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів, 1990. – 232 с.
22. Димек Б. КПЗУ – автономна частина КПП // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 69-74.
- 22 а. Димек Б. КПЗУ – автономна частина КПП // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів, 1990. – 232 с.
23. До історії признання Східної Галичини Польщі // Діло. – 1923. – 11 вересня.
24. Доморослим комуністам // Діло. – 1923. – 15 травня.
25. За революцію, за народ, за Україну // Коммунист. – 1923. – 3 января.
26. Історія Львова в документах і матеріалах: Збірник документів і матеріалів. – К., 1986. – С. 179.
27. Калакура Олег. Радянсько-польські відносини і українська полонія (1919-1939 рр.) // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21 – 22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 452 с.
28. Карпенко О.Ю. Утворення комуністичної партії Східної Галичини // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів, 1990. – 232 с.
29. Комуністична пропаганда за кордоном // Діло. – 1923. – 31 травня.
30. Кондратюк К.К., Савинець В.А. КПЗУ і профспілки // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів, 1990. – 232 с.
31. Кугутяк М. Голодомор 1933-го і Західна Україна. – Івано-Франківськ, 1994.
32. Кугутяк М.В. Боротьба КПСГ за єдиний пролетарський фронт у 1921-1923 рр. // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів, 1990. – 232 с.
33. Кульчицький С.В. Міжнародна діяльність керівництва УСРР // Політика і час. – 1997. – № 2.

34. Кучер В., Павленко В. Західна Україна: боротьба за соборність українських земель (1923-1939 рр.) // Київська старовина. – 1999. – № 1.
35. Литвин М.Р. Нове про діяльність Галицького організаційного комітету КП(б)У // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 126-130.
- 35 а. Литвин М.Р. Створення і діяльність Галицького організаційного комітету КП(б)У // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів, 1990. – С. 77-78.
36. Макарчук С.А. Воз'єднання Західної України з УРСР як головне завдання національної програми КПЗУ // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів, 1990. – 232 с.
37. Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма. – Львов, 1983. – 256 с.
38. Мухіна М.Ю. Галревком і галичани. До питання про місце інтелігенції в суспільному житті України (1920-1930 рр.) // Український археографічний щорічник. – Вип. 1. – Т.4. – К., 1992.
39. Панчук М.І. "Білі плями" героїчного літопису. Із історії комуністичної партії Західної України. – К., 1989. – 136 с.
40. Панчук М.І. У полум'ї класових битв (Про боротьбу КПЗУ за інтернаціональне згуртування західноукраїнських трудящих, проти буржуазного націоналізму). – К., 1979. – 214 с.
41. Панчук М.І. Боротьба КПЗУ за ідейне й організаційне зміцнення партійних лав і посилення впливу на маси. – К., 1982. – 200 с.
42. Патер І.Г., Сливка Г.Ю. Комуністичні організації західноукраїнських земель про соціалістичне будівництво в країні Рад // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів, 1990. – 232 с.
43. Петровский Г. Красная армия и мировые задачи коммунизма // Коммунист. – 1923. – 23 февраля.
44. Помощь борцам революции // Коммунист. – 1923. – 27 февраля.
45. Прокоп М. Україна і українська політика Москви. Частина І. – Період підготовки до Другої світової війни. – Третє видання. – Сучасність, 1981. – 170 с.
46. Протест против насильий польских властей // Коммунист. – 1923. – 1 марта.
47. Раковский про большевицкую тактику // Діло. – 1923. – 1 травня.
48. Революційна боротьба на Тернопільщині. 1917-1939 рр. Документи і матеріали. – Тернопіль, 1959. – 267 с.
49. Речь тов. Петровского // Коммунист. – 1923. – 17 марта.
50. Рудич Ф.М. Історія КПЗУ: Нове бачення проблем наукових досліджень // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів, 1990. – С. 7.
51. Сливка Ю., Зайцев О. Історія КПЗУ: спроба нового осмислення // Голос України. – 1991. – 13, 22, 29 травня.
52. Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – К., 1973. – 256 с.
53. Сливка Ю.Ю. КПЗУ – марксистсько-ленінська партія нового типу, політичний авангард трудящих краю // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів, 1990. – 232 с.
54. Сливка Ю.Ю. Сторінки історії КПЗУ. – Львів, 1989. – 93 с.
55. Совітські настрої // Діло. – 1923. – 11 липня.
56. Союз пролетаріату міст і сіл. – Діло. – 1922. – 3 жовтня.
57. Справа Східної Галичини // Діло. – 1922. – 6 вересня.
58. Тимошенко В.І. Діяльність Закордонного бюро допомоги КПЗУ // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів, 1990. – 232 с.
59. Тов. Домбаль в Советской России // Коммунист. – 1923. – 17 марта.
60. Українізація // Діло. – 1923. – 11 липня.

61. Українізація // Діло. – 1923. – 24 липня.
62. Українізація // Діло. – 1923. – 10 серпня.
63. Українізація // Діло. – 1923. – 8 вересня.
64. Українізація // Діло. – 1923. – 11 вересня.
65. Українізація на Великій Україні // Діло. – 1923. – 1 липня.
66. Цьох Й.Т. Комуністична преса Західної України (Роль друкованої пропаганди в ідеологічній діяльності КПЗУ). 1919-1939 рр. – Львів, 1966. – 271 с.
67. Цьох Й.Т. Комуністична преса Західної України // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів, 1990. – 232 с.
68. Шкідливі настрої // Діло. – 1923. – 28 квітня.

Fedoriv O.

COMMUNIST FORCES OF POLAND IN THE POLICY OF THE USSR IN WESTERN UKRAINE (1920-1926)

The subject of the research is influence of communist forces of Poland into society of Western Ukraine. The author analyses activity of communist organizations on territory of Eastern Galychyna, emphasizes among them Communist Party of Eastern Galychyna, which was renamed in 1923 into Communist Party of Western Ukraine, satellite parties, such as Sel-Rob, Narodna Volia, Ukrainian Social-Democracy Party etc. USSR interferences in to internal life of society of Western Ukraine thorough activities of communist organizations, communist agents, agitations in many of civil organizations, such as "Prosvita".

ВЕРСІЇ

Гуцуляк О.Б.

МІФОЛОГЕМА ШАМБАЛИ В УЛЬТРАПРАВІЙ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

З кінця 70-х рр. ХХ ст., як альтернатива соціально-політичному явищу “травня 1968-го”, постає своєрідний ідеологічний рух т.зв. “нових правих” з його прагненням реабілітації ідей “консервативної революції” 20-30-х рр. (їх носії – Дж.А.Ч.Евола, А.Мюллер ван ден Брук, Р.Генон, М.Еліаде, Дж.А.Борджезе, Р.Г.Ассаджолі, Е.Юнгер, К.Кодряну), начебто викривлених німецьким нацизмом та італійським фашизмом. Існуючи, здавалося б, на маргіналіях суспільства, ідеї “нових правих”, проте, виявилися синхронними з тими настроями мешканців Окциденту, що визначаються термінами New Age (“Новий вік”), “Ера Водоля” або “неоязичництво”, а саме – з пошуками гармонії, з прагненням до духовності як здатності перетворити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особистості на етичній основі, до багатовимірного сприйняття світу. Представники New Age з увагою та зацікавленням ставляться до боротьби з європоцентризмом, до доктрин негритуду, коншієншизму, растафаріанства, латиноамериканських психотехнік, неосуфізму, неоведантизму тощо. Для певної частини представників покоління New Age, як правило політично заангажованої та критикуючої “суспільство споживання”, “владний істеблішмент”, “декадентські” США та Європу, зацікавленість викликає саме філософія “консервативної революції” (інтегрального традиціоналізму, “третього шляху”) та міфологеми, котрими вона оперує (див. наші дослідження: [1]). Власне, однією з таких чільних міфологем, що репрезентують “надлюдську владну ієрархію Традиції”, підпорядкування якій і становить, начебто, сутність людини і досягнення нею “гармонії буття”, є міфологема Шамбали (Шамбхали).

Європейцям про легендарну Шамбхалу (Ксембала, Хембала), країну блаженних мудреців у надрах Гімалаїв, що ніби межує з державою Согпо (Монголією) [2, с.20], вперше розповіли в XVII ст. ченці-езуїти Етьєн Кацелла (в інших джерелах – Стефан, Естебан чи Естевар Качелла, Каселла чи Казелла; пом. у 1650 р. у Шигатзі) та Жоао Кабрал (в інших джерелах – Жак, Йоак або Джон Кабраль чи Каброль). Вони побували у тибетському царстві Цанга (де заправляли лами школи “червоних шапок”- “кармапа”) в 1626 р. і в Бутані в 1628 р. Мандрівники в 1629 р. досягли міста Шігадзе у володіннях панчен-лами і ототожили Тибет не з Шамбалою чи Китаєм (Cathay), а з відомою з карт Великою Тартарією (Татарією) [3, с.180-181].

Шамбхала вказана також на карті XVII ст., складеній католицькими монахами в Анвері. Католицький єпископ Делаплас при пекінському дворі у своїх “Анналах поширення віри” (опубл. у XIX ст.) розповідає про те, що в роки важких криз китайській імператор посилав делегації в Шамбалу за порадою.

Про Шамбхалу повідомляють угорські вчені: в XIX ст. була надзвичайно популярною в Угорщині ідея про прабатьківщину угрів у Тибеті та спорідненість їх з тибетцями (свого роду реакція на відкриття європейцями своєї спорідненості з ведичними аріями та індусами). Багато угорських учених спеціально мандрували у Тибет для досконалого вивчення тибетської мови та складання етимологічного словника пратибето-угорської мови. Так, наприклад, філолог А.Чйома де Кйорйоші в 1827-1830 рр. у тибетському монастирі здійснив вивчення тамтешньої бібліотеки і встановив, що Шамбхала розташовується між 45-м і 50-м градусами північної широти, за рікою Сіта або Яксарт, тобто в землі тюркомовних уйгурів (тепер – китайський Синцзян – “Нова земля”), у той час як Тибет – десь між 27-м і 35-м градусами північної широти [4].

“... Вчення, принесені з Шамбали, – писав М. Реріх, – трапляються і в працях учених Європи. На кладовищі Дарджілінгу похований загадковий чоловік, угорець, родом, який жив на початку XIX століття. Пішки він пройшов з Угорщини в Тибет і залишався багато років у невідомих монастирях. У тридцятих роках минулого віку Чйома де Кйорйоші помер. У працях своїх він вказує вчення з Шамбали, яке встановило наступну за Буддою ієрархію. Прийшов цей вчений з Угорщини – характерно. Загадкова його діяльність” [5, с.52].

Проте в 1820 р. саме тибетський географічний атлас “Всесвітня географія” розташовує Шамбалу ... в Європі. Там, зокрема, зазначалося, що першовідкривач Америки Христофор Колумб народився в місті Генуя, що в королівстві Шамбхала. В коментарях також було додано, що Шамбалу ще називають Кастилією, а її столицю Калапу – Мадридом [6, с.8].

Російський культуролог В.Голованов вважає, що міфічні уявлення про Шамбалу, таємну гірську країну, розташовану десь у Тибеті, мають саме європейське походження та найбільш ретельно були опрацьовані у писаннях товариства Мартиністів – таємного і містичного руху європейської окультної революції Нового часу (засновник – містик-масон Мартінес де Паскалі, автор книги “Про відновлення істот у своїй відпочатковій якості, а також про силу духовну та божественну”): Главою ордену свого часу був відомий магістр та містик Папюс [7, с. 109]. Орден був реформований містиком графом Сен-Жерменом (пом. 27.02.1784 у палаці принца Чарльза), який з’явився у Франції в часи короля Людовіка XV. Графа привіз із Пруссії 1743 року маршал де Бельіль, а представила

королю фаворитка маркіза де Помпадур. Вважалося, що він є посланцем адептів вчення Серця (в 1737-1742 рр. він, начебто, був гостем перського шахіншаха, а в 1757 р. його бачили в індійській Калькутті). Проте король прагнув використати Сен-Жермена для укладання сепаратного миру з Пруссією, але союзниця Франції Австрія заявила рішучий протест і тому Сен-Жермен змушений був втікати до Англії. В 1762 р. він з'являється при дворі російського імператора Петра III в оточенні дружини царя Катерини Ангальт-Цербської. Сен-Жермен відіграв помітну роль у змові Орлових та зведенні Катерини II на престол. Учень Сен-Жермена прусський принц Карл фон Гессе-Кассель сприяв Сен-Жерменові у заснуванні масонства високого ступеня – сплаву доктрин розенкрейцерів, тамплієрів і масонів*. Крім того, Сен-Жермен входив до різних масонських лож Європи. Їх членами були і Вольтер та Руссо. Місія Сен-Жермена полягала, начебто, у відверненні кривавої сторінки Великої французької революції. Зазнавши невдачі, він, за словами його учнів, повернувся до Гімалаїв і мав знову з'явитися в Європі десь 1875 року (саме тоді Оленою Блаватською-Ган було засновано Теософське Товариство) [8, с.211-213].

Надалі мартиністи злилися із течією масонів-ілюмінатів, яку в Баварії заснував у 1776 р. професор канонічного права Інгольштадського університету, колишній єзуїт Адам Вайсгаупт (Вейсгаупт), а ілюмінатів Авіньона об'єднав бенедиктинський абат Антуан Пернеті, та з групою “Світлійший Орден суворого дотримання заповітів” (“нові тамплієри”), заснованою в 1751 р. бароном фон Гундом [9, с.161, 164], хоч офіційно ці рухи збереглися як окремі структурні одиниці, утворюючи, швидше, “федерацію”.

Послідовницею секти мартиністів-ілюмінатів була й Женні фон Вестфален (1814-1881). Для неї, як дочки аристократа від другого шлюбу, яка не могла успадкувати титул і статки батька, надто привабливою стала доктрина соціальної справедливості баварсько-авіньонського Ордену. До нього вона втягнула свого друга дитинства (а потім і чоловіка) адвоката Карла Генріха Маркса (1814-1883) та всіляко сприяла його дружбі і співпраці з іншим мартиністом-ілюмінатом, англійцем німецького походження Фрідріхом Освальдом Енгельсом (1820-1895), автором езотеричного лібрето опери “Кола ді Рієнцо” (1840-1841) та окультної газети “Північна зоря”, пропагатором ідей ілюмінатів у середовищі англійських чартистів (надалі Ф.Енгельс серйозно еволюціонував до позитивістського табору і часто згадував із сарказмом своє “ілюмінатське” минуле).

* “Ці об'єднані секти творять синагогу диявола, маючи повагу і силу, спрямовують свої зусилля на божу Церкву, щоб її найганебніше поневолити. Вони хотіли б, щоб Вона зникла з лиця землі” (Енцикліка “Qui pluribus”, 9 червня 1865 р.)

У 1899 році в Петербург повернувся граф В.Муравйов-Амурський, прийнятий в паризьке товариство мартиністів, який заснував російську ложу. Як вважає дослідник А.Андрєєв, реальна історія Шамбали відкривається в лютому 1893 року “Запискою” надвірного радника Петра Бадмаєва про завдання російської політики в Азії, в котрій детально викладено процес колоніального руху Росії на схід та можливості приєднання до імперії Монголії, Китаю та Тибету. Зокрема, Бадмаєв стверджував, що в Монголії вірять у те, що через 600 років після смерті Чингісхана над країною буде встановлене біле знамено і вона буде під владою Білого Царя, котрий повною мірою асоціювався з російським. Аналогічно у Тибеті вірили, що Білий Цар є втіленням богині Дара-ехе, покровительниці буддизму. В містичній географії Тибету саме Росія вважалася Білою Північною (Чанг) Шамбалою. Згодом завдяки Бадмаєву та Есперові Ухтомському, колишньому російському посланнику в Китаї, у Петербурзі виділили місце, де на кошти далай-лами було споруджено храм Калачакри – Шамбали. Вітражі в дадані зробив Микола Реріх [10, с.109-110]. Надалі ідея про Шамбалу стає одним із пунктів “кредо” всіх теософів та езотериків.

“... Легендарна гора Меру за “Махабхаратою” і така ж легендарна висота Шамбала в буддійських вченнях – обидві лежали на північ і слугували висотами посвячень. І ніде детально не сказано про такі місця високого знання” [11, с.42].

Про рай Шамбали з уст монгольського лами розповів європейцям буддійський монах калмик База Гелонг, котрий у 1891 р. відбув паломництво у Тибет. Про Шамбалу розповідає й інший паломник – бурят Г.Цибіков. Він ніби бачив книгу третього панчен-єрдені під назвою “Шамбалай-монлам” (“Благісні побажання Шамбали”), де пророкувалася майбутня війна Шамбали з іновірцями-мусульманами (лало).

У роки громадянської війни в Росії барон Роман фон Унгерн наснажується містичним прозрінням Сведенборга, за яким тільки у мудреців євразійського сходу – Тартарії – Монголії можна знайти Таємне Слово, ключ до розгадування сакральних циклів, а також справжній містичний манускрипт, втрачений людством, під назвою “Війна Єгови”. Барон Унгерн декларував: “Місія Монголії – слугувати перепоною для осатанілого апокаліптичного людства – гогів і магогів більшовизму та демократії, профанічного світу. Виродків сучасного світу... Тут, саме тут слід відновити Традицію та дати бій проти сил Заходу – цієї цитаделі збоченства, джерела зла. Вся доля мого роду – це рух на Схід, до Сонця, що Сходить. У мене нема спадкоємців, і я сам дійшов до східного краю Євразії. Далі немає куди. Від цього магічного пункту сакральної географії повинна розпочатися Велика Реставрація. Халха – Святі степи – Великий щит...” [12, с.112].

З протилежних позицій до Р. фон Унгерна виступили художник М.Реріх (1874-1947) та його дружина – теософ Олена Реріх (1879-1955): “...Вже говорив, що наші представники відвідали Маркса в Лондоні і Леніна в Швейцарії. Явно було промовлено слово Шамбала. Різночасово, але однаково обидва вожді запитали: “Які ознаки часу Шамбали?”. Відповідь була: “Вік істини і світової общини”. Обидва вожді однаково сказали: “Нехай швидше прийде Шамбала”. Словами вождів вимірюємо спадкоємців... У книзі общини не може бути пропущене поняття Шамбали” [13, с.25].

Одним із проектів, який М. та О.Реріхи обговорювали у 1926 р. з більшовиками Г.Чичеріним та А.Луначарським, було створення в центрі Євразії великої монголо-сибірської держави – “Нової Страны” на основі буддо-комуністичного світоустрою, такої собі “Червоної Шамбали” (пізніше цю ідею розвивали російські євразійці, пропонуючи заснувати на Алтаї нову столицю Росії). Це було більш ніж реально, оскільки ще 26 травня 1918 р. статтею “Ключі Сходу” газета “Жизнь Национальностей”, орган Наркомату у справах національностей, пропагувала ідею А.М.Амур-Санана використовувати калмиків для поширення “ідеї Влади Рад” серед монголо-буддійських народів Євразії. Надалі радянський уряд фінансував декілька експедицій та дипломатичних місій у Тибет”.

На початку ХХ ст., як описує російський дослідник О.Андреев у книзі “Час Шамбали” [16], серед європейських традиціоналістів отримав поширення ще один, поряд із Шамбалою, центральноазиатський переказ – про підземну країну Агартха (Агарті, санскр. “невловима”, “недоступна”, “невразима”). В 1911 р. послідовники щойно померлого французького традиціоналіста Александра Сент-Іва д’Альвейдра опублікували у Парижі його твір під назвою “Місія Індії в Європі” (“Mission de l’Inde en Europe”). Фактично це було друге видання книги, бо перше, 1886 року, автор власноручно знищив, залишивши лише один примірник*.

У цьому творі Сент-Ів розповідає про таємничу країну в надрах Гімалаїв – Агарті (Agarttha). Країна ця має “синархічну” форму правління, її населення становить 20 млн. чоловік. Згідно із вченням Сент-Іва, існує два типи організації людських співтовариств: анархічний, пануючий на землі протягом останніх 5 тисяч років, і попередній – синархічний. Сутність синархічного ладу (від грецького “синархія” – “співвладдя”), що є одночасно теократичним і демократичним, складається з потрійної “соціальної” ієрархії влади: жрецтво, ініційовані миряни, глави сімейств (батьки і матері). Така система управління соціумом є втіленням вищого

* Дані в нашій статті про діяльність А.Сент-Іва та його послідовників подаються за інтернет-порталом Групи дослідження основ відпочаткової традиції “Мезогоя” (<http://www.mesogaia.il.if.ua/saintvves.htm>; <http://mesogaia.bulava.org/saintvves.htm>).

Божественного Промислу, умовою соціальної гармонії та справедливості, бо повністю відповідає троякій природі людини – інтелектуальній, моральній і фізичній.

Власне синархічною влада була створена 9 тисяч років тому легендарним Рамою (героєм давньоіндійської “Рамаяни”) як гігантська універсальна імперія Овна (Empire Universel du Belier). Саме звідси починається “сакральна історія” білої раси, котра перемогла тоді пануючу “чорну расу”. В цій імперії Агарттха виконувала роль одного з релігійних центрів – “університетів”, де зберігався вищий гнозис та здійснювалися ініціальні обряди. Правляча династія, глава якої титулувався brahatma (brahmatma), належала до так зв. “Сонячної” (Surya-vansha), котра колись мешкала в Айодхі і веде свій родовід від Вайвасвата (Вівасвата), сьомого Ману даного циклу. Але приблизно за 3 тисячі років до н.е., внаслідок розкольніцької діяльності принца Іршу, який відкинув божественні Принципи, розпочався розпад премордіальної Рамідської імперії. На землі поступово запанувала Анархія. Саме тому агартійці “пішли під землю”. Іршу очолив повстання “царсько-кшатрійської” касты проти жрецтва. Символами повстання стали “Бик” (“Телець”), “Місячний Серп”, “Червона барва”, “Червона голубка”.

Характеризуючи “соціально облаштовану” – синархічну – державу Агарттху, Сент-Ів всіляко прагнув підкреслити її відмінність від держав анархічного типу. Агарттха не знає насилля, їй невідомі такі збочення сучасного світу, як бідність, проституція, п’янство, антагонізм верхів та низів, поділ людей на касты тощо. Керована “вождями великої духовної сили”, вона є “центром ініційованих”, що зберігає у своїх надрах “літописи людства за весь час еволюції на землі протягом 556 віків”. Міста Агарттхи “розташовані найчастіше у підземних будовах” і тому невидимі людям. Там, у череві землі, заховані найбагатші бібліотеки агартійців – “повне зібрання всіх мистецтв і давніх наук”. Там же у підземеллях “численний народ двіджасів” (народжених двічі) вивчає священні мови, а серед них – “універсальну” мову Ватан.

Про Агарттху Сент-Іву начебто розповів афганський принц Харджі Шаріф. З його благословення Сент-Ів створив на Заході організацію з метою пропаганди принципів “соціальної держави” – Синархії.

“... Середньоазиатський переказ, – зауважує російський окультист-художник М.Реріх, – говорить про таємничий підземний народ агарті. Наближаючись до входів у його блага царство, всі живі істоти замовкають і благоговійно переривають шлях. Згадаймо руський переказ про таємничу чудь, що відійшла під землю від переслідування злих сил. Священна легенда про підземний град Кітеж веде у ту ж таємницю” [14, с.44].

Інтерпретатор поглядів Сент-Іва Серж Ютен вважає, що Агарттха – це явище т.зв. “паралельних світів”, мешканці котрих потрапляють у наш світ за допомогою спеціальних “літальних” апаратів та впливають на події земного буття.

Німецькі інтерпретатори Сент-Іва вважають, що Агарттха, центр Гнозису, символізує “шлях правої руки” (правобічної свастики), а Шамбхала, центр Могутності, – “шлях лівої руки” (лівобічної свастики). Начебто саме другим шляхом пішли після катастрофи в пустелі Гобі ті арійці, котрі стали предками германських племен (пор.: назва кельтської касти жерців “друїди” пов’язана з франц. *droite* “права сторона”, а назва балто-північнослов’янських жерців “кріве” – з поняттям “кривий, лівий”).

У 1915 р. книга Сент-Іва була опублікована в Росії стараннями графині М.В.Келлер та її сина Олександра. Саме звідти більшовики запозичили поняття “Ради” (*le Conseil*), де воно означало державний інститут “Соціальної держави”. В радянські часи ідеї Сент-Іва пропагував традиціоналіст і літератор, співробітник Всесоюзного інституту експериментальної медицини А.В.Барченко, акцентуючи на універсальній науці агартців “Дюнхор”, тобто нейроенергетиці. Про його діяльність розповідає книга спогадів сина: С.А.Барченко “Из мрака” (Москва, 1991).

Сент-Ів створив “Археометр” – містичну діаграму, яка являє собою “ключ до всіх світових релігій і наук давнини, а також до універсальної релігії та універсальної науки”. Археометр, або “археометрична планісфера” – це певний пристрій, що складається з рухомих концентричних окружностей, у котрі вписані різні “елементи відповідностей” – букви давніх алфавітів, ноти, барви, знаки планет та інші символи. Над створенням цього проекту Сент-Ів працював 15 років, майже до кінця 1890-х. Археометр з’явився на світ у результаті шести одкровень, отриманих метром окультизму у різний час. Так, індійський гуру Харджі Шаріф, який навчав Сент-Іва санскриту, відкрив йому алфавіт універсальної мови “ваттан”, що походить з Агарттхи. Іншим джерелом знань для містика слугувала душа померлої в 1895 році дружини, графині Марі-Вікторуар Келлер. У 1897 р. у день Пасхи Сент-Ів “отримав” від свого “Ангела Світла”, як він називав Марі-Вікторуар, певну “Таблицю відповідностей”, названу ним за рядком біблійного псалма “*Coeli enarrant*” (“Небеса проповідують...”). 26 вересня 1900 р. учень Сент-Іва, знаменитий французький окультист і глава ордену мартиністів Жерар Енкокс (Папюс) провів публічну демонстрацію Археометра на Міжнародному конгресі спиритів та спиритуалістів у Парижі. Папюс після смерті вчителя в 1909 р. видав трактат про Археометр (1911-1912). Дана книга складалася з трьох частин: широкого теоретичного вступу під заголовком “Істинна мудрість”,

детального опису Археометра і розділу, присвяченого його оперативному використанню.

Прообразами Археометра Сент-Іва були “*Ars combinatoria*” Раймунда Лулія, астрологічні сфери Гійома де Карпентра, “Прогнометр” Вронського та планіметрична сфера Адольфа Берте.

Александр Сент-Ів народився в католицькій сім’ї. Вихователем його був католик Фредерік де Метц. Після короткої служби на морському флоті у Бресті Сент-Ів поселився на одному з нормандських островів. Потім він вступив у товариство ілюмінатів, членами якого були його наставник де Метц та академік Віктор Гюго. Тут і склалося його уявлення під впливом великого письменника про прадавній “соціальний заповіт”. У товаристві він знайомиться з працями каббаліста Фабра д’Оліве, зокрема “Відновлена єврейська мова” (*La langue hebraique restituée*).

Після розгрому Паризької комуні в 1871 р. Сент-Ів поступив на службу в Міністерство внутрішніх справ, видав декілька збірок віршів. У 1877 р. у Лондоні взяв шлюб з 50-річною російською графинею Марією Вікторівною Келлер (уродженою Ризнич). Залишивши службу, Сент-Ів купив в Італії титул маркіза д’Альвейдра і зайнявся соціально-езотеричними пошуками та літературною творчістю. Близько 1880 р. він отримав від якихось індійських гуру (Ріші Бхагвандас-Раджі-Шріна і Харджі Шаріф) посвячення в таємне вчення.

Найбільш популярними працями Сент-Іва були: “Місія соверенів” (1882), “Місія робітників” (1883), “Місія євреїв” (1884), “Місія Індії в Європі” (1886) та “Місія французів” (1887). У цих працях він розкривав основи “іудео-християнського соціального закону” – Закону Синархії – та виклав синархічний погляд на історію людства. Основи закону Синархії начебто передавалися протягом 86 століть по ланцюгу наступності через посвячених адептів: від індусів до єгиптян, від єгиптян до євреїв, від євреїв до християн.

Сучасну науку Сент-Ів відносив до т.зв. “іонічної інволютивної Традиції”, а “премордальну науку” – до “дорійської інволютивної Традиції”. Обидві Традиції за суттю є полярними: перша уособлює “лунарний”, жіночий полюс, а друга – “солярний”, чоловічий. У результаті катастрофи з крахом Імперії Овна два полюси Традиції стали непримиренно ворожими, аж доки вони знову не “змиряться” у великій Синархії.

У 1924 р. була опублікована книга “Звірі, люди і боги” М.Фердінанда Оссендовського, міністра фінансів уряду адмірала Колчака, в якій описуються його подорожі Центральною Азією в першій половині 20-х рр. ХХ ст. Значна частина оповідей ідентична тим, які розповідав Сент-Ів. Це навіть дало декому підстави говорити про відвертий плагіат. Р.Генон на основі текстологічного аналізу зробив висновок, що інформатори Сент-

Іва та Ф.Оссендовського належали саме до різних азійських традицій. Якщо перший отримав свідчення про таємничу державу з індійського джерела (де вона називається *Agartha*, використовує також форму мантри як *Aum*, титули – *brahatma*, *mahatma*, *mahanga*), то другий – з монгольсько-ламаїстського (*Agharti*, сакральна мантра – *Om*, тобто правильна транскрипція індійського *Aum*, титули – *brahytma*, *mahytma*, *mahynga*) [15, с.6-7, 24].

Аналогічно й Реріхі претендують на те, щоби відстояти самостійність свідчень М.Оссендовського, але, на відміну від Р.Генона, посилаються на те, що “і нам розповідали”: “Даремно думати, що в книзі “Звірі, Люди і Боги” все межує з малоймовірною фантазією. Там більше правди, ніж думають. Так і чарівниця, згадана у цій книзі, все ще жила, коли ми були в даний приїзд. Вел(икий) Вл(адика) Шамб(али) у Гомпа не є вигадка. Версію цього ми самі чули” (3 листа О.Реріх від 19.03.1936 р.).

Позиція Реріхів ідентична тій, що займали шотландські патріоти, які відстоювали оригінальність пісень Оссіана вже після доведення, що вони є витвором літературного таланту Дж. Макферсона.

У радянській Росії послідовником учення Сент-Іва та ініціатором пошуків Шамбали й Агартти був літератор та психіатр, керівник відділу в інституті експериментальної медицини Олександр Барченко (1881-1938), який діяв під патронатом начальника Спецвідділу ОГПУ Г.Бокія. Колізіям ідеї Шамбали саме в СРСР присвячена вже згадана книга А.Андреева [16].

Аналогічні експедиції в напрямку Тибету здійснювала нацистська “Аненербе” (“Спадок предків”), реалізаторка концептуальних ідей аріософських товариств “*Thule*” і “*Vril*”. Головна роль у цій акції відводилася обер-штурмфюреру СС Ернсту Шефферу, а також другові Гітлера шведському досліднику Свену Хедіну, якому сприяв тодішній далай-лама Тхутпен Гьяцо. Перипетіям взаємовідносин тибетців з нацистами присвячені спеціальні дослідження В.Теліцина і В.Грімвальда [17].

Представники сучасного теософського езотеризму вважають, проте, що автором найпершого повідомлення європейцям про мудреців зі Сходу на чолі з Іархом (“Лікар-Правитель”) є піфагорієць Аполлоній Тіанський, який жив в епоху Нерона – в часи гонінь на всіх, хто “носить рубище” (тобто філософів), та разом з Діоном Хризостомом був прихильником Доміціана: ...”Прийшли ми до істинно мудрих мужів, котрим відоме грядуще”... Пагорб, на якому мешкають мудреці, висотою приблизно з афінський Акрополь, стоїть серед рівнини і однаково добре укріплений з усіх боків, оточений скелястим урвищем. На скелях то тут, то там видно сліди роздвоєних копит, обриси борід та облич, а подекуди і відбитки спин, мовби від тіла, що скотилося вниз. Говорять, що Діоніс, маючи намір разом із Гераклом захопити фортецю, наказав панам йти на приступ, вважаючи

їх здатними вистояти у випадку землетрусу, але вони були вражені перунами мудреців і покотилися хто куди, а на скелях відбилася картина цього даремного падіння. А ще подорожні, за їх власними словами, бачили хмару довкола пагорба, на котрому мешкають індуси, які стають за бажанням, то видимими, то невидимими... Сам Аполлоній бачив там криницю глибиною у чотири сажні, з порожнини якої виходило яскраве сине сяйво..., вода її шанується як заповідна ... слугує запорукою клятви. Біля криниці є кратер, що дихає вогнем і вивергає свинцеве полум'я, але не має ні диму, ні запаху... Тут індуси очищуються від мимовільних гріхів – тому мудреці називають криницю “криницею викривання”, а вогонь – “вогнем прощення”. За словами Аполлонія, йому довелося бачити дві кам'яні посудини: посудину дощів і посудину вітрів... А ще виявилися на пагорбі кумири богів, і не тільки індійських або єгипетських – тут нічого дивного нема, – але й давньогрецьких: то були статуї Афіни Градодержщиці, Аполлона Делоського і Діоніса Лімнейського, а також Аміклейського, і безліч інших, таких же давніх. Всі ці кумири були зведені індійськими мудрецами і шанувалися на еллінський лад. Мешкають мудреці в самій середині Індії, і на пагорбі у них влаштоване підвищення, яке зображає пуп землі: тут вони запалюють священний вогонь, котрий ніби отримують від проміння сонця – і до Сонця кожен полудень вони здійснюють піснеспіви... “Я бачив індійських брахманів, що мешкають на землі і не на землі, без стін оборонених і не володіють нічим, крім усього сушого”... (Флавій Філострат, “Життя Аполлонія Тіанського”, 3: 13-15). Аполлонію Тіанському належить афоризм: “Всілякий мудрий, хто явився від індусів” (Флавій Філострат, “Життя Аполлонія Тіанського”, 5: 25).

Таким чином, можна констатувати, що міфологема Шамбали в сучасній європейській ультраправій традиції виконує роль “утопічної держави”, ідеальної моделі розв'язання найбільш актуальних проблем, пропонуючи людині у своєму реальному житті поводитися так, начебто це можливо, тобто реалізацію бажаного на підсвідомому рівні в умовах як травматичної ситуації (як тоталітарної, так і посттоталітарної дійсності), так і під тиском звичайних “дискурсивних практик”, що нав'язують владні відносини у всіх сферах життя.

1. Гуцуляк О.Б. Європейські “нові праві”: “Метаполітика” через “деміургію” // Людина і політика. – К., 2001. – №6. – С.64-74; Гуцуляк О.Б. “Нові праві” як характерні представники сучасного неоязичництва // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – Вип. 2. – С.106-114; Гуцуляк О. Неоязичництво другої половини ХХ сторіччя як парадигма свідомості суб'єкта цивілізаційно-культурного процесу // Людина і політика. – К., 2000. – №. 3. – С.64-68; Гуцуляк О.Б. Неоязичництво як явище зміни парадигми в умовах антагонізму соціуму і природи // Збірник наукових праць: Філософія,

- соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – Вип. 4. – Ч. 1. – С.197-206.; Гуцуляк О.Б. Сутність і форми вияву феномена української “Рідної віри” другої половини ХХ сторіччя (Філософський аналіз) // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – Вип. 1. – С.64-72.; Гуцуляк О. Неоязичництво як явище перелому тисячоліть // Історія релігій в Україні: Праці X Міжнародної наукової конференції. – Львів: Логос, 2000. – Кн. 2. – С.15-19; Гуцуляк О.Б. Фактор майя: Язичеська репліка в постмодерному дискурсі // Плерома. – Івано-Франківськ, 1996. – №1-2. – С.71-76.
2. Трунгпа Ч. Шамбала: Священний путь воина / Пер. с англ. – К.: София; М.: ИД “Гелиос”, 2001. – 208 с.
 3. Иванов С. Восточная политика Ватикана и католические миссии в средневековой Азии (Китай и Япония) // Вопросы истории докапиталистических обществ Центральной Азии и Дальнего Востока / Отв. ред. В.И.Васильев. – М., 1974. – С.174-197.
 4. Супрунов В., Немнадь И. В поисках Голубой Лебедки: Чёма де Керёши – исследователь Тибета // Вокруг света. – М., 1981. – № 12. – С.23-25.
 5. Рерих Н. Алтай – Гималаи: Путевой дневник / Предисл. К. Брэгдона. – Рига: Виеда, 1992.
 6. Иванаускайте Ю. Путешествие в Шамбалу / Пер. с литов. – М.: София, Гелиос, 2002. – 400 с.
 7. Голованов В. Видение Азии: Тывинский дневник // Новый мир. – Москва, 2002. – №11.
 8. Томас Е. Шамбала, оаза світла // Всесвіт. –Київ, 1991. – №9. – С.211-213.
 9. Маромарко М. Масонство: Страницы истории (Пер. с итал.) // Европейский альманах: История. Традиция. Культура / Отв. ред. А.О.Чубарян. – М.: Наука, 1990. – С.154-169.
 10. Голованов В. Видение Азии: Тывинский дневник // Новый мир. – Москва, 2002. – №11.
 11. Рерих Н. Алтай – Гималаи: Путевой дневник / Предисл. К. Брэгдона. – Рига: Виеда, 1992.
 12. Голованов В. Видение Азии: Тывинский дневник // Новый мир. – Москва, 2002. – №11.
 13. Агни-Йога: Россия настоящая и будущая / Сост. В. Крупко, Т. Воробьева. – Рига: Виеда, 1991. – 32 с.
 14. Рерих Н. Алтай – Гималаи: Путевой дневник / Предисл. К. Брэгдона. – Рига: Виеда, 1992.
 15. Генон Р. Царь Мира (Пер. с фр.). – Коломна: КЦ “Лига”, 1993. – 78 с.
 16. Андреев А.И. Время Шамбалы. – СПб.: ИД “Нева”; М.: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2002. – 383 с.
 17. Телицын В.Л. Проект “Аненербе”: Наследие предков и Третий рейх. – М.: Олимп; Изд-во Астрель; Изд-во АСТ, 2001. – 432 с.; Гримвальд В. Германия и Тибет (Пер. с англ.) // Золотой грифон: Новое евразийское обозрение. – 2002. – № 4. – С.17-19.

Hutsuliak O.

MYTH ABOUT SHAMBHALA IN FAR RIGHT EUROPEAN TRADITION

In article it is told about collisions of a myth about Shambhala in the European far right tradition, starting from the first messages on it of the European Catholics – monks wandering in the Central Asia, and occultists of XVIII-XIX centuries up to representatives of “ conservative revolution “ XX century, movement “ new right “ and representatives neopaganism (neoheathenism) attitudes (so-called movement New Age).

ЗМІСТ

ЕТНОСОЦІАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

<i>Жерноклеєв О.С., Райківський І.Я.</i> Микола Ганкевич (1869-1931 рр.): основні віхи життя і громадсько-політичної діяльності.....	3 ✓
<i>Лильо І.</i> Фінансові стосунки єврейської громади та органів міського самоврядування Львова в 30-50-х рр. XVIII ст.....	22
<i>Стефанюк Г.В.</i> Українська громадськість у боротьбі за національну освіту та культуру в 1941-1944 рр. (на матеріалах західних областей України).....	31
<i>Сеньків М.В.</i> Колективізація західноукраїнського села: “Кадри вирішують все” (1944-1952 рр.).....	44
<i>Матвієнків С.М.</i> Роль ЗМІ у демократичному процесі сучасної України.....	54

УГКЦ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

<i>Дрогобицький І.І.</i> Добромільська реформа чину св. Василя Великого в контексті еволюції його культурно-освітньої діяльності.....	65
<i>Делятинський Р.І.</i> Становище та діяльність духовенства Станіславської єпархії УГКЦ в 1919-1920 рр.....	69
<i>Дрогомирецька Л.Р.</i> Греко-католицьке духовенство Галичини в українському кооперативному русі (1920-1939 рр.).....	77

УКРАЇНА В ПОЛІТИЦІ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

<i>Галицька-Дідух Т.В.</i> Зовнішньополітична концепція уряду РСФРР щодо Східної Галичини (липень – вересень 1920 р.).....	90
<i>Монолатій І.С.</i> Зв’язки німецького населення Галичини з національно-культурними організаціями Веймарської республіки (1918-1921 рр.)...	100
<i>Новосьолов О.В.</i> Україна в політиці Румунії 1940-1942 рр.....	107

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

<i>Пендзей І.В.</i> Соціально-економічні і політичні перетворення в Угорщині.....	114
---	-----

ІСТОРІОГРАФІЯ

<i>Марущенко О.В.</i> Українсько-польські відносини в роки Другої світової війни: матеріали до бібліографічного покажчика.....	122
--	-----

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

<i>Нагірний В. М.</i> З історії взаємин Галицько-Волинського князівства із римською курією на початку XIII ст.....	133
<i>Мищук А. І.</i> Юліан Целевич: культурно-освітня діяльність.....	139
<i>Штанько Я. В.</i> Торгово-економічні відносини Української Держави та Всевеликого Війська Донського (1918 р.).....	148
<i>Довган Ю. Л.</i> Участь Великобританії у вирішенні польсько-українського конфлікту в Галичині у 1918-1919 рр.....	154
<i>Федорів О.</i> Комуністичні сили Польщі у політиці СРСР щодо Західної України (1920 – 1926 рр.).....	163

ВЕРСІЇ

<i>Гуцуляк О. Б.</i> Міфологема Шамбали в ультраправій європейській традиції.....	182
---	-----

CONTENTS

ETHNO-SOCIAL AND NATION-CULTURAL PROCESSES IN UKRAINE

<i>Zhernokleyev O., Raykivsky I.</i> Mykola Hankevych (1869 – 1931): The basic marks of life and political activity.....	3
<i>Lyljo I.</i> The financial relations between the Jewish community and bodies of urban self-management in Lviv in 1730-1750 s.....	22
<i>Stefanyuk G.</i> The Ukrainian people in struggle for national education and cultural identity in 1941-1944. (Based on archival materials of Western regions of Ukraine).....	31
<i>Senkiv M.</i> Collectivisation in the West Ukraine village: “the personnel decide all” (1944-1952).....	44
<i>Matvijenkiv S.</i> Mass media influence in democratic process of modern Ukraine.....	54

THE UKRAINIAN GREEK-CATHOLIC CHURCH IN LIFE OF THE UKRAINIAN SOCIETY

<i>Drohobycy I.</i> Dobromyl reform of a Saint Great Vasyly grade in a context of evolution of its cultural - educational activity.....	65
<i>Deljatynskyj R.</i> Condition and activities of the clergy of Stanislav eparchy of UGCC in 1919-1920-th.....	69
<i>Drohomyretska L.</i> Halychyna Grtk-Catholic priesthood in Ukrainian cooperation movemtn (1920-1939).....	77

UKRAINE IN POLICY OF THE FOREIGN STATES

<i>Halytska-Didukh T.</i> Foreign policy conception of government concerning eastern Halychyna (July – September 1920).....	90
<i>Monolaty I.</i> German settling in Galichina and humane action of national and cultural organizations of the Weimar Republic (1918-1921).....	100
<i>Novosiolov A.</i> Ukraine in the political strategy of Roumanian 1940-1942.....	107

HISTORY OF FOREIGN COUNTRIES

<i>Pendzey I.</i> Social-economic and political transformations in Hungary (1988-1990).....	114
---	-----

HISTORIOGRAPHY

<i>Marushchenko O. V.</i> The Ukrainian-Polish relations within the period of Second World war: materials to the Bibliographic Index.....	122
---	-----

RESEARCH OF THE YOUNG SCIENTISTS

<i>Nagirnyy V.</i> From the history of mutual relations of the Halych-Volyn Princepality and Pope palace at the beginning of the XIII-th c.....	133
<i>Mishchuk A.</i> Julian Tselevytsch – Cultural and Educational Work.....	139
<i>Shtanko Y.</i> Commercial and economic relations between Ukraine State and the Grate Donsky Host (1918).....	148
<i>Dovgan Y.</i> Britannia Participation in settlement of polish-ukrainian conflict in Galicia in 1918-1919 th.....	154
<i>Fedoriv O.</i> Communist forces of Poland in the policy of the USSR in Western Ukraine (1920 – 1926 pp.).....	163

VERSIONS

<i>Hutsuliak O.</i> Myth about Shambhala in far right European tradition.....	182
---	-----

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету ім. В. Стефаника

ІСТОРІЯ
Випуск 7

Видається з 1995 р.

Адреса редколегії: 76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
Прикарпатський університет, ім. В. Стефаника,
історичний факультет, тел. 59-60-21.

Ministry of Education of Ukraine
Precarpathian University named after V. Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University named after V. Stefanyk

HISTORY
ts № 7 Issue

Published since 1995

Publishers' address: Historugy Department,
Precarpathian University named after V. Stefanyk,
57, Shevchenko Str., 76000 Ivano-Frankivsk, tel. 59-60-21.

Старший редактор: БОЙЧУК О. П.
Літературні редактори: ЛЕНІВ О. В., ОБОДЯНСЬКА Л. Н.
Комп'ютерна верстка: КУРІВЧАК Л. М.
Комп'ютерна правка: БОЙКО О. С., КЛИМЕНКО О. В.
Коректор: СПЛАВНИК М. І.

Друкується українською мовою.
Реєстраційне свідоцтво КВ №435.

Здано до набору 19.08.2003 р. Підп. до друку 25.09.2003 р.
Формат 60x84/16, Папір ксерокс. Гарнітура "Times Neu Roman".
Ум. друк. арк. 10,26. Вид. арк. 12,75. Тираж 300 прим. Зам. 547.

Друкарня видавництва "Плай" Прикарпатського університету ім. В. Стефаника.
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел. 59-60-51.

